

ÖRÖKSÉGÜNK KÖNYVTÁRA 4.
(A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola kiadványai)

Soós Kálmán

BELPOLITIKAI HARC A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN
A XVII. SZÁZAD 60-AS ÉVEIBEN
(Az 1664–1670. évi főnemesi összeesküvés)

ÖRÖKSÉGÜNK KÖNYVTÁRA 4.
(A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola kiadványai)

Soós Kálmán
**BELPOLITIKAI HARC A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN
A XVII. SZÁZAD 60-AS ÉVEIBEN**
(Az 1664–1670. évi főnemesi összeesküvés)

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2022

Az *Örökségünk Könyvtára* című könyvsorozatot a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola 2020 folyamán indította útjára a kárpátaljai magyar közösség kultúrájának ápolása és a magyar kultúrának az ukrán nemzet tagjai körében történő bemutatása, népszerűsítése céljából. A könyvsorozat keretében Kárpátalja történetéhez, tudományos és kulturális életéhez kapcsolódó, korábban már közreadott kiadványok vagy akár eddig csak kézirat formájában elérhető művek kerülnek újrakiadásra, illetve első megjelentetésre magyar és ukrán nyelven. Jelen kiadvány – amely a könyvsorozat negyedik kötete – Soós Kálmán *Belpolitikai harc a Magyar Királyságban a XVII. század 60-as éveiben (Az 1664–1670. évi főnemesi összeesküvés)* című – 1993-ban a moszkvai Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetében a történelemtudományok kandidátusa tudományos fokozat megszerzése céljából megvédett – orosz nyelvű disszertációjának a magyar nyelvű fordítása.

Kiadásra előkészítette a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Kiadói Részlege, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontja,
valamint Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke.

A könyvsorozat szerkesztőbizottsága:

A szerkesztőbizottság elnökei: *dr. Orosz Ildikó, PhD, docens* (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola elnöke) és *prof. dr. Csernicskó István, DSc* (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektora)

A szerkesztőbizottság alelnöke: *dr. Fodor Gyula, PhD, docens* (a II. RF KMF tudományos és nemzetközi kapcsolatokért felelős rektorhelyettese)

Felelős szerkesztő: *Dobos Sándor* (a II. RF KMF Kiadói Részlegének vezetője)

Szerkesztőbizottsági tagok: *dr. Kész Barnabás, PhD* (Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék), *Hutterer Éva* (Pedagógia és Pszichológia Tanszék), *dr. Kucsinka Katalin, PhD* (Matematika és Informatika Tanszék), *dr. Kohut Erzsébet, PhD* (Biológia és Kémia Tanszék), *dr. Gönczy Sándor, PhD* (Földtudományi és Turizmus Tanszék), *prof. dr. Kiss Éva* (Számvitel és Auditálás Tanszék), *Csordás László* (Filológia Tanszék), *dr. Kolozsvári István, PhD* (Fodor István Kutatóközpont), *Máté Réka* (Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont) és *dr. Molnár D. Erzsébet, PhD* (Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont)

Szerző:

Soós Kálmán

Magyar nyelvre fordította:

dr. Kész Barnabás, PhD és dr. Braun László, PhD

A magyar nyelvű fordítás szövegét szerkesztette, a szövegközti és végjegyzetes hivatkozásokat lábjegyzetes hivatkozásokra átdolgozta:
dr. Csatáry György, PhD, Dobos Sándor és dr. Molnár D. Erzsébet, PhD

Műszaki szerkesztés és tördelés: *Orbán Melinda*

Korrektúra: *Gricza-Varcaba Ildikó*

Borítóterv: *Vezsdel László*. A borítón a Magyar Nemzeti Múzeumban kiállított a Wesselényi-féle összeesküvés mártírjait és kivégzésüket megörökítő festményről készített fénycépfelvétel látható, mely az ingyenes és szabadon felhasználható képeket tartalmazó honlapokról (Wikipédia, Wikimédia Commons) került letöltésre.

ETO-besorolás: *a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felel: *Dobos Sándor* (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlegének vezetője)

A kiadvány nem kereskedelmi, nem jövedelemszerzési és jövedelemfokozási célból, hanem a magyar kultúra ápolása, megőrzése és népszerűsítése céljából került kiadásra.

Az *Örökségünk Könyvtára* című könyvsorozat negyedik kötetének elkészítését és megjelentetését az MTA Domus Kuratóriuma támogatta.

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90 202, Beregszász, Kosuth tér 6. E-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U” Kft. (cím: 88 000 Ungvár, Gagarin u. 36. E-mail: print@rik.com.ua)

Nyomdai munkálatok: „RIK-U” Kft.

ISBN 978-617-7868-70-4 (Könyvsorozat)

ISBN 978-617-8046-56-9

© Soós Kálmán örököse, 2022

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2022

ELŐSZÓ

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola a megalakulása óta nemcsak magyar tannyelvű felsőoktatási intézményként törekszik szolgálni a kárpátaljai magyar közösséget, hanem tudományos és kulturális központként is működik. A helyi magyarság kultúrájának ápolása és a magyar kultúrának az ukrán nemzet tagjai körében történő bemutatása, népszerűsítése céljából tervbe vette a régió, azaz Kárpátalja történetéhez, tudományos és kulturális életéhez kapcsolódó írott örökségnek nyomtatott formában való megjelentetését. Ezen célok által vezérelve a Rákóczi-főiskola *Örökségünk Könyvtára* címmel egy olyan könyvsorozatot indított útjára 2020 folyamán, amelynek keretében korábban már megjelentetett kiadványok vagy akár eddig csak kézirat formájában elérhető művek kerülnek újrakiadásra, illetve első megjelentetésre magyar és ukrán nyelven.

A könyvsorozat negyedik köteteként Soós Kálmán *Belpolitikai harc a Magyar Királyságban a XVII. század 60-as éveiben (Az 1664–1670. évi főnemesi összeesküvés)* című – 1993-ban a moszkvai Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetében a történelemtudományok kandidátusa tudományos fokozat megszerzése céljából megvédett – orosz nyelvű disszertációjának a magyar nyelvű fordítását adjuk közre.

Soós Kálmán a kandidátusi értekezésében a Mohács utáni három részre tagolt Magyar Királyság korának egy kevésbé kutatott, ugyanakkor eléggé meghatározó eseményét, a Wesselényi Ferenc és Zrínyi Péter vezette 1664–1670. évi Habsburg-ellenes főúri összeesküvést vizsgálja számos korabeli írott történeti forrás és a vonatkozó szakirodalom alapján. A szerző a munkájában nemcsak a nevezett főnemesi összeesküvés és a fegyveres harc történetének leíró jellegű bemutatására törekszik, hanem a történelmi esemény minél teljesebb megismerése és az ok-okozati összefüggések feltárása, megértése céljából elemzi a XVII. századi Magyar Királyság feudális társadalmi rendszerét, gazdasági berendezkedését, a kapcsolódó bel- és külpolitikai viszonyokat, valamint a korábbi Habsburg-ellenes főnemesi mozgalmakat, szervezkedéseket is.

A disszertáció jelenlegi magyar nyelvű kiadása során nem változtattunk az eredeti mű tartalmán. Ugyanakkor a fordítókkal és a szerkesztőkkel együtt arra törekedtünk, hogy a fordítás szövegében a szerzőre jellemző gondolatmenetet, nyelvezetet, megfogalmazásokat és formai megoldásokat alkalmazzunk. Ezért is tartottuk fontosnak, hogy az eredeti disszertációban található szövegközi és végjegyzetes hivatkozásokat

lábjegyzetes hivatkozások formájában közöljük a magyar nyelvű kiadás során. Soós Kálmán mindig is a pontos, oldalszámokat is tartalmazó lábjegyzetes hivatkozások híve volt, az orosz nyelven megírt értekezésében nyilván kénytelen volt igazodni az Orosz Tudományos Akadémia által előírt formai követelményekhez. A magyar nyelvű forrásokból, szakmunkákból idézett mondatok, mondatrészek esetében nem elégedtünk meg azoknak az oroszról magyarra történő értelemszerű fordításával, hanem a hivatkozások alapján visszakerestük az eredeti szövegeket, szövegrészeket és azokat illesztettük be szó szerinti idézéssel. A disszertáció magyar nyelvű közlése során továbbá az esetleges gépelési hibák kiküszöbölésére is törekedtünk. A tudományos munka *Bibliográfia* című részében találtunk elírást a felhasznált irodalom sorszámozásánál, ezért a fordítás szövegében közölt *Bibliográfiában* a 172. szakmunkától kezdődően kettős sorszámozást alkalmaztunk: az első az általunk bevezetett sorszámot, míg a második, szögletes zárójelben lévő a szerző eredeti művében található sorszámot jelöli (pl.: 172. [175.] Bakács I. A török hódoltság... stb.). Mindemellett a *Bibliográfiában* előfordul 10-10 azonos sorszámmal ellátott irodalom (pl.: 446. [450.] Turóczi László. *Ungaria suis cum...*, 456. [450.] R. Várkonyi Á. A török kiűzésének eszméje... stb.), melyekre történő hivatkozás esetén ellenőriztük a hivatkozott szövegeket, mondatokat és az azokat tartalmazó szakmunkát illesztettük be a lábjegyzetbe.

Soós Katalinnak ezúton is köszönetünket fejezzük ki, amiért hozzájárult férje, Soós Kálmán disszertációjának magyar nyelvű kiadásához.

Természetesen köszönettel és hálával tartozunk a Magyar Tudományos Akadémia Domus Kuratóriumának is, hogy támogatta az *Örökségünk Könyvtára* könyvsorozatunk negyedik kötetének kiadását.

Köszönjük a Rákóczi-főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontja, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke, valamint Kiadói Részlege munkatársainak, hogy munkájukkal segítették a könyvsorozat folytatását.

Bízunk benne, hogy az *Örökségünk Könyvtára* negyedik köteteként megjelentetett kiadvány jelentős mértékben hozzájárul mind a Kárpátalján és mind a Kárpát-medencében élő magyar közösség múltjának jobb megismeréséhez, kultúrájának ápolásához és identitásának megőrzéséhez.

A könyvsorozat szerkesztőbizottsága

ELŐSZÓ

Soós Kálmán idén lenne 60 éves. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola egy kötettel, a kandidátusi disszertációjának publikálásával szeretne tisztelegni első rektora emléke előtt. Távoztása után ez a második kézírata, melyet a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont és a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék közkinccsé tesz. Ezzel a kiadvánnyal is szeretnénk felhívni a kárpátaljai magyarság figyelmét Soós Kálmán történész-kutatói tevékenységére, amely a XX. század 80-as éveiben fiatal kutatóként egyedülálló volt vidékünkön. Jól tudjuk, hogy az ő munkássága mögött igazi teljesítmény állt, a tanulmányaiban ismertetett tényanyagot sokoldalúan, elsősorban levéltári források alapján elemezte, felhasználva a történettudomány segédtudományai adta lehetőségeket is. Nehéz röviden megfogalmazni, ki is volt Ő a kárpátaljai magyarság számára, de azt hiszem, hogy aki ismerte egyetért azon véleménnyel, hogy nagy tudású és egyben becsületes ember volt. Olyan, akiből mindig is hiány volt. Ha egyéniségét, tanári, kutatói és szervezői mivoltát vizsgáljuk, egyértelműen olyan személyiség rajzolódik ki előttünk, aki munkaköri elfoglaltsága közepette a nehézségek ellenére is mindig barátságos és segítőkész tudott lenni. Az irányából folyamatosan áramló jóindulatot mindenki megtapasztalhatta, aki kapcsolatba került vele. Ő volt az, aki olyan mentalitást tudott magával hozni Szalókáról, a Tisza által ölelt kis falucskából, mellyel meg tudta hódítani a tudomány akkori fellegráit mind Ungváron, mind Moszkvában. Erre csak a különös tehetséggel megáldott emberek képesek. Igaz, tudományos pályája során neki is meg kellett küzdenie a kisstílú és valójában a tudomány iránti érdeklődést elnyomó kisebb-nagyobb vezetőikkel, azokkal a gáncsoskodókkal, akik mindig is irigyelték tehetségét és kiállását. Pedig ő csak az igaz utat követte élete végéig, és abban bízott, hogy Isten az igaz ügyet sohasem hagyja el. Neki lett igaza...

A sorsnak köszönhetően mindig voltak támogatói, akik felfigyeltek tehetségére. Ilyen volt Váradi-Sternberg János egyetemi tanár, aki segítette őt a történelemtudomány művelésében. Ő lett a mentora, akinek ajánlására a magyar állam által kialakított Hungarológiai Intézetbe vették fel tudományos munkatárssá. Az aspirantúrát már középiskolai tanárként elkezdte ösztöndíj vagy más anyagi támogatás nélkül. 1989-ben

felvételt nyert a Moszkvai Egyetem doktori iskolájába, ahol szintén magyar vonatkozású témát választott doktori disszertációjául, másik általa nagyra becsült témavezetője, Susarin V. P. professzor vezetésével. Az aspirantúra áttörést jelentett a nagy feladatokra vágyó fiatal életében, mivel egy olyan környezetben élt, amelyben továbbtanulását sem egyeteme sem intézménye nem támogatta. Felvételezni az aspirantúrára például szabadsága alatt ment el oly titokban, hogy még hozzátartozóinak sem merte megmondani, tartva attól, hogy akadályozva lesz. Vívódásainak eredményei hosszú évek folyamán értek be, a nehézségek ellenére az aspirantúrát sikerült elvégeznie, ami magyarként keveseknek adatott meg.

Tudományos fokozatát az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetében szerezte meg 1993-ban. Kandidátusi disszertációjának címe *Belpolitikai harc a Magyar Királyságban a XVII. század 60-as éveiben (Az 1664–1670. évi főnemesi összeesküvés)* volt. Sokoldalúan elemezte a magyar uralkodói réteget a XVII. században csakúgy, mint a feudális államberendezkedés erősödését és gyengülését. Az 1664–1670. évi főúri összeesküvésen keresztül mutatta be a korabeli Magyarországon uralkodó belviszályokat, a nagy feszültséget generáló összeesküvést, a fegyveres harcot. A munka kiválóan sikerült, mivel – ahogy tőle megtudhattuk – a moszkvai népes tudományos bizottság tagjai közül senkinek nem volt ellenvetése, egyhangúlag szavazták meg a tudományos fokozatát.

Élete során szervezője és első rektora lehetett a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolának, a kárpátaljai magyarság tudományosság fellegvárának. Mint a kárpátaljai magyarság iránt elkötelezett személyiségnek, a szervezői és szakmai tevékenysége itt kibontakozhatott és távlatokat mutatott a kisebbségpolitikában is.

Az alábbi disszertáció orosz nyelven íródott, ezért fordítását szerkesztett formában tesszük közzé. A fordítók – Braun László és Kész Barnabás főiskolai tanárok – igyekeztek eredeti formában visszaadni azokat a gondolatokat és szófordulatokat, melyeket a szerző használt a XVII. századi események előadásakor. Meggyőződésünk, hogy ezen tudományos mű segítségével jól szemléltethető, hogy hol állt a magyar tudományosság a felvetett kérdéseket illetően mintegy harminc évvel ezelőtt. Ettől függetlenül nem csupán tudománytörténeti munkaként értékelhetjük, hanem olyan műként, amely ma is alapul szolgálhat a tárgyalta tudományos kérdések tisztázásakor.

Emlékével együtt kötelességünk megőrizni örök optimizmusát, kiállását a kisebbségi létünkben fakadó, az összmagyarság értékeit képviselő ügyek mellett. Kötetét ajánljuk mindazoknak, akik érdeklődnek a magyar történelem kevésbé ismert korszakai iránt.

Beregszász, 2022. május 17.

dr. Orosz Ildikó, PhD
és dr. Csatáry György, PhD

Soós Kálmán

BELPOLITIKAI HARC A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN
A XVII. SZÁZAD 60-AS ÉVEIBEN

(Az 1664–1670. évi főnemesi összeesküvés)

Disszertáció

a történelemtudományok kandidátusa
tudományos fokozat megszerzésére

BEVEZETÉS

Magyarország XVII. századi történelmének tanulmányozása arra a következtetésre juttat bennünket, hogy feltárjuk az uralkodó hűbérúri réteg történetének részét képező belpolitikai küzdelem főbb momentumait. Elsősorban az egyes korszakok jellemzéséről van szó. Ezek meghatározása lehetővé teszi a Magyar Királyság XVII. századi belpolitikai fejlődése dinamikájának bemutatását. A legkevésbé kutatott kérdés a belpolitikai küzdelem a XVII. század 60-as évei és a 70-es éveinek elején (a Wesselényi Ferenc és Zrínyi Péter vezette főúri összeesküvés). Ami a konkrét kutatásokat illeti: ennek elégséges, majdhogynem kimerítő leírását megtaláljuk Pauler Gyula (1841–1903),¹ Benczédi László (1929–1986) és Barta János² munkáiban. Ez lehetővé teszi, hogy meghatározzuk az összeesküvés helyét a királyság XVII. századi belpolitikai küzdelmeiben, illetve annak jellegét. Pontosan ez képezi jelen kutatás feladatát is. Ennek teljesítése nemcsak azt tette szükségessé, hogy összehasonlítsuk az összeesküvés mindegyik mozzanatát a belpolitikai harc korábbi korszakainak analóg jelenségeivel, hanem azt is, hogy számba vegyük a királyság teljes történelmi kontextusát a XVII. század 60-as éveiben.

A társadalmi-gazdasági fejlődés kontextusa eléggé teljesen és meggyőzően nyomon követhető a források kortárs magyar történészek általi feldolgozásaiban.³ Azok egyebek között megállapították az ural-

¹ Pauler Gy. Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése (1664–1671). 1-2. kötet, Bp., 1876. (továbbiakban Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1876.)

² Barta J. ifj. Miért halt meg Zrínyi Péter. A Wesselényi összeesküvés története. Bp., 1986. 15., 24. o. (továbbiakban: Barta: Miért halt meg Zrínyi Péter... i. m. 1986.); Benczédi L. Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a 17. század végi Magyarországon (1664–1685). Bp., 1980. (továbbiakban: Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980.); Benczédi L. Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664–1685). – In: „Magyarország története”, 3/2. Bp., 1985. 1155–1181., 1823., 1826. o. (továbbiakban Benczédi: Rendi szervezkedés... i. m. 1985.)

³ R. Várkonyi Á. Országgyesítő kísérletek /1648–1664/. – Gazdaság és társadalom a 17. század második felében /1648–1686/. – A török háború Béctől Budáig /1683–1686/. – In: „Magyarország története”, 3/2. Bp., 1985. 1272–1472., 1841–1854. o. (továbbiakban: R. Várkonyi: Országgyesítő kísérletek... i. m. 1985.); Zimányi V. Gazdasági és társadalmi fejlődés Moháctól a 16. század végéig. – Gazdaság és társadalom

kode réteg össetételét. Főbb vonalaiban ismerjük a magyar mágnásoknak és nemeseknek a Habsburgokhoz és az Oszmán Birodalomhoz fűződő viszonyát is. A kutatások feltárták a belpolitikai küzdelem menetét és a hűbérúri csoportosulások pozícióit Bethlen Gábor (1613–1629) és I. Rákóczi György (1630–1648) erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes hadjáratainak, illetve az országgyűlés frakcióharcainak idején. Ezért szükségtelen, hogy az említett események egészét a források alapján részletesen ismertessük. Ellenben külön ki kell emelnünk ezen események jellegzetes momentumait, hogy összevethessük őket az 1664–1670. évi összeesküvés fő jellemvonásaival. Ez az általunk kitűzött feladatok megoldásának fő útja.

a 17. század első felében. /1. A mezőgazdaság fejlődése. 2. Az ipar helyzete/. – In: „Magyarország története”, 3/1-2., Bp., 1985. 337–986., 1804–1809. o. (továbbiakban: Zimányi: Gazdasági és társadalmi fejlődés... i. m. 1985.)

I. FEJEZET

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

A magyar és horvát főurak 1664–1670. évi összeesküvésének története nemcsak az oklevelek anyagaiban, a résztvevők levelezésében és bírósági peranyagaiban tükröződik, de a narratív emlékekben is.⁴ Ezek nagyobb részét Franjo Rački⁵ (1828–1884) kiváló horvát történész közéleti személyiség, Valtazar Bogišić⁶ (1834–1908) horvát történész és jogtudós adták ki, majd némelyiket Emilijan Lilek szlovén történész újra publikálta, illetve kiegészítette.⁷ Rački kiadta az összeesküvéssel kapcsolatos pert érintő valamennyi iratot és nyomozási anyagot (vádiratok, tanúvallomások, a tanúk és a vádlottak vallomásai alapján készült jegyzőkönyvek), emellett az összeesküvés résztvevőinek egyes magánleveleit és feljegyzéseit, kormányrendeleteket is. Ezenkívül a kiadvány tartalmazza a velencei követeknek az összeesküvés idején a bécsi udvar számára készített jelentéseit, sőt még a pápa képviselőinek Bécsbe küldött közleményeit is. Mindezek a források a levéltárakban találhatók. Azoknak a dokumentumoknak a felsorolása, amelyet Rački nem használt fel és nem publikált, az adott kiadvány recenziójában található.⁸ Itt található az a megjegyzés

⁴ Лукьяненко А. М. Политическая и литературная деятельность братьев Зринских и Франца Франкопана / Из истории политической и экономической жизни хорватов 17 в. и из истории развития у хорватов литературы и выработки литературного языка/, Том 1 /Политическая деятельность братьев Зринских и Франца Франкопана/. Киев, 1911. с. 195–1206. (továbbiakban: Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911.); Barta: Miért halt meg Zrínyi Péter... i. m. 1986.

⁵ Acta coniurationem bani Petri et a Zrinio et com. Fr. Frangepani illustrantia. Collegit Rački Fr. – Izprave o uroti bana P. Zrinskoga I kneza Fr. Frankopana. Skupio Rački Fr. Zagrabiae, 1873. (továbbiakban: Rački: Acta coniurationem bani Petri... i. m. 1873.)

⁶ Acta coniurationem Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan nec non Francisci Nadasdy illustrantia. 1668–1671. E tabularis gallicis desumpta redegit Bogišić V. Zagrabiae. 1888. /Monumenta spectantia historum salvorum meridionalium. V. 19./ (továbbiakban: Bogišić: Acta coniurationem Petri a Zrinio... i. m. 1888.); szerk. megjegyzés: Valtazar Bogišić másnéven Baltazar Bogišić.

⁷ Lilek E. Kritische Darstellung der ungarisch-kroatischen Verschwörung und Rebellion /1663–1671./ Celje, I. Teil /Verschwörung und Aufstand von 1663–1670./ – 1928; II. Teil /Das Gerichtsverfahren gegen Peter Zrinski, Fr. Frankopan und ihre mitverschworene/ – 1930; III. Teil – 1930; IV. Teil – 1930. (továbbiakban: Lilek E. Kritische Darstellung der ungarisch-kroatischen Verschwörung... i. m. I. Teil, 1928.; II–IV. Teil, 1930.)

⁸ Pauler Gy. Rec.:/N 2/. – „Századok”, Bp., 1873. 634–639. o. /19.12.1666. 638. o./ (továbbiakban: Pauler: i. m. 1873.)

is, miszerint Rački nem publikált magyar nyelvű iratokat. Ez utóbbiak közül néhánynak a szövegét a recenzió szerzője is közli.⁹

Bogišić kiadványában megtalálhatjuk Gremonville, XIV. Lajos francia király bécsi követének levelezését Lionne márkival, a francia külügyminiszterrel. Gremonville jelentései információkat tartalmaznak a francia királynak az osztrák Habsburgokhoz és az összeesküvésben részt vevő horvát és magyar főurakhoz fűződő viszonyáról. Többek között a forráskiadványban megtalálható Pierre de Bonzi velencei francia követ levelezése a királlyal és a külügyminiszterrel. Ebben adatokat találunk az összeesküvés megszervezése kezdeti momentumainak megvilágításához (Velence, 1663–1664). A Bogišić által kiadott iratok megvilágítják, milyenek voltak a kapcsolatok az összeesküvés idején Franciaország, Velence, Lengyelország, az Oszmán Birodalom és a Habsburgok között. Az összeesküvés történetének egyes mozzanatait más, az előző kutatók által ismert, kisebb publikációkban is megtalálhatók.¹⁰ A horvát területeken

⁹ Pauler Gy. A besztercebányai gyűlés. 1670. – „Századok”, Bp., 1874. 555. o. /10.03.1670: 555. o./ (továbbiakban: Pauler: A besztercebányai gyűlés... i. m. 1874.); Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1876. 1. kötet, 114–116. o.; Frangepán Ferenc vallatása /28.04.1671/. Közli Pauler Gy. – „Történelmi Tár”, Bp., 1880. 202–206. o. (továbbiakban: Pauler: Frangepán Ferenc vallatása... i. m. 1880.)

¹⁰ Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich im siebzehnten Jahrhundert. Hrsg. von Fiedler J. Wien, 1866–1867 / Fontes Rerum Austriacarum, Li. Abt., Bd. 26. 27 /Zuane Sagredo, 1665: S. 101–118: Marin Zozzi, 1671: S. 119–141./ (továbbiakban: Die Relationen der Botschafter... i. m.); Drei diplomatischen Relationen aus der Zeit Kaisers Leopold's I. Hrsg. von Wolf A. – „Archiv für Kunde österreichischen Geschichts-Quellen”, Bd. 20. Wien, S. 305–331. (továbbiakban: Drei diplomatischen Relationen... i. m.); Majláth J. Geschichte des österreichischen Kaiserstaates. Bd. 4. Hamburg, 1848. S. 66–68. (továbbiakban: Majláth: Geschichte... i. m. 1848.); Sagredo G. Relation de la cour imperiale... Paris. 1670. (továbbiakban: Sagredo: Relation de la cour... i. m. 1670.); Knott R. Ein zeitgenössischer Bericht... /3.05.1671./ Teplitz-Schönau, 1903. (továbbiakban: Knott: Ein zeitgenössischer Bericht... i. m. 1903.); Krnic B. Savremeni izvjestaj... /3.05.1671./ – „Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva”, Zagreb, 1909. S. 238–242. (továbbiakban: Krnic: Savremeni izvjestaj... i. m. 1909.); Privatbriefe Kaiser Leopolds I. an den Grafen F. E. Pötting. 1662–1673. Hrsg. von Pribram A. und Landwehr M. von Pragenau. Wien, I. Theil /1662–1668/ – 1903: 2. Theil /1669–1673/ – 1904 /Fontes Rerum Austriacarum. II. Abt., Bd. 56–57./ (továbbiakban: Privatbriefe Kaiser Leopolds I... i. m.); Šurmin Gj. Listovi Petra Zrinjskoga i njegove kćeri Jelene iz god. 1670. – „Vienac”, 1896. s. 747–748. (továbbiakban: Šurmin: Listovi Petra Zrinjskoga... i. m. 1896.); Briefe Kaiser

1670–1671-ben végbement események elsősorban a Radoslav Lopašić horvát történész által publikált iratokban tükröződnek.¹¹

Feltételezen a forrásokhoz sorolhatjuk az összeesküvésről szóló kormányjelentéseket, az abban résztvevők bírósági iratait és a kivégzésükről szóló dokumentumokat is: valóságban ezek teremtették meg a tárgyalta események historiográfiai alapjait.¹²

Érdemes külön kiemelni azokat a beszámolókat, amelyek Rački és Bogišić kiadványainak megjelenése után kerültek elő,¹³ ezért nem vetették figyelembe őket a korábbi kutatásokban.¹⁴ Ezek az összeesküvés kibontakozásának,¹⁵ fejlődésének, illetve az abban résztvevők ítéletének¹⁶

Leopolds I an Wenzel... zu Lobkowitz, 1637–1674. – “Archiv für Österreichische Geschichte”, Bd. 80. Wien. (továbbiakban: Briefe Kaiser Leopolds I... i. m.)

¹¹ Nekoliko priloga za poviest urote Petra Zrinskoga i Franje Frankopana. Priobćio Lopašić R. – “Starine”, kn. 15. Zagrab, 1883. s. 114–155. Izvor 1–25. /1670–1671./ (továbbiakban Lopašić: Nekoliko priloga za poviest urote... i. m. 1883.); Novi prilozi za poviest urote bana Petra Zrinskoga i kneza Franje Krste Frankopana. Priobćio Lopašić R. – “Starine”, kn. 24. Zagrab, 1891. s. 41–112. Izvor 1–28., 1–6., 1–94., 1–13. /30.12.1669–12.03.1684./ (továbbiakban Lopašić: Novi prilozi za poviest urote... i. m. 1891.)

¹² Értesülések róluk: Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. c. 203–206.

¹³ Rački: Acta coniurationem bani Petri... i. m. 1873.; Bogišić: Acta coniurationem Petri a Zrinio... i. m. 1888.

¹⁴ Részben: Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911.

¹⁵ Wesselényi Ferenc nádor egy érdekes levele 1664-ből /“Literae Palatinae propriae”/. Közli Hanthó L. – „Századok”, Bp., 1969. 743–744. o. (továbbiakban: Hanthó: Wesselényi Ferenc nádor... i. m. 1969.); Nádasdy és Wesselényi levelezéseiből a 17-ik század közepén. Közli B. Mednyánszky D. – „Történelmi Tár”, Bp., 1880. 209–233. o. /1643–1658/. 1–10. számú forrás, 217–233. o. (továbbiakban: Mednyánszky: Nádasdy és Wesselényi levelezéseiből... i. m. 1880.); Nádasdy Ferenc Oratio-ja az ország négy rendjéhez /1668/. Közli Veress En. – „Történelmi Tár”, Bp., 1896. 101–112. o. /Szöveg: 103–112. o./ (továbbiakban: Veress: Nádasdy Ferenc Oratio-ja... i. m. 1896.); Magyar történeti szöveggyűjtemény. II/1–2. kötet /1526–1790/. Szerk. Sinkovics I. Bp., 1968. 612–630. o., 90. számú forrás (továbbiakban: Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény... i. m. 1968.); Királyi, nádori s némely más nevezetes levelek Nógrádhoz (1630–1666). Az eredetiekből közli Nagy I. – „Magyar Történelmi Tár”, 10. kötet, Pest, 1861. 111–202. o. /Wesselényi F.: 1–70. számú forrás(levél), 117–198. o./ (továbbiakban: Nagy: Királyi, nádori s némely... i. m. 1861.)

¹⁶ Jankovich M. Újabb források a Wesselényi-féle hűtlenségi per történetéhez. – „Levéltári Közlemények”, Bp., 1975. 279–287. o. /1–5. számú forrás, 282–287. o., 11.03. – 03.04.1670/ 266. o. (továbbiakban: Jankovich: Újabb források a Wesselényi-féle...

részleteit tartalmazzák. Nagy jelentősége van az összeesküvők céljainak feltárásában a külpolitikai kapcsolatokról szóló értesüléseknek.¹⁷ Külön vonásokkal bővítették az összeesküvés történetét a külső szemlélők leírásai, amelyek egyébként nem hiteles információkon, hanem a szóbeszéden alapulnak.¹⁸

i. m. 1975.); *Epistolae procerum regni Hungariae. Pars 2 (1554–1711)*, Posonii, 1806 /1603–1692: scriptum 88–166., p. 260–516.; 22.04.1670.: scriptum 140, p. 467–471./ *Collegit Pray G.* (továbbiakban: *Pray: Epistolae procerum regni...* i. m. 1806.) 3. rész, 467–471. o., 140. számú forrás; *Regesták. A csehországi helytartósági levéltárban Prágában őrzött magyar vonatkozású oklevelekből.* Közli Sasinek F. – „Történelmi Tár”, Bp., 1892. 292–318. o. /317. o.: 09-10.04.1670./ (továbbiakban: *Sasinek: Regesták. A csehországi...* i. m. 1892.); *Vitnyédy István levelei (1652–1664).* Adalékul a 17. század politikai és erkölcs-történetéhez. Közli Fabó A. 1–2. k. Pest, 1871 /1652–1664/ „Magyar Történelmi Tár”, 15-16. kötet /1–449. számú forrás, 22–267. o./ (továbbiakban: *Fabó: Vitnyédy István levelei...* i. m. 1871.); *Vitnyédi leveleiből /1668/.* Közli Szádeczky L. – „Történelmi Tár”, Bp., 1880. 20–246. o., 1–2. számú forrás (továbbiakban: *Szádeczky: Vitnyédi leveleiből...* i. m. 1880.)

¹⁷ A bujdosók levéltára. A gr. Teleki-család marosvásárhelyi levéltárából. Sajtó alá rendezte Deák F. Bp., 1883. /27.08.1666: 227–232. o./ (továbbiakban: *Deák: A bujdosók levéltára...* i. m. 1883.); *Zrínyi Péternek a Portával való alkudozásaihoz, 1670.* Közli Koncz J. – „Hadtörténelmi Közlemények”, Bp., 1891. 420. o. (továbbiakban: *Koncz: Zrínyi Péternek a Portával...* i. m. 1891.); *Rozsnyay Dávid (1641–1718), az utolsó török deák, történeti maradványai.* Összeszedte s jegyzetekkel és oklevéltárral kísérve kiadta Szilágyi S., Pest, 1867. /*Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, Tomus 8/* /Nápoló, 1663–1670: 268–313. o., 304. o. – 1667, 305. 313. o. – 20.04.1667, 242–245. o. – 10.08.1664, 26.04.1669 – 428. o./ (továbbiakban: *Szilágyi: Rozsnyay Dávid (1641–1718)...* i. m. 1867.); *A bujdosók levelezéséből 1670-ben. A gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárából.* Közli Koncz J. – „Történelmi Tár”, Bp., 1891. 236–256. o. (továbbiakban: *Koncz: A bujdosók levelezéséből...* i. m. 1891.); *Teleki Mihály (1634–1690) levelezése.* Szerkeszti Gergely S. Bp., 4. kötet /1667–1669/ – 1908. 15., 434–435., 436–613. o. (továbbiakban: *Gergely: Teleki Mihály (1634–1690)...* i. m. 1908.); *Teleki Mihály (1634–1690) levelezése.* Szerkeszti Gergely S. Bp., 5. kötet /1670–1671./ – 1910. 89–235–237. o. (továbbiakban: *Gergely: Teleki Mihály (1634–1690)...* i. m. 1910.); *Az olasz és a magyar Frangepánok /Frangipane/ levelezése.* Közli Thallóczy L. – „Történelmi Tár”, Bp., 1896. 399–418. o. /1354–1673: 1–13. számú forrás, 403–418. o./ (továbbiakban: *Thallóczy: Az olasz és a magyar Frangepánok...* i. m. 1896.)

¹⁸ *Hudita I. Recueil de documents concernant d’histoire de pays roumains. Tires des archives France 16-e et 17-e siècles. /1556–1686: source 1–473./* Iasi, 1939 /1664–1671: source 183–227., p. 144–165., source 201, p. 153. 29.09.1667., source 209, p. 156–157. 18.01.1671/ (továbbiakban: *Hudita: Recueil de documents...* i. m. 1939.); *Levinson A. Nuntiaturberichte von Kaiserhofe Leopold. /1657. Februar bis 1669. Dezember/.* – “Ar-

A belpolitikai küzdelem társadalmi-gazdasági hátterét az általunk felhasznált számos magyar történelmi kutatásban megtalálhatjuk. E kutatások eredményeit a külön kiadott¹⁹ és a gyűjteményekben található források²⁰ egyaránt gazdagítják.

chiv für Österreichische Geschichte”, Band 103, Wien, 1918. S. 545–841. /21.07.1663: S. 755–756./ (továbbiakban: Levinson: Nuntiaturberichte von Kaiserhofe... i. m. 1918.); A bécsi nunciusok jelentései Magyarországról (1666–1683). Összegejtötte, a bevezető tanulmányt /9–26. o./ és magyarázatokat írta Vanyó T. A. Pannonhalma, 1935. /Okmánytár: 02.01.1666 – 04.12.1683. 1–162. számú forrás, 27–101. o./ (továbbiakban: Vanyó: A bécsi nunciusok jelentései... i. m. 1935.)

¹⁹ Kapy Zsigmond gazdasági utasítása /1620/. Közli Kőszeghy S. – „Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle”, Bp., 1895. 196–200. o. (továbbiakban: Kőszeghy: Kapy Zsigmond gazdasági... i. m. 1895.); Egy jó középrendű nemes úr birtokállaga a 17. században /1668–1684/. Közli Nagy I. –, „Történelmi Tár”, Bp., 1898. 463–480. o. (továbbiakban: Nagy: Egy jó középrendű nemes úr... i. m. 1898.); A lednicei uradalom 1699-iki rendtartása. – „Magyar Gazdaságtörténelmi szemle”, Bp., 1900. 358–361. o. (továbbiakban: A lednicei uradalom... i. m. 1900.); Adalékok a Batthányak 17. századi marha-kereskedésének történetéhez. Közli Zimányi V. – „Agrártörténelmi Szemle”, Bp., 1961. 60–84. o. (továbbiakban: Zimányi: Adalékok a Batthányak... i. m. 1961.)

²⁰ Jobbágylevelek /1551–1848/. Összeáll. s az előszót írta H. Balázs É. Bp., 1951. (továbbiakban: H. Balázs: Jobbágylevelek... i. m. 1951.) 54–119. o. 35–76. számú forrás; Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského l’udu (1113–1848). Na vydanie pripravila Gácsová A. Bratislava, 1955. (továbbiakban: Gácsová: Dokumenty k protifeudálnym... i. m. 1955.) 104–150. o., 51–83. számú forrás; Listy poddaných z rokov 1538–1848. Ne vyd. pripr. Horváth P. Bratislava, 1955 /17. sz.: prameň 4–52., s. 36–95./ (továbbiakban: Horváth: Listy poddaných... i. m. 1955.); Laszowski E. Građa za gospodarsku povijest hrvatske u 16–17. stoljeću. Izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana /1493–1696/. Zagreb, 1951. /Izvor 1–157.: 1600–1696: s. 15–157./ (továbbiakban: Laszowski: Građa za gospodarsku... i. m. 1951.); Urbaria lingua Croatica conspiratica. Hrvatski urbari. Sv. I. Sabrao i protumacio Lopašić R. /1436–1697/. Zagreb, 1894. /Monumenta historice-juridica Slavorum meridionalium. Vol. 5. /1609. 1653 – 1650. 1697: Izvor 6–13., s. 129–378. (továbbiakban: Lopašić: Urbaria lingua Croatica... i. m. 1894.); Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. c. 760–821.; Urbáriumok. 16–17. század. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt /9–48. o./ írta Maksay F. Bp., 1959. (továbbiakban: Maksay: Urbáriumok... i. m. 1959.); Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku. Diel 2. /17. storocie/ Na vydanie pripravili Marsina R. a Kušik M. Bratislava, 1959. /1601–1699: prameň 20–32./ (továbbiakban: Marsina–Kušik: Urbáre feudálnych... i. m. 1959.); Emlékek Barsvármegye hajdanából. Közli Szerémi. – „Történelmi Szemle”, Bp., 1892. 513–558. o.: 137–172. számú forrás; 1621–1663., 716–736. o.: 173–194. számú forrás;

A Magyar Királyságban folyó belpolitikai harc szoros kapcsolatban állt az Oszmán Birodalommal. Ennek különböző oldalai tükröződnek a forrásokban: a hadi események egyes szakaszai,²¹ a diplomáciai kapcsolatok,²² a török fennhatóságú területeken fennálló helyzet.²³

1663–1664., 553–558. o.: 172. számú forrás: Limitatio. (továbbiakban: Szerémi: Emlékek Barsvármegye... i. m. 1892.)

²¹ Krieg und Sieg in Ungarn. Die Ungarnfeldzüge des Grossvesirs Köprülüazade Fâzil Ahmed Pascha 1663 und 1664 nach den “Kleinodien der Historien” seines Siegelbewahrers Hasan Ağa. Übersetzt /S. 17–241./, eingeleitet /S. 9–16./ und erklärt /S. 243–257./ von Prokosch E. Graz, Wien, Köln, 1976. (továbbiakban: Prokosch: Krieg und Sieg in Ungarn... i. m. 1976.) 221–225. o.; Imregh M. Francesco Moneta Rómában kiadott beszámolója Zrínyi Miklós 1663–64. évi csatáiról. – „Hadtörténelmi Közlemények”, Bp., 1985. 3. szám, 660–675. o. /ford.: 661–671. o./ (továbbiakban: Imregh: Francesco Moneta Rómában kiadott beszámolója... i. m. 1985.); Montecuccoli Rajmond gróf tábornagy jelentése a császárhoz a szentgotthárdi győzelemről /1664/. Közli Koncz J. – „Hadtörténelmi Közlemények”, Bp., 1891. 707–709. o. /01.08.1664./ (továbbiakban: Koncz: Montecuccoli Rajmond gróf tábornagy jelentése... i. m. 1891.); Rédei László történeti maradványai (1658–1663). Közli Nagy I. – „Magyar Történelmi Tár”, Pest, 1871. 17. kötet [Tartalom: VII–XII.], 1–270. o. (továbbiakban: Nagy: Rédei László történeti... i. m. 1871.) 260–264. o.; Sztanó L. Olasz beszámoló Zrínyi Miklós 1663. november 27-én vívott Mura menti ütközetéről. – „Hadtörténelmi Közlemények”, Bp., 1985. 3. szám, 676–681. o. (továbbiakban: Sztanó: Olasz beszámoló Zrínyi Miklós... i. m. 1985.) 677., 679. o.

²² Karácson I. Török követségi jelentés a vaskvári béke megerősítéséről. – „Katolikus szemle”, II. k. Bp., 1897. 401–412. o. /15.05.1665: 404–411. o./ (továbbiakban: Karácson: Török követségi jelentés... i. m. 1897.); Regesták a külföldi levéltárakból. A török-magyar viszonyok történetéhez 1660–1664 közt. /28.07.1660–19.11.1661/ Közli Marczali H. – „Történelmi Tár”, Bp., 1880. 741–759. o. (továbbiakban: Marczali: Regesták a külföldi levéltárakból... i. m. 1880.); Pecsevi Ibráhím /1574 k. – 1651/ tarikhjából /1566–1622/ – In: „Török történetírók”, 3. kötet, Ford. és jegyzetekkel kísérte Karácson I. Bp., 1916. 71–193. o. (továbbiakban: Karácson: Pecsevi Ibráhím /1574 k. – 1651/ tarikhjából... i. m. 1916.); Wagner G. Der Wiener Hof, Ludwig XIV. und die Anfänge der Magnatenverschwörung 1664/65. “Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs”, Band 16, Wien, 1963. S. 87–150. (továbbiakban: Wagner: Der Wiener Hof, Ludwig XIV... i. m. 1963.) 147–150. o.

²³ Auer János Ferdinand pozsonyi nemes polgárnak héttoronyi fogságában írt naplója (1664). Közzéteszi Lukinich I. Bp., 1923. (továbbiakban: Lukinich: Auer János Ferdinand pozsonyi nemes... i. m. 1923.); Blaškovič J. K dejinám tureckej okupácie na Slovensku. – “Historické štúdie”, diel 8, Bratislava, 1963. /Prilohy: 1600–1686. s. 109–115. Prameň 1–9./ (továbbiakban: Blaškovič: K dejinám tureckej... i. m. 1963.); Rabovali Turci. Výber z kroník a listov zo 16. a 17. storočia. Zostavil, upravil, úvod

A megnevezett emlékek kiegészítik és pontosítják a korábbi munka következtetéseit, amely a mai napig megőrizte ismeretközlő jelentőségét.²⁴

Abban, hogy kitisztázzuk, milyen volt a Magyar Királyságban folyó belpolitikai küzdelem dinamikája a főúri összeesküvés kibontakozása előtt, fontos szerepet játszanak azok a források, amelyek e harc egyes szakaszairól és mozzanatairól szólnak. Bár ezeket a szakaszokat már a nekik szentelt kutatások leírják, mégis szükségesnek láttuk a forrásokhoz fordulni, hogy felleljük azokat a jellemvonásokat, amelyek megléte vagy hiánya jellemezte az 1664–1670. évi összeesküvést. Ide sorolhatjuk a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1619–1626. évi²⁵ és I. Rákóczi György 1644–1645. évi²⁶ Habsburg-ellenes hadjárataival kapcsolatos forrásokat. Ezek eléggé ismertek, viszont nekünk arra kell figyelmet fordítani, hogyan tükröződik bennük a Magyar Királyság hűbérurainak (tehát nem csak az erdélyi fejedelmeknek) a pozíciói. A magyarországi nemesek és a Habsburgok erőviszonyai tükröződnek a koronázások előtti királyi ok-

/s. 7–22./ a poznámký a vysvetlivky /s. 221–265./ napísal Horváth P. Bratislava, 1972. /167–1683: Prameň 25–7., s. 175–219., 1663–1664: Prameň 39–48., s. 187–197. (továbbiakban: Horváth: Rabovali Turci... i. m. 1972.); Végvári levelek (Egri és váradi pasák s szolnoki bégek levelezése magyar végvári kapitányokkal és hódoltsági helységekkel) 1660–1682. Az Egyetemi Könyvtár ritkaságtárának anyagából. Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta Izsépy E. Bp., 1962 /1–71. számú forrás, 15–79. o./ (továbbiakban: Izsépy: Végvári levelek... i. m. 1962.); Purjesz I. A török hódoltság Pest megyében a 17. század második felében (Pest megye 1668. évi vizsgálati jegyzőkönyve a török ellen). – „Levéltári Közlemények”, Bp., 1958. 173–200. o. (továbbiakban: Purjesz: A török hódoltság Pest megyében... i. m. 1958.) 185–199. o.

²⁴ Salamon F. Magyarország a török hódítás korában. 2-dik jav. kiadás. Bp., 1886. 407–426. o. /1660–1671/ (továbbiakban: Salamon: Magyarország a török... i. m. 1886.); Salamon F. Ungarn im zeitalter der Türkenherrschaft. Leipzig, 1887. (továbbiakban: Salamon: Ungarn im zeitalter... i. m. 1887.);

²⁵ Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény... i. m. 1968. 425–493. o., 67–74. számú forrás; Bethlen Gábor emlékezete. A szöveganyagot válogatta, a kötetet szerkesztette, az előszót /5–16. o./ és a bevezetőket /19–23., 69–70., 199–207., 259–261. o./ írta Makkai L. Bp., 1980. (továbbiakban: Makkai: Bethlen Gábor emlékezete... i. m. 1980.); Bethlen Gábor krónikásai. Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemről. Összeállította, bevezette /5–10. o./ és jegyzetekkel ellátta Makkai L. Bp., 1980. (továbbiakban: Makkai: Bethlen Gábor krónikásai... i. m. 1980.) 43–67. o.

²⁶ Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény... i. m. 1968. 518–529. o., 78. számú forrás

levelekben, amelyekben az uralkodó megerősíti a hűbérurak előjogait és megígéri a Magyarországgal szembeni kötelezettségei teljesítését.²⁷

A királyság hűbérurai (elsősorban mágnásai) és a királyi hatalom közötti szembenállás és együttműködés egyes mozzanatai tükröződnek a különféle műfajú emlékekben (hivatalos értesítések, publicisztikai művek stb.), amelyek elsősorban a magyar hivatalnokok és egyes hűbérúri csoportok tevékenységéhez köthetők.²⁸ A politikai és ideológiai küzdelem történetében különleges helyet foglalnak el Zrínyi Miklós (1620–1664) művei.²⁹

²⁷ 1618. május 15., 1625. november 27., 1625. június 25.: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1608–1657. évi törvénycikkek. Bp., 1900. /1622–15.05.1618.: p. 174–183. – hitlevél, 1638: p. 364–371. 27.11.1625/ (továbbiakban: Corpus Iuris Hungarici (1608–1657)... i. m. 1900.); Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1657–1740. évi törvénycikkek. Bp., 1900 /1659: p. 130–138. 25.06.1655/ (továbbiakban: Corpus Iuris Hungarici (1657–1740)... i. m. 1900.)

²⁸ 1627: Péter K. Esterházy Miklós. Bp., 1985. „Opinio”, 02.06.1627: 73–82. o./ (továbbiakban: Péter: Esterházy Miklós i. m. 1985.); 1640–1643: Esterházy Miklós nádor iratai. I. Kormányzattörténeti iratok. Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka /1640 december – 1643 március/. Szerk. Hajnal I. Bp., 1930. /Iratok: 1–137. számú forrás, 1–428. o./ (továbbiakban: Hajnal: Esterházy Miklós nádor iratai... i. m. 1930.); 1655: Baranyai B. A lengyel királykoronázás /1–37. o./ – Négy közlemény a magyar jog- és alkotmánytörténethez /39–165. o./ Karcag, 1927. (továbbiakban: Baranyai: A lengyel királykoronázás... i. m. 1927.) 93–98. o.; 1655: Az 1655-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez. Közli Pettkó B. – „Történelmi Tár”, Bp., 1891. 171–176. o. /1. számú forrás – 1655.04.07., 2. számú forrás – 1655.06.04./ (továbbiakban: Pettkó: Az 1655-iki pozsonyi országgyűlés... i. m. 1891.); 1656: Péter K. A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei. A „Siralmas Panasz” keletkezéstörténete. Bp., 1973 /Függelék: „Siralmas Keoniörgeő”, Leuel, 1656/ (továbbiakban: Péter: A magyar nyelvű politikai... i. m. 1973.) 69–119. o.; 1662–1663: Fabó A. Az 1662-diki országgyűlés. Bp., 1873. (továbbiakban: Fabó: Az 1662-diki országgyűlés i. m. 1873.) 1–11. számú forrás, 231–285. o.

²⁹ Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény... i. m. 1968. 583–603. o.; Széchy K. Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664). 2. kötet, Bp., 1896. /247–289. o.: Hadi vázlatok/ (továbbiakban: Széchy: Gróf Zrínyi Miklós... i. m. 2. kötet, 1896.); Széchy K. Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664). 4. kötet, Bp., 1900. /249–285. o.: Gróf Zrínyi Miklós magyar levelei, 1633–1664/ (továbbiakban: Széchy: Gróf Zrínyi Miklós... i. m. 4. kötet, 1900.); Zrínyi Miklós összes művei. 1–2. kötet. Kiadta Csapodi Cs., Klaniczay T. Bp., 1958. (továbbiakban: Csapodi–Klaniczay: Zrínyi Miklós összes... i. m. 1958.); Zrínyi Miklós a költő, hadvezér és hadtudományi író. Összeállította Rohonyi G. – In: „Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához”, 1. kötet, Bp., 1955. 251–295. o. (továbbiakban: Rohonyi: Zrínyi Miklós a költő... i. m. 1955.)

Az 1664–1670. évi összeesküvés legújabb kori kutatója, Benczédi László egy sor levéltári forrást felhasznált. Ezeket az ő elemzése alapján ismertetjük. Nyolc irat, illetve iratcsoport a hűbérúri réteg és a királyi hatalom közötti viszonyt jellemzi. Ezek negatív képet festenek a vaskvári békéről,³⁰ I. Lipót rendeleteiről (ezekben megtiltja a végvári katonák visszatérését hűbéruraikhoz,³¹ a török fennhatóságú területeken véghezvitt magyar adószedő portyákat).³² Fennmaradtak levéltári források arról is, hogyan elleneztek a protestáns hűbérurak az 1667–1668. évi országgyűlés összehívását,³³ hogyan léptek fel a magánbirtokosok a harmincadvám beszedői ellen,³⁴ hogyan vettek részt e fellépésekben azok a nemesek, akik később a politikai ellenzék tagjaivá váltak,³⁵ hogyan hanyatlott a kereskedelem az 1664. augusztus 10-i vaskvári béke következtében.³⁶ A kortársak elismerték, hogy a német zsoldosok beengedésének ellenzése ellentmond a törökellenes háború folytatásának követelésével.³⁷

A megnevezett kutató által fellelt és felhasznált levéltári iratok pontosítják az 1664–1670. évi összeesküvés történetét. Az eredeti források mellett, melyek szövege és tartalma korábban publikálásra került,³⁸ Benczédi László tanulmányozta az összeesküvéshez csatlakozott nemesek feljegyzéseit, valamint a nyomozásnak és bírósági eljárásnak kitett személyek névsorait.³⁹ Ezenkívül a kortársak korábban publikálatlan írásos emlékei új vonásokkal gazdagítják a cselekmények résztvevőinek

³⁰ Benczédi: Rendség, abszolutizmus... i. m. 1980. 13., 141. o., 5. sz. megj.

³¹ Uo. 16., 142. o., 11. sz. megj.

³² Uo. 16., 142. o., 10. sz. megj.

³³ Uo. 11., 140. o., 2. sz. megj.

³⁴ Uo. 15., 142. o., 8. sz. megj.

³⁵ Uo. 15., 142. o., 9. sz. megj.

³⁶ Uo. 12., 141. o., 4. sz. megj.

³⁷ Uo. 16., 142. o., 13. sz. megj.

³⁸ Rački: *Acta coniurationem bani Petri...* i. m. 1873. 1–7., 15–16. o.; Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 39., 257–258., 259. o.; Várdy B. S. *The Ottoman Empire in Historiography. A Re-Evaluation by Sándor Takáts*. Pittsburgh, 1977. p. 11 (továbbiakban: Várdy: *The Ottoman Empire...* i. m. 1977.); Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 225–226., 270–271., 276., 291–292. o.

³⁹ Benczédi: Rendség, abszolutizmus... i. m. 1980. 19., 143. o., 19. sz. megj.; 27., 143. o., 36. sz. megj.; 28., 146. o., 42. sz. megj.; 29., 146. o., 45. sz. megj.; 29–30., 146. o., 46. sz. megj.; 30., 147. o., 47. sz. megj.; 31., 147. o., 50. sz. megj.; 34., 148. o., 60. sz. megj.; 35., 148. o., 65. sz. megj. (a Bécsi Állami Levéltárban őrzött névsorban); 36., 148. o., 66. sz. megj.; 36., 149. o., 68. sz. megj.

tevékenységét: Wesselényi Ferenc véleménye a Kassán 1665 novemberében lefolyt bírósági tárgyalásról;⁴⁰ Zrínyi Péter mentális állapota;⁴¹ a vármegyei nemesi ellenzék radikalizmusa;⁴² az 1669. április 19-i sárospataki egyezmény jelentősége;⁴³ az összeesküvők közösségén belüli harc;⁴⁴ annak elismerése, hogy kapcsolat áll fenn a „nyugalom” visszaállításának szándéka és a török (illetve annak vazallusa, az Erdélyi Fejedelemség) elleni háború szükségessége között;⁴⁵ vélemény az összeesküvők vagyonának háborús célokra való elkobzásáról;⁴⁶ Wesselényi Ferenc özvegye birtokainak állapota mint az összeesküvésben való részvétel oka stb.⁴⁷

Véleményünk szerint a megnevezett források kimerítő információkkal szolgálnak az összeesküvéssel kapcsolatban.⁴⁸

Kivétel nélkül valamennyi megnevezett munkára jellemző, hogy nem törekednek az összeesküvés helyének megállapítására a XVII. századi magyarországi belpolitikai küzdelemben. Ez vonatkozik az egyébként igen alapos, az összeesküvés minden részletét leíró művekre is, mint például Pauler Gyula,⁴⁹ a Horvátország történetét megíró orosz Alexandr Lukjanenko (1879–1974),⁵⁰ Ferdo Šišić (1869–1940) kivá-

⁴⁰ Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 21., 144. o., 24. sz. megj.

⁴¹ Uo. 27., 145. o., 38. sz. megj.

⁴² Uo. 27., 146. o., 41. sz. megj.

⁴³ Uo. 25., 144. o., 33. sz. megj.

⁴⁴ Uo. 26., 145. o., 34. sz. megj.

⁴⁵ Uo. 39., 149. o., 73. sz. megj.

⁴⁶ Uo. 38., 149. o., 72. sz. megj.

⁴⁷ Uo. 23., 144. o., 26. sz. megj.

⁴⁸ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911.; Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 9–40., 140–149. o.; Benczédi: Rendi szervezkedés... i. m. 1985. 1155–1181., 1823–1826. o.

⁴⁹ Pauler Gy. Zrínyi Péter (életrajz). – „Századok”, Bp., 1867. 89–118., 231–265. o. (továbbiakban: Pauler: Zrínyi Péter... i. m. 1867.); Pauler Gy. Adalék Zrínyi Péter éleétéhez. – „Századok”, Bp., 1870. 334–337. o. /17.12.1668. – 14.09.1670./ (továbbiakban: Pauler: Adalék Zrínyi Péter... i. m. 1870.); Pauler Gy. Wesselényi Ferenc nádor összeesküvése (1666–1667). – „Budapesti Szemle”, Bp., 1873. 1–44. o. (továbbiakban: Pauler: Wesselényi Ferenc nádor... i. m. 1873.); Pauler: Wesselényi Ferenc nádor... i. m. 1876.; Pauler Gy. Adalék... II. Nyílt levél. – „Századok”, Bp., 1897. 314–316. o. (továbbiakban: Pauler: Adalék... i. m. 1897.)

⁵⁰ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911.

ló horvát történész,⁵¹ vagy a legújabb kori magyar történész, Benczédi László⁵² munkáira is. Külön ki kell emelnünk Benczédi érdemeit, aki az elsősorban levéltári források alapján részletesen leírta az 1670. évi felkelés eseményeit az ország északkeleti vármegyéiben.⁵³ Hiányzik a kérdés felvetése az összeesküvés helyéről Joseph Bösendorfer népszerű írásai-ban,⁵⁴ valamint a modern kori Nada Klaič és Bogo Grafenauer munkájában⁵⁵ is; utóbbiak összeállították a jugoszláv történeti munkák informatív áttekintését, melyek egy része észrevehetően idealizálja Zrínyi Pétert és Frangepán Ferencet. Az említett szerzők közül egyedül Benczédi László kísérelte meg átgondolni az esemény korábbi, összeesküvésnek definiált meghatározását rendi mozgalomnak nevezve el azt. Azonban az adott források tanulmányozása, az uralkodó réteg összetételéről szóló információk kontextusában nem teszi lehetővé e következtetés átvállalását.⁵⁶

⁵¹ Šišić F. Ban Petar grof Zrinski i Fr. K. knez Frankopan stratištu. Zagreb, 1891. (továbbiakban: Šišić: Ban Petar grof Zrinski... i. m. 1891.); Šišić F. Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine. – In: “Posljednji Zrinski i Frankopani”, Zagreb, 1907. s. 9–124. (továbbiakban: Šišić: Posljednji Zrinski... i. m. 1907.); Šišić F. Zrinsko–Frankopanska katastrofa. – In: “Veliki Ciril–Metodoski koledar”, 1908. (továbbiakban: Šišić: Zrinsko–Frankopanska katastrofa i. m. 1908.); Šišić F. Hrvatska Povijest. 2 dio /1526–1790/ Zagreb, 1908. s. 101–108. (továbbiakban: Šišić: Hrvatska Povijest... i. m. 1908.); Šišić F. Zavjera Zrinsko–Frankopanska 1664–1671. Zagreb, 1879. s. 157–233. (továbbiakban: Šišić: Zavjera Zrinsko–Frankopanska... i. m. 1879.); Šišić F. Zavjera Petra Zrinskoga i Frane Frankopana. – “Brastvo”, Tom 16, Zagreb, 1921. (továbbiakban: Šišić: Zavjera Petra Zrinskoga... i. m. 1921.)

⁵² Benczédi L. A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása (1666–1668). – „Történelmi szemle”, Bp., 1974. 4. szám, 596–630. o. (továbbiakban: Benczédi: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés... i. m. 1974.); Benczédi L. Az 1670. évi tiszavidéki felkelés és társadalmi háttere. – „Századok”, Bp., 1975. 3–4. szám, 509–550. o. (továbbiakban: Benczédi: Az 1670. évi tiszavidéki felkelés... i. m. 1975.); Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 9–40., 140–149., 189. o.

⁵³ Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980.; Benczédi: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés... i. m. 1974.

⁵⁴ Bösendorfer J. Zavjera Petra Šubića-Zrinskoga bana hrvatskoga (1664–1671). Zagreb, 1898. /s. 8–9., 34., 37., 41., 139./ (továbbiakban: Bösendorfer: Zavjera Petra Šubića-Zrinskoga... i. m. 1898.)

⁵⁵ Klaič N., Grafenauer B. Urota hrvatskih i ugarskih velikaša. – In: “Historija naroda Jugoslavije”, kn. 2, Zagreb, 1959. s. 736–750., 758–760. (továbbiakban: Klaič–Grafenauer: Urota hrvatskih... i. m. 1959.)

⁵⁶ Lásd még: 96. o.

Adatokat meríthetünk az összeesküvésnek az 1620–1671-es évek belpolitikai harcában elfoglalt helyének, valamint jelentőségének meghatározásával kapcsolatban a téma kutatásából is. Továbbra is hasznos ismeretekkel szolgál a kor belpolitikai küzdelmeiről Szekfű Gyula (1883–1955) munkája.⁵⁷ Magas szintű szakmai kutatás eredményeként, az elődök munkáit figyelembe véve születtek meg a magyar nép történetét taglaló munkák Makkai László (1914–1989),⁵⁸ R. Várkonyi Ágnes (1928–2014)⁵⁹ modern kori történészek interpretálásában. Szekfű Gyula és Makkai László azt kutatták, milyen volt a helyzet a Magyar Királyságban Bethlen Gábor 1619–1626. évi hadjáratai idején.⁶⁰ Péter Katalin a királyság hűbérúri rétegei és a Habsburgok közötti viszonyt kutatta Esterházy Miklós nádor (1625–1645) és az 1645. évi linzi béke idején.⁶¹ A földbirtokosok különböző rétegeinek szerepe a Habsburgokkal való konfrontációban látható a Klaniczay Tibor (1923–1992) és Perjés Géza által felhasznált forrásokban.⁶² Különösen fontos volt jelen téma szempontjából az 1662. évi országgyűlés történetének feldolgozása Fabó András által.⁶³

⁵⁷ Szekfű Gy. Magyar történet 1607–1780. 2-dik bőv., teljes kiadás. Bp., 1935. Repr.: Debrecen, 1990. (továbbiakban: Szekfű: Magyar történet 1607–1780 i. m. 1990.) 145–171., 588–590. o.;

⁵⁸ Makkai L. A tizenötéves háború. Erdély sorsfordulói /A törökellenes tábor felbomlása/. – A Bocskai-felkelés. – Az ellenreformáció és a harmincéves háború. Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei /1608–1648/. – A Királyság és Erdély társadalomszerkezete. – Tájak és népek. – Művelődés a 17. században. – In: „Magyarország története”, 3/1–2. kötet, Bp., 1985. (továbbiakban: Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985) 812–929., 1799–1804. o.

⁵⁹ R. Várkonyi: Országgyűlési kísérletek... i. m. 1985. 1043–1154., 1812–1823. o.

⁶⁰ Szekfű Gy. Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány. Bp., 1983. (továbbiakban: Szekfű: Bethlen Gábor... i. m. 1983); Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 812–864. o.

⁶¹ Péter: Esterházy Miklós i. m. 1985.; Péter K. A magyar romlásnak századában. 2. kiad., Bp., 1979. (továbbiakban: Péter: A magyar romlásnak... i. m. 1979.)

⁶² Klaniczay T. Zrínyi Miklós. 2-dik, átdolg. kiadás. Bp., 1964. (továbbiakban: Klaniczay: Zrínyi Miklós i. m. 1964.); Perjés G. Zrínyi Miklós és kora. Bp., 1965. (továbbiakban: Perjés: Zrínyi Miklós... i. m. 1965.); e munkákról lásd: Makkai L. Két könyv Zrínyi Miklósról. – „Századok”, Bp., 1966. 1312–1313. o /Rec.: Klaniczay T. Zrínyi Miklós. 2-dik, átdolg. kiadás. Bp., 1964.; Perjés G. Zrínyi Miklós és kora. Bp., 1965./ (továbbiakban: Makkai: Két könyv Zrínyi... i. m. 1966.)

⁶³ Fabó: Az 1662-diki országgyűlés i. m. 1873.

II. FEJEZET

A MAGYAR KIRÁLYSÁG FŐÚRI RÉTEGE

A XVII. SZÁZAD ELEJÉN

A belpolitikai harcot a Magyar Királyságban a XVII. században elsősorban az határozta meg, hogy az a soknemzetiségű állam társadalmi-gazdasági kontextusában ment végbe; e társadalom fő részét a magyar nép alkotta – egy sajátos népi szervezatként a feudalizmusra jellemző struktúrával. E helyzet különböző oldalait jól feltárták az utóbbi fél évszázad kutatói a forráskiadványaikban és monográfiáikban (a kutatások eredményei,⁶⁴ a korábbi munkák kivonatos bibliográfiája⁶⁵). E kutatások főbb következtetéseit Oroszországban is elismerték.⁶⁶ Az adott historiográfiai háttér lehetővé teszi számunkra, hogy részletesebben megismerkedjünk a magyarság XVII. századi társadalmi-gazdasági helyzetének és politikai szerkezetének alapvetőbb vonásaival, amelyek közvetlen kapcsolatban álltak a belpolitikai küzdelem fejlődésével.

1. A feudális társadalmi rendszer fejlődésének eredményei

Az 1526 óta a Habsburgok által uralt Magyar Királyság történetének fő tényezője a XVI–XVII. században a „paraszttság második eljobbágyosítása” volt, melynek konkrét formája az „örökletes jobbágy-ságban” öltött testet (ezt a meghatározást a modern magyar historiográfia képviselőinek egy része fogadja el). A paraszttság jobbágyi függőségének erősödése a feudális rendszer keretein belül meghatározta Kelet-Európa és részben Közép-Európa népeinek sorsát – ez a Közép-Európa keleti részén elterülő Magyar Királyságra is vonatkozott. A kései feudalizmus korszakáról van szó. Nyugat-Európában a kései feudalizmusra annak széthullása és a kapitalizmus előfeltételeinek kialakulása volt jellemző. Magyarországon és némely más országokban viszont a hűbéri függőség

⁶⁴ Zimányi: Gazdasági és társadalmi fejlődés... i. m. 1985. 285–391., 937–986. o.

⁶⁵ Uo. 1767–1775., 1804–1806. o.; Makkai: A tizenöt éves háború... i. m. 1985. 986–1022., 1807–1809. o.; R. Várkonyi: Országgyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1273–1424., 1841–1854. o.

⁶⁶ Шушарин В. П. Между Портой и Венским двором (1608–1699 гг.). – В кн.: «Краткая история Венгрии. С древнейших времен до наших дней». М., 1991. (továbbiakban: Шушарин: Между Портой... i. m. 1991.) 74–75., 121–125. o.

erősödésének alapja az volt, hogy a hűbérurak a jobbágymunka felhasználásával mezőgazdasági termékeket kezdtek eladásra termelni, főként kivitelre. Az ún. „árforradalom” viszonyai között – a korai tőkésállamokban gyorsan nőtt a kereslet e termékek iránt – e tevékenység busás hasznot hozott a hűbéruraknak, amely jelentősen felülmúlta a korábbi, a jobbágyoktól a földhasználatért kapott termék- és pénzjáradékot. A „második eljobbágyosítás” magyar változata, melynek előfeltételei már a XV. század második felében megjelentek, a XVI. század folyamán alakult ki véglegesen. Ez alatt az idő alatt a hűbérurak megnövelték a régi földbirtokaikat és új domíniumokat alapítottak, robotra kényszerítették a parasztjaikat, bekapcsolódtak a külkereskedelmi tevékenységbe, marhát, bort, kisebb mennyiségben pedig gabonát szállítva ki az országból.

E megnevezett általános jelenségek részletezése kapcsolatban van a belpolitikai küzdelem történetével is. Így például megállapíthatjuk, hogy a majorsági gazdálkodás szerepének megnövekedése elsősorban a királyság nyugati és északi vidékein ment végbe a fontos állami tisztségeket betöltő nagybirtokosok gazdaságaiban.⁶⁷ Épp ők váltak a belpolitikai küzdelem, a 60-as években pedig a Habsburg-ellenes összeesküvés résztvevőivé. A hűbérurak országszerte a birtokaikhoz kapcsolták a lakatlan paraszti telkeket, elsősorban a megművelt földeket foglalták el. Az utóbbi tevékenység elsősorban a közép- és kisbirtokos nemességre volt jellemző. A XVI. század folyamán a robot az országban heti egy napot tett ki, ugyanakkor már a XVI. század 70-es éveitől ismertek panaszkok a munkajáradék „korlátlanságáról és elviselhetetlenségéről”.⁶⁸ Jellemzővé vált a termék- és pénzjáradék fejében megkövetelt paraszti munkavégzés. Az efféle „fizetés” nem változtatott a hűbéri viszonyok lényegén, mivel ezért a bérért a személyes függőségben lévő termelők dolgoztak meg. A hűbérurak bérbe vették az egyházi tized beszedését, hogy az eladásra szánt gabonához és borhoz jussanak. Kiegészítő jövedelmet hozott számukra az ún. „kocsmajog” is – a parasztokat arra kényszerítették, hogy a földesuruk borát vásárolják meg.

A feudális rendszer fontos jellemvonása volt a parasztok személyi függőségének fokozása. A parasztok kiváltásáról szóló 1514. évi törvény bevezetése nem felelt meg a nagybirtokosok érdekeinek, akik 1530-ban

⁶⁷ Zimányi: Gazdasági és társadalmi fejlődés... i. m. 1985. 321. o.

⁶⁸ Uo. 324. o.

hatályon kívül helyezték azt. A XVI. századi jogszabályokat megítélve a parasztok kiváltása a munkaerő újraelosztásának egyik eszközül szolgált.

A robot mint az „örökös jobbágyság” egyik jellemvonása csak a XVI. század második felében vált tömeges méretűvé, de akkor sem az ország mindegyik vidékén.

A feudális rendszer megszilárdulásának elkerülhetetlen következménye volt a városok hanyatlása, mivel megszűnt a tömegek beáramlása a környező agrárvidékekről. A városlakók aránya a lakosság összetételében a XVI. század végén a legbátrabb becslések szerint sem volt több 4%-nál.⁶⁹ Ismeretes, hogy ez a részarány Angliában már a XIV. században elérte a 12%-ot.⁷⁰ A legnagyobb kereskedelmi és kézműves központok lakossága sem volt több néhány ezer főnél. Holott Nyugat-Európában a XVI. században 162 ezer fő (London) és 200 ezer fő körüli (Párizs) városok is voltak.⁷¹ E gyenge társadalmi munkamegosztás a Magyar Királyság viszonylagos fejletlenségéről tanúskodik. A királyság a kiterjedt kelet-európai régió országai közé tartozott (Oroszországgal egyetemben), amelyeket a Nyugat-Európától való lemaradás jellemzett.

A XVI. században felerősödtek a hűbérúri réteg összetételét már a XIV–XV. században is jellemző vonások.⁷² E társadalmi osztály igen nagyszámú volt (a másfél milliós lakosságból 80–90 ezret tettek ki a nemesek, emellett volt mintegy 170 egyházi birtokos és 15 földbirtokokkal rendelkező város is).⁷³ A függő lakosság zömével rendelkező 28 főúri család⁷⁴ mellett a hűbérurak 90%-át kitevő kis- és középnemesek nagyobb része még tíz adózási egységgel („parasztporta”) sem rendelkezett. A XVII. század elejére a királyi domíniumok többsége a mágnások kezére került.⁷⁵ Az uralkodó réteg ilyen összetétele alapozta meg a mágnások

⁶⁹ Abszolút számok: Zimányi: Gazdasági és társadalmi fejlődés... i. m. 1985. 290. o.

⁷⁰ Шушарин В. П. Королевство Венгрия под властью Габсбургов. Позднефеодальное крепостничество. Антигабсбургские движения (1541–1703 гг.). – Области Среднего Подунавья под властью Османской Империи. – Трансильванское княжество в 1604–1690 гг. – В кн.: «История Венгрии (в трех томах)». Том I, М., 1971. (továbbiakban: Шушарин: Королевство Венгрия... i. m. 1971.) 204. o.

⁷¹ Zimányi: Gazdasági és társadalmi fejlődés... i. m. 1985. 287. o.

⁷² Шушарин: Королевство Венгрия... i. m. 1971. 170. o.

⁷³ A becsléseket lásd: Шушарин: Между Портой... i. m. 1991. 72., 75. o.; Zimányi: Gazdasági és társadalmi fejlődés... i. m. 1985. 384. o.

⁷⁴ Zimányi: Gazdasági és társadalmi fejlődés... i. m. 1985. 384–385. o.

⁷⁵ Uo. 385–386. o.

szerepét a Habsburgokkal való szembenállásban, így váltak a bárók a konfliktus vezető erőivé.⁷⁶ A nagybirtokok koncentrációjának folyamata a XVII. században is folytatódott. A század derekán a társadalmi piramis csúcsát mintegy száz főúri család alkotta, akik a falvak és mezővárosok 31%-át és a jobbágyparasztok legalább 40%-át birtokolták.⁷⁷ A „százás” számot a XVII. századi belpolitikai küzdelem figyelembevételével kell értelmezni, tehát ide soroljuk többek között az 1664–1670. évi összeesküvés főnemesi résztvevőit is. A mágnások külön rendet alkottak, mivel 1608-at követően ők az országgyűlés felsőházában ültek össze, ahová személyes meghívókat kaptak a királytól.⁷⁸ 1646-ban 65 ilyen főurat lehetett összeszámolni.⁷⁹ E politikailag aktív, a hatalomban és az irányításban részt vállaló mágnások számát figyelembe kell venni a főrendeknek a Habsburgokkal való szembenállása történetének tanulmányozásakor. Ők képezték azt a társadalmi réteget, amely a legtöbb előnyhöz jutott a Bocskai István erdélyi fejedelem és Rudolf császár, magyar király között megkötött bécsi béke⁸⁰ által nyújtott önkormányzati privilégiumokból. A közép- és kisnemesség nagyobb része a főnemesektől függött: ők a főurak familiárisai voltak, ugyanakkor formálisan továbbra is a király vazallusainak számítottak. Az országgyűléseken léteztek és felbukkantak ellentétek a mágnások és a köznemesek érdekei között is; itt elsősorban a rangosabb, a báróktól független, politikailag aktív nemesekről van szó.⁸¹ Az a tényező, melynek alapját a mágnások és a nemesség egy része közötti vagyoni eltérések képezték, szükségszerűen kihatott a XVII. századi belpolitikai küzdelem menetére.

⁷⁶ Benda K. A Habsburg-politika és a rendi ellenállás a 17. század elején. – „Történelmi szemle”, Bp., 1970. 404–427. o. (továbbiakban: Benda: A Habsburg-politika... i. m. 1970.) 408–410. o.; Benda K. A Habsburg-abszolutizmus és a magyar nemesség a 16. és 17. század fordulóján. – „Történelmi szemle”, Bp., 1984. 3. szám, 445–479. o. (továbbiakban: Benda: A Habsburg-abszolutizmus... i. m. 1984.)

⁷⁷ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 989. o.

⁷⁸ Péter K. A három részre szakadt ország és a török kiűzése (1606–1686). – In: „Magyarország történeti kronológiája”, 2. kötet, Bp., 1983. 430–509. o. (továbbiakban: Péter: A három részre szakadt ország... i. m. 1983.) 436. o.; Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény... i. m. 1968. 410. o.;

⁷⁹ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 989. o.

⁸⁰ 1606. június 23.: Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény... i. m. 1968. 349–360. o.

⁸¹ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 1010–1013. o.

A Magyar Királyság katonai és politikai helyzete előfeltételeket teremtetett egy különleges társadalmi réteg – a végvári katonaság kialakulásához. A végvári vitézek zöme birtokát vesztett kisnemes vagy a telkétől megfosztott paraszt volt. Ez a réteg nemcsak katonai erőt képviselt, de a mágnásoktól való bizonyos mértékű függetlenségük miatt, azok hatalmi gépezetét alkották.⁸²

A XVII. században véget ért az árforradalom hatása. Ennek ellenére a Magyar Királyságban a század derekáig folytatódott a domíniumok növekedése, a robot pedig a földjáradék fő formájává vált. A pénzjáradékot termékbeszolgáltatások váltották fel, mert ezek értékesítéséből a hűbérur nagyobb jövedelemhez jutott, mint a parasztoktól beszedett pénzjáradékból. A földesúri birtokokat nem a paraszti telkek rovására növelték, hanem a közösségi legelők felszántása és az erdőirtások révén. A század első felében a robot heti 2–4 napot tett ki, a század második felében viszont korlátlanná vált: mértékét a földesúri gazdaság szükségletei határozták meg. A robotot nemcsak a szántóföldön teljesítették, de a szőlőültetvényeken, az állatok gondozásával, építő és javító munkálatok végzésével is, a század második felétől pedig a földesúr javára végzett kézműves és kereskedelmi tevékenységgel is ki lehetett váltani: a földbirtokosok ugyanis kereskedni kezdtek és kézműves műhelyeket nyitottak. A domíniumok növekedése a XVII. század derekán állt meg a jobbágmunkaerő hiánya miatt. A század második felétől a hűbérurak intézkedésekbe kezdtek a robot intenzívebbé tétele érdekében. Folytatódott (elsősorban a szőlőtermesztő birtokokon) a bérért végzett jobbágmunka alkalmazása.⁸³

Mivel a külső piacokon csökkent a kereslet a mezőgazdasági termékek iránt, a robot általános elterjedtsége miatt a belső piac is szűkült: a városok és a végvári katonaság egyre inkább önellátásra rendezkedtek be. A hűbérurak a saját jobbágyaiknak igyekeztek eladni a termékeiket. A kizsákmányolás fontos tényezőjévé vált az ún. kocsmajog. Egyszerűen a gazdaság egyre inkább természetes jelleget öltött, ami a társadalom elmaradottságának fő jellemvonása volt.

A gazdasági lemaradás másik oldalát az jelentette, hogy az import nagyobb részét kézműves termékek tették ki (szövet, fémtermékek stb.), a városokban, mezővárosokban pedig a XVII. század első felében kiala-

⁸² Zimányi: Gazdasági és társadalmi fejlődés... i. m. 1985. 389–391. o.

⁸³ Uo. 944–974. o.; R. Várkonyi: Országgyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1323–1343. o.

kult a céhrendszer: Nyugat-Európában ebben az időben a céhek megszűnőben voltak, helyükre a manufaktúrák léptek. Az apró helyi piacok kialakulása olyan folyamatról tanúskodott, amely ellentétes volt a belső piac létrejöttével. Végbement a városok feudalizációja: a század második felében a városok lakossága a betelepült mágnások, gazdag nemesek révén gyarapodott, a városi patríciusok közül számosan kaptak nemesi oklevelet. A városok egyfajta kollektív földesurakká kezdtek válni.

A Magyar Királyság hűbérurainak konfrontálódása a Habsburgokkal és a mágnások, illetve a köznemesség egy részének szembenállása olyan körülmények között mentek végbe, amikor a parasztság ellenállása a kizsákmányolásuk fokozódásával szemben nem veszélyeztette a hűbérurak közös érdekeit. Ennek az ellenállásnak a fő formája a parasztok szökése volt a birtokokról. Ismert egy 1631. évi helyi fegyveres felkelés is, melynek követelése nem a társadalmi elnyomás megszüntetése volt, hanem a német zsoldosok kivezénylése.⁸⁴

Tehát a belpolitikai küzdelem szempontjából a feudális rendszer evolúciójának fontos eredménye durván fogalmazva az volt, hogy a hűbérurak valamennyi rétege megszabadult e rendszer fenntartásának gondjától. A hűbérurak a jogállásukat a királyi hatalommal való kapcsolatrendszerben igyekeztek megőrizni. Ez volt a belpolitikai küzdelem fő aspektusa. Azonban erre nemcsak a hűbérúri rétegek és a királyi hatalom közötti erőviszonyok voltak kihatással, hanem a magyar társadalom összetételének sajátosságai is.

2. A magyar társadalom szociális szerkezete

A belpolitikai érdekellentétek, végső soron, a bevételeknek az uralkodó rétegek általi elosztásával voltak kapcsolatban. Ez olyan körülmények között történt, amikor a királyság hűbérurainak nem kellett elkülöníteniük jövedelmeik egy részét a Habsburgok javára. A dinasztia számára a királyság feletti uralom (a Habsburgok szerezték meg a Mohács előtti Magyarország tizenkét vármegyéjét teljes egészében, ezenkívül az oszmánok által elfoglalt vármegyék egyes részeit is) pénzügyileg veszteséges volt. A Habsburgok jelentős összegeket költöttek a királyság területén lévő erődítmények fenntartására, ezzel nemcsak a

⁸⁴ Az események leírása a bibliográfiával és a forrásokkal: Makkai: A tizenöt éves háború... i. m. 1985. 873–881., 1802 o.; a forrásszövegek: Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény... i. m. 1968. 510–517. o.

saját örökös tartományait védelmezték, hanem megvédték a királyság lakosságát is attól, hogy az Oszmán Birodalom alattvalóivá váljanak.⁸⁵

Ezzel magyarázható a Habsburgok álláspontja a Magyar Királyság hűbéruraival kapcsolatban.

A dinasztia birtokainak belső állapotát nagyban meghatározta az „árforradalom” befejeződése és a XVII. századi gazdasági depresszió. E depresszió Európa-szerte ahhoz vezetett, hogy a hűbérurak uralkodó rétege, mely az előző évszázadban gyengülni kezdett, most konszolidálódott és támadásba lendült a társadalmi-gazdasági pozícióikat veszélyeztető erők ellen – saját pozícióik megerősítése érdekében. E támadás különféle formában ment végbe, és teljesen ellentétes eredményekhez vezetett attól függően, milyen szintet értek el a XVI. században a különböző közösségek a társadalmi-gazdasági fejlődés során. Angliában és Hollandiában a polgári erők visszaverték a Stuartok és Orániaiak zászlói alatt fellépő feudális restauráció ellentámadását, rákényszerítették a nemességet, hogy ossza meg a hatalmat a polgársággal, és egyeztesse a gazdasági érdekeit a tőkés fejlődés irányvonalaival. Franciaország, Nyugat- és Dél-Németország, Észak-Itália polgári erői gyengébbek voltak, ezekben az országokban a XVII. századi depresszió az abszolutizmus formájában megnyilvánuló hűbéri rendszer megszilárdulásához vezetett. Spanyolországban, Dél-Itáliában, Közép-Európa keleti részében (itt terült el a Magyar Királyság is), tehát jelentős részben a spanyol és osztrák Habsburgok uralta területeken, a hűbériség, a világpiacba való bekapcsolódása ellenére nem került olyan válságba, mint amilyen Angliában és Hollandiában a végleges felbomlás határára sodorta a régi rendszert.⁸⁶

A Habsburg-fennhatóság alatti területeken a hűbériség válsága az abszolutizmus kialakulásának köszönhetően ideiglenesen feloldódott. E területeken a földbirtokosok áttérését a mezőgazdasági árucikkek jobbagymunka felhasználásával történő termelésére a XVI. században nem a hűbéri rendszer belső válsága idézte elő, hanem azok a külső ösztönző tényezők, amelyek a kontinentális méretű munkamegosztásnak köszönhetően jelentek meg.⁸⁷

⁸⁵ Barta: Miért halt meg Zrínyi Péter... i. m. 1986. 24. o.

⁸⁶ E folyamatok kutatásának eredményeit és a kutatások bibliográfiáját lásd: Makkai: A tizenöt éves háború... i. m. 1985. 986–988., 1807 o.;

⁸⁷ E következtetések megalapozását a források és a kutatások által lásd: Pach Zs. P. Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a 15–17. században. Bp., 1963. (továbbiakban: Pach: Nyugat-európai és magyarországi... i. m. 1963.) 135–193. o.

A XVII. századi depresszió következtében ez az ösztönzés, ha nem is tűnt el teljesen, de annyira lecsökkent, hogy már nem volt képes tovább tágitani a hűbériség építményének repedéseit. Sőt még e repedések szűkítésére is lehetőség nyílt, ami abban nyilvánult meg, hogy a parasztok és a városlakók fokozatosan elveszítették pozícióikat, a hűbérurak pedig megszilárdították hatalmukat.

A Magyar Királyság társadalmát a XVII. század első felében az jellemezte, hogy kialakult a területi kettősség intézményrendszere és ideológiája. Ez elsősorban a Mohács előtti Magyarország azon területein ment végbe, amelyek a Habsburgok uralma alá kerültek, ezenkívül a velenceiek és az oszmánok által el nem foglalt horvátországi, szlavóniai és dalmáciai részekben; abban a Szlavóniában, amelyet az oda betelepülő horvát nemesség miatt ekkor kezdtek el Horvátországnak nevezni.⁸⁸

Az oszmán uralom alá került társadalom a királyi Magyarországtól eltérő viszonyok között fejlődött.⁸⁹

A XVII. század elejére a Magyar Királyság arisztokráciája, kihasználva a XVI. század előnyös mezőgazdasági konjunktúráját, meggazdagodott és jelentős hatalomra tett szert. Megerősödésének folyamata már a XVI. században elkezdődött, e folyamat a tizenöt éves háború és Bocskai István erdélyi fejedelem szabadságharca következtében még inkább felgyorsult, és 1606-ban ért véget. A falvak pusztulása, a paraszti lakosság fogyása a halandóság növekedése és a hadak dúlása miatt kihatottak a hűbérúri réteg vagyoni rétegződésére és a hatalom megosztására. Az a középnemes, aki elveszítette az átlagosan 20–50 paraszttelekből álló birtokának a felét vagy kétharmadát, ezzel elvesztette gazdasági és politikai súlyát is. Ugyanakkor az a mágnás, aki falvak százait birtokolta, kevésbé érezte meg a paraszttelkek csökkenését; arról nem is szólva, hogy neki több lehetősége volt megmenteni birtokait a csődtől, így az elszegényedés őket kevésbé érintette.⁹⁰

⁸⁸ Makkai: A tizenöt éves háború... i. m. 1985. 988. o.

⁸⁹ Hegyi K. Egy világbirodalom végvidékén. Bp., 1982. (továbbiakban: Hegyi: Egy világbirodalom... i. m. 1982.); Hegyi K. A Török Birodalom a 16–17. században. – In: „Magyarország története”, 3/1. kötet (1526–1686), Bp., 1985. 101–145. o., 3/2. kötet (1526–1686), Bp., 1985. 1756–1761. o. (továbbiakban: Hegyi: A Török Birodalom... i. m. 1985.); Salamon: Magyarország a török... i. m. 1886.; Szakály F. Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp., 1981. (továbbiakban: Szakály: Magyar adóztatás... i. m. 1981.)

⁹⁰ Benda: A Habsburg-politika... i. m. 1970. 409. o.

Bár a mai napig nem született monográfia a XVII. századi magyar hűbérúri uralkodó osztály helyzetéről, az annak egyes aspektusait érintő legújabb kutatások rámutattak arra, hogy a XVII. század derekára a nagybirtokosok pozíciói még inkább megerősödtek.

Az adóösszeírások alapján megállapíthatjuk, hogy a XVII. század derekán a Magyar Királyság 19 vármegyéjében (67 284 km²), a királyi városokon kívül 3 606 települést számolhattunk össze – olyan falvakat és mezővárosokat, amelyeket mintegy hétezer nemesi család birtokolt. Hat-ezer földbirtokos (85%) közülük kevesebb mint egy falut birtokolt – néha a falunak csak tíz-tizenketted részét. Az ilyen földbirtokosokhoz tartozott a falvak 21%-a. A falvak és mezővárosok fennmaradó 79%-a mintegy ezer nemesi család birtokában volt. Ezek 31%-a volt mágnás, tehát bárói és grófi család. Ha ezeket a számarányokat kiterjesztjük (megközelítő, ám reális számokat alkalmazva) a Magyar Királyság további 10 vármegyéjére is (35 177 km²), akkor azt látjuk, hogy Magyarország földbirtokosainak a számát 35%-kal kell megnövelnünk, emellett a kevesebb, mint egy falut birtokló nemesek száma nyolcezerre, az egy–húsz falut birtokló családok száma ezernégyszázra, a több mint húsz falut birtokló mágnás családok száma pedig százra tehető.⁹¹

Ebben az esetben a földbirtokos hűbérurak száma legfeljebb ötvenezer fő volt. A tizenhat királyi várost megközelítőleg negyvenezer ember lakta.⁹² Ha még ezekhez hozzáadjuk a mintegy százezer hajdút – privilegizált paraszt-katonát is⁹³ –, akkor azt látjuk, hogy az ország teljes lakosságának (feltételezhetően 2–2,5 millió fő) 90%-át a földbirtokosok uralma alatt élő jobbágyparaszság alkotta.⁹⁴

Az adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a XVII. század első felében a hűbérurak rétegét a legkülönbözőbb vagyoni helyzetű nemesek tették ki. A társadalmi piramis csúcsát a mintegy száz mágnás család szűk köre alkotta; az ő birtokukhoz tartozott a falvak és mezővárosok 31%-a és a jobbágyság legalább 40%-a. Ez a csoport rendelkezett a hajdúk és

⁹¹ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 988–989. o.

⁹² A szabad királyi városok lakossága kiszámításának új fontos kritériumairól lásd: Granasztói Gy. Becslés Sopron 16–17. századi lélekszámára. – „Történelmi Szemle”, Bp., 1970. 3. szám, 275–325. o. (továbbiakban: Granasztói: Becslés Sopron... i. m. 1970.)

⁹³ Rác I. A hajdúk a 17. században. Debrecen, 1969. (továbbiakban: Rác: A hajdúk... i. m. 1969.) 31. o.

⁹⁴ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 989. o.

a végvári vitézek többségével, ők húztak hasznát a városi kézművesek és kereskedők tevékenységéből is. Fontos tényező, hogy a nemesek jelentős része e mágnások familiárisai voltak.⁹⁵ A hűbérúri rétegek közötti érdekeltérések, vagyis a belpolitikai harcban elfoglalt pozícióik eltérései nemcsak a vagyoni, de a társadalmi-politikai különbségeiből is eredtek. A XVII. század elejére a Magyar Királyság arisztokráciája jelentős hatalomra tett szert: a XVI. század kedvező konjunktúrájának köszönhetően elsősorban a főurak gazdagodtak meg. Jelentős számú magánhadseregeket hoztak létre, amelyek ugyanakkor elégtelenek voltak az oszmánok elleni harc szempontjából. Ellenben a belső rendfenntartás a mágnások birtokain nem igényelt tőlük túl nagy erőfeszítést. A Habsburgokkal való kompromisszum megkötése után a mágnások 1608-ban törvényekkel támasztották alá uralkodó helyzetüket.⁹⁶ Az 1606. november 11-én aláírt zsitvatoroki békét⁹⁷ követő közel fél évszázadban viszonylag nyugodt volt a törökökkel való viszony: nem került sor nagy hadjáratokra, de a kisebb helyi összetűzések gyakoriak maradtak. Ezek azonban aligha okoztak gondot a főuraknak.⁹⁸

A XVI. század közepén a földbirtokosok között kezdett kialakulni a mágnások zárt rendje, melynek tagjai bárói és grófi címeket kaptak a Habsburgoktól. A XVI. század végén még csak négy főúri család büszkélkedhetett grófi titulussal. A XVII. század első felében még harminc család kapott ilyen megkülönböztető címet. Ennek köszönhetően az örökletes bárók csoportja két rétegre oszlott fel.⁹⁹

A mágnások „előkelő” titulussal büszkélkedtek. Ők személyre szóló meghívókat kaptak az országgyűlésre. Mivel a XVII. század elejétől a mágnások és a köznemesek képviselői (a vármegyék nemesi követei) az országgyűlésen egymástól külön ülészttek, ezért a felsőház tagjait egyértelműen a főrenddel kezdték azonosítani. A XVII. század elején a mágnások immár elkülönült rendjének létszáma jelentősen nem változott.¹⁰⁰ 1646-ban ugyanannyian kaptak meghívást a felsőházba, mint fél

⁹⁵ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 989. o.

⁹⁶ Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény... i. m. 1968. 399–415. o.; Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 771–773. o.

⁹⁷ Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény... i. m. 1968. 367–371. o.

⁹⁸ Zimányi: Gazdasági és társadalmi fejlődés... i. m. 1985. 937. o.

⁹⁹ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 989. o.

¹⁰⁰ Uo. 989. o.

évszázaddal korábban – hatvanöten. Ugyanakkor a főnemesi rend felnőtt férfitagjainak száma ennek két-háromszorosa volt.¹⁰¹ Ezeket a számokat érdemes összevetni az 1664–1670. évi Habsburg-ellenes összeesküvés résztvevőinek számával.

E hatvanöt család jelentős része (huszonöt) a XVII. században bárói címet kapott. Az újonnan kinevezettek társadalmi helyzetét jellemzi a paraszti és polgári származásuk teljes hiánya, ellentétben a XVI. századdal, amikor is a főnemesek közé ilyenek is beszivároghattak (Thurzó, Erdődy, Thököly). Az utánpótlást kizárólag a nemesi családok adták, akik az udvari szolgálatuknak vagy katonai érdemeiknek köszönhették előmenetelüket (Esterházy, Károlyi, Koháry, Kollonich, Lippay), ezenkívül ide tartoztak az Erdélyi Fejedelemségből érkezettek is (Bethlen, Bocskai, Gyulaffy, Csáky, Wesselényi). Ebben az időben az ország uralkodó rétegének felső rétegébe csak a nemesi származású személyek kerülhettek be. E réteg csúcsára (a grófi titulus viselői közé) csak olyan családok sarjai juthattak fel, akik néhány nemzedéken át viselték a bárói rangot. A XVII. század derekáig mindössze egy személy (Esterházy Miklós) kapott grófi titulust, aminek köszönhetően egyenrangúvá vált a Batthyányi, Csáky, Homonnai Drugeth, Erdődy, Forgách, Frangepán, Illésházy, Nádasdy, Pálffy, Széchy, Thurzó, Zrínyi családokkal.¹⁰² Rajta kívül Bethlen Gábor kapta meg ezt a címet unokaöccse számára, aki birtokokkal rendelkezett a Magyar Királyságban. Elsősorban az említett családok képviselői foglalták el az olyan országos tisztségeket, mint a palatinus (nádor), országbíró, horvát bán, főkapitányok és királyi tanácsosok.

A mágnás családok előmenetelét a bécsi udvar inkább segítette, mint ellenezte, feltéve, ha ez nem állt ellentétben a saját érdekeivel. A királyságban elsőként Pálffy Pál nádor kapott olyan oklevelet (1653), amely biztosította a család birtokainak oszthatatlanságát és elidegeníthetetlenségét.

A király a földbirtokok mellett grófi és bárói címeket adományozott a kincstár javára nyújtott hitelekért, a kifizetetlen juttatások ellenében, a hadsereg ellátásáért és más szolgálatokért is. Így került be a grófok soraiba 1652-ben Czobor Mihály, 1654-ben Kéry János, 1655-ben pedig Zásztzy

¹⁰¹ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 989. o.

¹⁰² Illéssy J., Pettkó B. A királyi könyvek jegyzéke a bennük foglalt nemesség, cím, czímer, előnév és honosság adományozásoknak (1527–1867). Bp., 1895. (továbbiakban: Illéssy–Pettkó: A királyi könyvek jegyzéke... i. m. 1895.); Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 989–990. o.

László. A névsort hosszan folytathatnánk a királyság politikai történetében közismert személyek megemlékezésével. Egy család talán legszemléletesebb felemelkedésével az egész XVII. században I. Lipót 1666. évi oklevelében találkozhatunk; ebben a király, elismerve és hangsúlyozva a Thököly család érdemeit, a törökellenes harcokban tanúsított érdemeiért (túlnyomórészt saját költségén ezer katonát állított ki) grófi rangra emelte Thököly Istvánt. Örökös főispáni tisztséget kapott Árva vármegyében, ahol birtokai is elterültek. Kiskorú fiát, a Máramaros vármegye főispáni titulusát viselő Imrét a király magasabb rangra emelte, megtéve őt apja örökösévé.¹⁰³ I. Ferdinánd (1526–1564) nyilvánvalóan azzal a szándékkal alapította meg az örökletes bárói címet, hogy ezzel a magyar mágnásokból kezes, a dinasztiahoz közel álló udvari arisztokráciát hozzon létre. A magyar bárók már a XVI. században hajlamosak voltak erre, amiről, többek között, az osztrák és cseh arisztokrata családokkal kötött házassági szövetségek is tanúskodtak. Azonban a Habsburgok és a magyar hűbérúri rendek között kialakult konfliktus véget vetett ennek a közeledésnek.¹⁰⁴

Az 1606. június 23-án megkötött bécsi béke¹⁰⁵ által előírt rendi öngazgatással elsősorban a bárói rend kezdett élni, és a XVII. században még annak a királyhoz leghűbb tagjai sem törekedtek beolvadni a Habsburgok udvari arisztokráciájába. A magyar főurak (kivévelt csak Pálffy Pál képezett, aki 1649 és 1654 között nádor, Trautmannsdorf miniszter sógora, a Titkos Udvari Tanács tagja volt) csak a magyar rendi intézményekben foglaltak el pozíciókat, az osztrák–cseh arisztokráciával fennálló házassági szövetségeik pedig semmivé váltak.¹⁰⁶

Várkonyi Ágnes véleménye szerint, mely némileg eltér Makkay László imént ismertetett következtetésétől, az 50-es években a császári udvar nyitva állt a magyar mágnások előtt, akik közül számosan kaptak királyi tanácsosi titulust, rendszeresen részt vettek a királyi ügyekkel kapcsolatos tanácskozásokon és az udvari ünnepeken. A Zrínyi, Nádasdy, Esterházy és más családok palotákat építettek és tartottak fenn Bécsben. Ugyanakkor a kutató aláhúzza, hogy sokan választottak ma-

¹⁰³ Angyal D. Késmárki Thököly Imre (1657–1705). 1. kötet, Bp., 1888. 27–31. o. (továbbiakban: Angyal: Késmárki Thököly Imre... i. m. 1888.)

¹⁰⁴ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 990. o.

¹⁰⁵ Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény... i. m. 1968. 349–360. o.; Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 753–755. o.

¹⁰⁶ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 900–991. o.

guknak feleséget az udvari arisztokrácia családjaiból. Nyugat-Magyarország mágnásai nem váltak a királyi udvarnak az osztrák, cseh, olasz származású arisztokratáival egyenrangú tagjaivá. Ők nem kaptak vezető beosztásokat a központi kormányzatban. Senkit nem bíztak meg közülük diplomáciai feladatokkal.¹⁰⁷

Az iménti két, egymással némileg ellentmondó állítást annak a ténynek a konstataálásával egészíthetjük ki, hogy a XVII. században az új bárók már kivétel nélkül csakis magyar bárói családok tagjaival házasodhattak. Ezt tették még az Esterházy bárók is, pedig vagyonuknak és tekintélyüknek köszönhetően könnyen szerezhettek volna maguknak előkelő feleséget külföldről is. Esterházy Miklós nádor, aki nemzetségét a Habsburgok iránti hűségével virágoztatta fel, a következő végrendeletet hagyta fiára: „Ne válassz menyasszonyt idegen nemzetből... válassz a saját nemzedetből.”¹⁰⁸ Itt nem valamely ösztönös gyűlölet tört elő az idegenek iránt, hanem annak a ténynek a tudata, hogy a fehérhegyi csata (1620) után Magyarország hűbérúri osztályának a fejlődése más lett, mint a Habsburgok többi tartományaiban. A rendi ellenállást folytatók egyre inkább elidegenedtek az azt feladóktól, de erről később lesz szó.

Külső szemlélő szemszögéből nézve a magyar mágnások elkülönülésének és belső rétegeződésének jellemvonása (amellett, hogy szinte kizárólag a saját körükből választottak házastársat maguknak) a származásuk mitologizálása volt. E származás nem annyira ősi volt, mint amennyiben a király kegyeitől függött. A XVI. század végére, az uralkodóház és a rendek szembenállásának idején kezdtek megjelenni az olyan mesterségesen kreált családi genealógiák, amelyekben az addig ismeretlen családok azt bizonygatták, hogy az őseik a Mohács előtti kor oligarcháitól származtak.¹⁰⁹

Az örökletes bárói és grófi titulus adományozásáról szóló királyi oklevelekbe csaló módon illesztettek be frázisokat előkelő származásukról. Eközben olyan formulát használtak, mely szerint a bárói rendhez való tartozásuk állítólag a „zord idők” miatt merült feledésbe.¹¹⁰ E családok túlnyomó része megelégedett azzal, hogy Hunyadi Mátyás (1458–

¹⁰⁷ R. Várkonyi: Országegyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1414. o.

¹⁰⁸ Csapodi Cs. Esterházy Miklós nádor (1583–1645). Bp., 1942. (továbbiakban: Csapodi: Esterházy Miklós nádor... i. m. 1942.) 163. o.

¹⁰⁹ Makkai: A tizenöt éves háború... i. m. 1985. 991. o.

¹¹⁰ Uo. 991. o.

1490) korának báróitól eredeztette magát. Viszont az ambiciózusabbak egészen Noéig vezették vissza származásukat – Attilán keresztül (az Eszterházy familia). A magyar mágnások egy részének „családfamániája” nyilvánvalóan azzal a törekvésükkel kapcsolatos, hogy kihangsúlyozzák a királytól való függetlenségüket és a köznemességtől eltérő helyzetüket.

Az általunk kutatott időszakban ment végbe a mágnások tömeges rekatolizációja. 1625 és 1645 között sorra áttértek a katolikus hitre a Zrínyi, a Thurzó, a Batthyányi, a Széchy, a Nádasdy, az Illésházy családok.¹¹¹ A kor jelentős eseményévé vált II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648–1660) özvegyének, Báthory Zsófiának az áttérése a katolicizmusra tizenöt éves fiával, I. Rákóczi Ferencsel együtt, utóbbi nem sokkal később az 1664–1670. évi összeesküvés tevékeny résztvevője lesz. Az ellenreformáció sikerei lehetővé tették az udvari beosztásokhoz engedett katolikus klérus számára, hogy visszaszerezze a rend középkori pozícióit, amelyeket formálisan el sem vesztek. A püspököknek ezentúl nemcsak titulusaik voltak, de alárendelt papjaik és nyájaik is. Felhasználták az egyházközségek bevételeit a Magyar Királyság kötelékében maradt püspökségek (esztergomi, győri, nyitrai, veszprémi, egri, váci, zenggi és modrusi), illetve a törökök vagy az erdélyi fejedelmek fennhatósága alá került püspökségek (kalocsai, csanádi, szerémi, boszniai, pécsi, váradi, erdélyi) területein. 1639-ben, közel fél évszázados szünet után, visszaállították a pannonthalmi apátságot, melynek vezetője a mágnásokkal egyenrangú preláthusok közé tartozott.¹¹²

De ahhoz, hogy helyet kapjanak a főurak rendjében, vagyoni alapokra volt szükség. Ehhez azonban nem voltak elegendők a reformáció idején jelentősen lecsökkent egyházi birtokok. A világi rendek elvben nem akadályozták az egyházi birtokok visszaadását. Viszont ezt a folyamatot a hűbéri bíróságok ügyintézése igen lelassította. Az egyháziak általában nem tudták elérni, hogy a kincstár vagy a magánbirtokosok által a XVI. században bérbe vett dézsmaszedési jog visszakerüljön hozzájuk.¹¹³ A világi rendek e jövedelmeknek csak egy részét engedték át a püspököknek. Az 1606. évi országgyűlés úgy döntött, hogy az egyházi tizeddel kapcsolatos ügyeket nem egyházi, hanem világi bíróságoknak

¹¹¹ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 994. o.

¹¹² Uo. 995. o.

¹¹³ Uo. 995. o.

adja át. 1647-ben megtiltották a dézsma bérlési díjának növelését. Így adták értésére a klérusnak, hogy ne remélje azt, hogy anyagi helyzetén az uralkodó osztály világi részének rovására javíthat.¹¹⁴

Másrészt a mágnások rendje újra saját monopóliumának kezdte érezni a főpapi tisztségek betöltését. Ha a Forgách, Erdődy, Draskovich, Jakusith, Héderváry, Lippay, Sennyey, Kéry családokból származó püspökök növelték is a főpapság tekintélyét, ugyanakkor a világi és egyházi uralkodói rétegek egyenlősége nem lehetett teljes, mivel a főpapok nem akartak a mágnások alá kerülni. Ők csak oly mértékben támogatták a világi rendek politikáját, amennyi védelmet kaptak tőlük az egyházra is kiterjedő abszolutista törekvésekkel szemben. Ezt a világi mágnásokkal és a királyi hatalommal szembeni függetlenséget kívánta hirdetni Pázmány Péter bíboros (1570–1637), a magyar kultúra és az ellenreformáció kiemelkedő alakja az esztergomi érsekség jogainak kinyilatkoztatásában (1629). De még ő is, aki oly sok energiát fordított saját rendi pozícióinak megszilárdítására, kénytelen volt megérteni, milyen gyenge is a magyar rendi kormányzat. Természetes, hogy ezzel együtt kénytelen volt jóváhagyni az uralkodóház pozícióinak megerősödését. Ezért minden esetben kereste az egyház számára a bécsi udvar támogatását, távol tartva magát a világi főuraktól, és a Habsburg-dinasztia érdekeitől független politikát folytatva. Pázmány utódai még tovább mentek ezen az úton.¹¹⁵

A XVII. század derekán a világi uralkodó réteg nagyobb része, valásuktól függetlenül, a klérust és a jezsuitákat a rendi szabadságok ellenségeinek, idegen abszolutizmus kiszolgálóinak tartották. Épp ezért a magyar katolikus mágnások azon képviselői, akik magukra vállalták a rendi ellenállás vezetését, ezzel egyidejűleg a vallási türelem, az egyházellenesség és a jezsuitákkal szembeni ellenségeskedés pozícióját foglalták el.¹¹⁶ Ezt nem lehetett nem észrevenni a belpolitikai küzdelem, konkrétan az 1664–1670. évi összeesküvés során, főleg a királyság északkeleti részén, ahol a legkülönbözőbb státusú protestánsok tömegei éltek.

A Magyar Királyságban folyó belpolitikai küzdelem szoros kapcsolatban állt az Erdélyi Fejedelemség hűbérurainak álláspontjával. Ezzel kapcsolatban figyelembe kell venni, hogy a XVII. század derekán a fejedelemség uralkodó rétegén belül nem ment végbe a főúri rend ki-

¹¹⁴ Makkai: A tizenöt éves háború... i. m. 1985. 995. o.

¹¹⁵ Uo. 995. o.

¹¹⁶ Uo. 994. o.

alakulásának folyamata, mint ahogyan ez megtörtént a jóval nagyobb lakossággal rendelkező királyságokban. Azonban figyelembe kell venni, hogy a helyi nemesség zömét a paraszti életmódot folytató, de jogilag a nemesekkel egyenrangú székelyek (magyar etnikai csoport), hajdúk (szabad harcosok, kiknek státusza hasonló volt a délorosz kozákok helyzetéhez)¹¹⁷ vlach kenézek (kenézek – a vlach közösségek vezetői), Fogaras-környéki vlach bojárok alkották. A jobbágyparaszttal rendelkező nemesek aránya alig haladta meg a fejedelemség nemességének 10%-át.¹¹⁸ De még ez utóbbiak (a 10%) helyzetét sem lehetett összehasonlítani a magyarországi rendek helyzetével: épp a XVII. században merült leginkább feledésbe Erdélyben a rendi önállóság. Az erdélyi nemesség szegény volt az erdélyi fejedelemmel összehasonlítva, aki hatalmas birtokokkal rendelkezett és egyedüli mágnásnak számított a fejedelemségben. Vagyoni helyzetüket tekintve a legelőkelőbb családok sem múlták felül sokban a Magyar Királyság módosabb köznemeseit. Ez volt az oka annak, hogy a belpolitikai küzdelem során a királyság mágnásai egyedül az erdélyi fejedelem álláspontját vették figyelembe.

Ezenkívül Erdély előkelő családjainak nem állt módjukban, hogy familiáris nemeseket és saját katonai csapatokat tartsanak. Ha még fenn is tudták volna tartani ezeket, a fejedelem úgysem engedte volna meg nekik. Ez természetes is volt, mivelhogy ők maguk számítottak a fejedelem familiárisainak. Bethlen Gábor (1613–1629) tekintélye és I. Rákóczi György (1630–1648) politikai sikerei még szorosabb kapcsolatot alakítottak ki a fejedelmi tanácsosok és a fejedelem személye között, mint amilyen familiáris kapcsolat kötötte össze a Magyar Királyság köznemeseit a mágnásokkal. Igaz, Báthori Gábor (1606–1613) után I. Rákóczi György személyében az erdélyi trónt a Magyar Királyság leggazdagabb protestáns mágnása foglalta el, aki személyes képességeinek köszönhetően emelkedett ki Bethlen Gábort követően. Ezért, ahogyan beszélhetünk Erdélynek a magyarországi belpolitikai harctól való függéséről, úgy ellenkezőleg, el kell ismernünk a királyság rendjeinek Erdélytől való függését is.¹¹⁹

¹¹⁷ Danko I. A hajdúság eredete. – In: „A hajdúk a magyar történelemben”, Debrecen, 1969. 3–12. o. (továbbiakban: Danko: A hajdúság eredete i. m. 1969.); Rác I. A hajdúság története. Bp., 1957. 7., 44. o. (továbbiakban: Rác: A hajdúság története i. m. 1957.); Rác: A hajdúk... i. m. 1969.

¹¹⁸ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 996. o.

¹¹⁹ Uo. 996. o.

A leghatalmasabb protestáns mágnás és az erdélyi fejedelem egy személyben való egybeesése szorosan összekapcsolta a két országot nemcsak politikailag, de társadalmi téren is. És ez az uralkodó osztályok képviselői között kötött gyakori házassági szövetségek mellett abban is megnyilvánult, hogy az előkelő családok gyakran költöztek át egyik magyar államból a másikba.

Végeredményben csak a látszata volt meg annak, hogy a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség uralkodó rétege eltérő úton fejlődnek: a valóságban az Erdélyi Fejedelemség uralkodó rétege részét képezte a magyarországinak; s ez annak volt köszönhető, hogy a fejedelemségben egy kelet-magyarországi mágnás uralkodott, aki hűbérura volt a familiárisainak.

A Magyar Királyságban a mágnások zárt rendje és a jobbágyparasztság rétege között a lakosság számos rétege helyezkedett még el, akiket nem lehetett mágnásnak nevezni, és akik nem voltak hajlandóak magukat jobbágnak tekinteni. Olyan nemesekről van szó, akik birtokokkal és függő parasztokkal rendelkeztek, valamint egytelkes, armalista nemesekről, akiknek nem voltak jobbágyaik. E rétegeket képviselték a hajdúk, a székelyek, a papok és prédikátorok is. Valamennyien kollektív nemességgel vagy ahhoz hasonló státussal rendelkeztek, amelyet még a középkorból örökölték. Európa lakosságán belül (Lengyelország kivételével) a hasonló, nemesi előjogokat élvező csoportok nem voltak nagyszámúak. A Magyar Királyságban azonban létszámuk – Európa más országához képest – igen jelentős volt. A hűbérurak rétegének határán helyezkedtek el, és vagyoni, társadalmi helyzetüket tekintve egymástól is különböztek. Nehéz meghatározni a városlakók (a szabad királyi városok lakói) és a mezővárosi polgárok (a kisvárosok, agrárvárosok lakói) helyzetét. Főleg az utóbbiakét: ők maguk polgároknak (cíviseknek) tartották magukat, a birtokosaik pedig jobbágyoknak tekintették őket.¹²⁰

Már a XVI. század utolsó harmadától kezdve mind erőteljesebben megnyilvánul a parasztoknak és a városlakóknak az a törekvése, hogy nemesi oklevélhez jussanak. Miután a Habsburg-centralizációt visszaverték és megszilárdult a rendi önigazgatás, a nemesi vagy ahhoz közeli előjogokat a társadalmi előrejutás egyedüli eszközének kezdték tekinteni. Fő cél a személyes nemesség megszerzése volt. Akinek ez nem sikerült, azok a kollektív nemesség valamely formájától reméltek védelmet

¹²⁰ Makkai: A tizenöt éves háború... i. m. 1985. 1008. o.

szerezni. Ilyen kollektív nemességet kaptak 1629-ben Bethlen Gábertól a protestáns fejedelmek utódai.¹²¹ A parasztság aktívabb rétegei számára az örökös jobbágyság elkerülésének fő eszközéül a hajdúk kollektív nemesi szabadsága ígérkezett.¹²²

A Magyar Királyság társadalmi fejlődésében konstatálható az az irányvonal, miszerint a nemesi előjogokon kívül más privilégiumokat nem ismertek el. Így tehát mindenféle szabadságot a nemesi szabadság priz-máján keresztül értékelték. Bárkit, aki nem rendelkezett e szabadsággal, a jobbágyokhoz sorolták. Ez kétségtelenül a forradalom küszöbét át nem lépő Közép-Európa keleti részének konzervatizmusával volt kapcsolatos. Következésképpen nem is annyira jogos e jelenséget „nemesi infláció” (e terminust használják a kortársak a spanyolországi helyzet jellemzésére) néven említeni. Ezt teszi a lengyel historiográfia is Közép-Európa keleti részével kapcsolatosan.¹²³ Természetesen e terminus használata csak anynyiban jogszerű, amennyiben az európai folyamatok egységére mutat rá, és feltétel nélkül figyelembe veszi a magyar realitások sajátosságait.¹²⁴ A Magyar Királyságban ez az irányvonal abban nyilvánult meg, hogy a nemesi privilégiumok kívánatosak voltak, és sokan szereztek személyes nemességet, vagy pedig a kollektív nemesség valamely formáját. Viszont ezzel egyidejűleg a nemesi privilégiumokat megszerző egyes csoportok arra törekedtek, hogy kitűnjenek és elkülönüljenek, ezzel előjogaikat próbálták megvédeni a viszonylagos elértéktelenedéstől. Merthogy a tömeges nemesítés ilyen elértéktelenedéssel járt együtt. E védekezés leglátványosabb megnyilvánulásai az olyan rendi-jogi kategóriák megszi-lárdulása volt, mint az örökletes (örök) főnemesség (mágnások), illetve az örök jobbágyság. E társadalmi közösségek elkülönülését törvényileg szentesítették. De hasonnemű irányvonalak valósultak meg a társadalmi rétegeződés e két szélső pólusa között elhelyezkedő más csoportokban is.

A mágnások és köznemesek közötti éles ellentétek a magyarországi hűbériség ezeréves története alatt nemegyszer kiéleződtek. De ez

¹²¹ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 1008. o.

¹²² Uo. 1016. o.; Poór J. A hajdúvárosok gazdasági és társadalmi helyzete (1607–1720). Debrecen, 1967. (továbbiakban: Poór: A hajdúvárosok gazdasági... i. m. 1967.); Rác: A hajdúk... i. m. 1969.

¹²³ Lásd Jerzy Topolski munkáját: Topolski J. Narodziny kapitalizmu w Europie 14–17. wieku. Warszawa, 1965. (továbbiakban: Topolski: Narodziny kapitalizmu... i. m. 1965.)

¹²⁴ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 1009. o.

a jelenség a társadalmi fejlődés különböző fokain mindig más vonásokat hordozott. A XVI. század gazdasági fellendülésének körülményei között nemcsak a mágnások szilárdították meg anyagi helyzetüket, de a módosabb köznemesek is. Ennek részben az lett az eredménye, hogy egy sor köznemesi család bárói rangra emelkedett.¹²⁵

Ez a tényező azt is bizonyítja, hogy bár a közép- és kisnemesség között már az ezt megelőző korban jelentős különbségek jelentek meg, e két réteget mégsem választotta el áthatolhatatlan fal egymástól.

Mint láttuk, a mágnások közösségének utánpótlása köznemesekkel a XVII. században is folytatódott, azonban ekkoriban jelentek meg a társadalmi fejlődés lassulásának nyilvánvaló jelei. Ha a XVI. században nem nemesi származású családok (Thurzó, Thököly) néhány nemzedék alatt bárói szintre emelkedhettek, addig a XVII. században a nem nemesi családok (például a Bonisei (Bónis), Kazinczy, Újházy, Almásy, amelyek jelentős szerepet játszottak a század derekának politikai életében) már csak a módos köznemesség felsőbb rétegébe emelkedhettek. És ez nemcsak a nem nemesek felemelkedéséről tanúskodik, hanem a főnemesek soraiba való bejutás nehézségéről, bárkiről is legyen szó.¹²⁶

E feltételek közepette el kellett ismerni, hogy a mágnásokat egy éles vonal választotta el a köznemességtől, és nemcsak a hűbérúri rétegen belül fennálló valós különbségek miatt, hanem e két réteg között megnyilvánuló ellentétek miatt is.¹²⁷

Ez feltétlenül megnyilvánult a belpolitikai harc különböző szakaibaiban. Az országgyűlésen ez az alsó- és a felsőház működésének elkülönülésében nyilvánult meg. Ez az elkülönülés egyrészt bizonyította a „főrendek” (mágnások és főpapok) közösségének zárt jellegét. Másrészt ebben a különválásban a köznemesek törekvése is kifejeződött, akik immár tudatosan nevezték magukat „alsó rendűeknek és státusúaknak”. A XVII. század derekára ez a különválás már valós ellentétekbe csapott át. Esterházy nádor az 1642. évi országgyűlés döntéshozó képességének hiányát a mágnások és a köznemesek közötti ellentétekkel magyarázta. Emiatt a nemeseket – a vármegyei követeket hibáztatta, úgymond megvetik a prelátusokat, bárókat és mágnásokat, magukat tartják az ország

¹²⁵ Makkai: A tizenöt éves háború... i. m. 1985. 989. o.

¹²⁶ Uo. 1010. o.

¹²⁷ Uo. 1010. o.

képviselőinek.¹²⁸ Az udvar részéről nyilvánvalónak tartották a köznemesek törekvését, hogy azok a mágnások soraiba kerüljenek.¹²⁹ A nádor és az udvar szeretnék volna megzabolázni az egyre harsányabb ellenzéki vármegyei követeket, a leszerelésüket egyrészt szigorú vármegyei utasításokkal, másrészt a felső és alsó rendek külön ülésztetésével próbálták elérni. Ez azonban nem sikerült.

A köznemesség jelentős, birtokos rétegét a Magyar Királyságban a középbirtokosok képezték, akik a közösségükön belül önállóságra törekedtek, és igyekeztek megszabadulni a mágnások tekintélyuralmától. Ez a réteg igyekezett megőrizni a szuverenitását és új lehetőségeket szerettek volna maguknak kialakítani.

A Magyar Királyság hegyvidéki részein, főleg az északnyugati vármegyékben evangélikus (lutheránus), az ország keleti részén – az ún. tizenhárom vármegyében – pedig református (kálvinista) vallású emberek tömegei éltek. A katolikus nemesség egyedül Horvátországban alkotott kompakt többségű területeket. A XVII. század első felében, a történelmi fejlődés során a helyi viszonyoknak megfelelően kialakult és sajátos jellemvonásokat szerzett középbirtokos nemesi csoportok között jelentős társadalmi mozgékonyosság, bizonyos átcsoportosulási irányvonal volt megfigyelhető.

A nemesség vagy legalábbis annak politikailag aktív, hangadó felső rétege – ez vármegyénként egy 12–14 fős csoportot jelentett – a XVII. század katasztrófái (a „romlás” évszázada) miatt az engedetlen jobbágyparasztokat okolta.¹³⁰ Ezért a főrendi támadásoktól a saját sérelmeik megfogalmazásával próbáltak védekezni, a jobbágyokkal szemben pedig azok felszabadulási törekvéseinek akadályoztatásával. E kétoldalúság csupán egyetlen irányvonalban tudott közös nevezőre jutni – a vármegyei öngazgatás megszilárdításának szándékában. Ez pedig a rendi bezártság fokozódásához vezetett.

A XVII. század első felében még elevenen élt a Bocskai István felkelése (1604–1606) előtt kirobbant, németekkel szembeni gyűlölet: a köztudatban ez a Habsburg-centralizációval szembeni ellenállás megnyilvánulása volt. Ez tovább élt, bár a rendek győzelmét (ezt a bécsi béke törvényesítette) követő örömmámor hatására némileg enyhült. A XVII. szá-

¹²⁸ Hajnal: Esterházy Miklós nádor iratai... i. m. 1930. 234. o.

¹²⁹ Uo. 245. o.

¹³⁰ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 1011. o.

zad derekán viszont, a rendi kormányzat nehézségeinek fokozódásával, a belső feszültség kiéleződésével párhuzamosan, e gyűlölet újra fellángolt. Ez látható a 40–50-es évek politikai röpiratának néhány nemrég áttanulmányozott kéziratos példányának közléseiből is. E levelek alighanem tükrözik a nemesség véleményét, ugyanakkor a legszemléletesebb mutatói a társadalmi-politikai gondolkodás terén tapasztalt zűrzavarnak. Az iratok kérelmeket, panaszokat tartalmaztak. Mostanáig ezeknek csak a *Siralmas panasz* című kései, protestáns változatai voltak ismertek. Viszont kiderült, hogy ezek eredeti változatait erősen katolikus szellemben állították össze.¹³¹ E röpiratok a nemesség azon részének sérelmeit tartalmazzák, amely csalódott a rekatolizált mágánásokkal szembeni követelményekkel kapcsolatos elvárásaiban. E réteg veszett gyűlöletet táplált a Habsburgokkal szemben: „Ne hidgy a Németnek, és semmi edesgető hizelkedésinek [...] úgy rendelik, hogy országunk gyomrában mások gyökerezzenek, Nemzetünk ki irtassék; a szegény Magyarságh el nyomattassék, földre tapodtassék, semmiué tétessék.”¹³² A nemzethalál eme képei nem számítanak újdonságnak: Bocskai István korának levelezése telítve van velük.¹³³

Nem volt új a mágánásokkal szembeni azon vád sem, mely szerint a Bécsnek való alárendeltségük elismerésével elárulták a nemzet ügyét: „[...] mert á sok aprolékos gratia, á temérdek, de talán uak barátság el fogta, foglalta, ragadta, holdétotta, fordétotta sziuőket á saiát uérektől, nemzetektől; és á kinek pártját kellenék fogniok, azt úgy gyűlölik, hogy iobban sem kel [...] sebeinket megh nem mutattyák az orvosnak, dolgaikat nem szorgalmazták, nem igyekezik uégghben uinny hanem minde-nünket könnyel el mulattyák [...].”¹³⁴

E röpirat szerzője nem Bécs, hanem Erdély felé tekint, dicsérve annak fejedelmét, aki az oszmánok pártfogását kereste. A szerző szövetséget ajánl velük: „Hogy eretnekekis azért nem kellene megh utálunk ők; hanem iot cselekednénk uélek és így a io szeretet által reghi Sz. Kyrálynk s Eleink hitire igyekeznénk, hozny őket.” Sőt mi több, a szerző véleménye szerint a reformáció – német ópium, mivel „[...] bizonyos az hogy á német hadakal szám nélköl ualo eretnek jót bé, és így gyökerezet az eretnekség [...].”¹³⁵

¹³¹ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 1011. o.

¹³² Péter: A magyar nyelvű politikai... i. m. 1973. 89., 70. o.

¹³³ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 1012. o.

¹³⁴ Péter: A magyar nyelvű politikai... i. m. 1973. 70., 77. o.

¹³⁵ Uo. 84., 90. o.

Ez volt az a politikai irányvonal, amelyet a katolikus köznemességet követően a későbbiekben a bécsi udvarban csalódott katolikus mágnessok is követnek majd Wesselényi nádorral az élen. A XVII. század derekán ez az irányvonal még csak a köznemesség és a mágnessok elkülönülését, a nemesség saját útjának keresését jelentette – olyan útkeresést, amely tele volt belső ellentmondásokkal.

A kortársak némelyike (például Esterházy nádor) osztozott azon a közvéleményen, hogy a rekatolizált mágnessokat és a zömében református hiten maradt köznemességet a vallás választotta el egymástól. Ezzel ellentétben a *Siralmas panasza* című röpirat arról tanúskodik, hogy az uralkodó réteg vallás szerinti felosztása a társadalmi-politikai felosztásuknak az eredménye. Ha a rekatolizációval kapcsolatban álló köznemessok reményei megvalósultak volna, akkor a nemesség nagyobb része követte volna a köznemessi élcsapatot a mágnessok által tört úton, mint ahogyan ez Lengyelországban is történt. De mivelhogy a mágnessok ellentétbe kerültek Bécs politikájával, így a rekatolizáció hulláma elcsendesedett. A protestáns Erdélyhez igazodva a köznemessok, elsősorban a Magyar Királyság keleti felében, protestánsok maradtak. A hozzájuk fűződő viszonyok külön problémát jelentettek mind a bécsi udvar, mind pedig az 1664–1670-es összeesküvő mágnessok számára. A politikai küzdelemben a protestáns köznemessoket, egyéb sérelmeik mellett, a vallási téren elszenvedett elnyomásuk vonta be. Ezért ők is olyan elemmé váltak, amely az országgyűléseken az ellenzék pozícióját vallotta magáénak.

A politikával foglalkozó módos köznemesség viszonylag széles bázisát mintegy tízezer nemesi család alkotta, amelyek külön-külön legfeljebb néhány jobbágyparaszttal rendelkeztek, illetve olyan földterülettel, amelyet saját maguk is meg tudtak művelni. Néha az ilyen nemessoknek semmilyen birtokuk sem volt, hanem paraszttelket béreltek, katonai szolgálatot vállaltak, elvállalták a harmincadvám beszedését vagy a nagybirtokokon szolgáltak. A szembetűnő vagyoni különbségeik ellenére a személyes nemesség megléte egy közösségbe tömörítette őket. E korporáción belül a személyes nemesi cím viszonylag jelentős mozgékonytságot biztosított a tagoknak. Mint látható volt a fent említett példákból is, a kiváltságosok közé újoncok is bekerülhettek, akik, némi vagyonnal rendelkezve és a szerencsében bízva elég magasra felkapaszkodhattak. Rokoni kapcsolataiknak köszönhetően a szegények bejuthattak a tehetősök soraiba. De a kismemessoknek legalább a fele gyakorlatilag paraszti életformát folytatott. És ha az ilyen nemessoknek nem volt örökölt vagy adómentes földterület,

letük, mint ahogyan ilyen volt a paraszti származású armalista nemesek nagyobb része is, akkor kötelezettségeket kellett teljesíteniük a földbirtokos javára, többek között robotot is. Az 1595. évi országgyűlés megadóztatta azokat a köznemeseket, akiknek nem voltak jobbágyaik. Azonban a parasztokra kivetett adótól („dika”) eltérően ezt „taksának” nevezték.¹³⁶ 1613-tól az ilyen kisnemeseket dézsma befizetésére kötelezték.¹³⁷ Mindez érzékelhetően korlátozta az ő törékeny nemesi szabadságukat. Igaz, e szabadság még így is nagy előnyt jelentett, mivelhogy a XVII. században a paraszti életformát folytató nemesek sorsa fokozatosan javult, legalábbis más társadalmi rétegekkel összevetve. Az évszázad derekára mind több ilyen kisnemes váltotta meg kötelezettségeit pénzilleték befizetése árán, ezzel anyagi helyzetüknek megfelelően a parasztság felső rétegévé váltak. Különösen vágytak szőlőültetvények birtoklására, mivel ez viszonylag nagyobb szabadsággal és a földbirtokosoktól kevésbé függő mezővárosi polgár státusával járt együtt. A XVII. század második felére a szőlőtermesztő vidékek némely mezővárosában ilyen nemesek alkották a lakosság többségét. A nemesi megyegyűlések támogatták azt a törekvésüket, hogy megszabaduljanak a jobbágyokra vonatkozó földesúri bíróságoktól, és saját nemesi bírót válasszanak maguknak.

A birtokos nemesség aggódva szemlélte, ahogyan a királyi udvar a tömeges nemesítést felhasználja céljaira.¹³⁸ Az 1608. évi országgyűlésen Illésházy István tiltakozását fejezte ki amiatt, hogy a király az országgyűlés jóváhagyása nélkül adományoz nemesi címeket. Megjegyezte, hogy a kancellárok 50 forintért még a kocsisoknak is nemesi okleveleket adnak.¹³⁹ S bár az országgyűlésnek nem sikerült kisajátítani magának a nemesi címek adományozásának királyi előjogát, 1609-ben törvény¹⁴⁰ született arról, hogy az armalista nemes státusának adományozásakor a király vegye figyelembe, kit javasolnak neki erre a megtiszteltetésre.¹⁴¹ A törvény nem

¹³⁶ Makkai L. Robot – summa – taxa. (Az örökös jobbágyság rendszerének fejlődési tendenciái a 17. század második felében.) – „Történelmi Szemle”, Bp., 1964. 2. szám, 330–337. o. (továbbiakban: Makkai: Robot – summa... i. m. 1964.) 322–333. o.

¹³⁷ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 1013. o.

¹³⁸ Szabó I. A jobbágy megnevesítése. – „Turul”, Bp., 1941. 11–21. o. (továbbiakban: Szabó: A jobbágy megnevesítése i. m. 1941.)

¹³⁹ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 1013. o.

¹⁴⁰ Lásd a törvény 33. számú cikkelyét.

¹⁴¹ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 1014. o.

mutatott rá, kinek a hivatala ilyen javaslatokat tenni, de a megyegyűlések saját jogkörükbe tartozónak könyvelték el e jogot. Így például Borsod vármegye gyűlése 1612-ben beírta az alapszabályába, hogy azokat a nemesi avatásokat fogja közzétenni, amelyeket saját maga javasol a királynak.¹⁴² Más vármegyékben az ilyen javaslat a megyegyűlés és a javasolt személy földbirtokosának közös megegyezése alapján jöhetett létre. Végül az 1622. évi országgyűlés (a törvény 17. számú cikkelyében) maga is ilyen megegyezéshez kötötte a nemességre javasoltakat. E döntés nyilvánvalóan a nagy földbirtokosok nyomására születhetett meg.¹⁴³

A földesurak számára ez új bevételi forrást jelentett, mivel a nemességre emelést a jobbágyi függőségből való felszabadulásnak kellett megelőznie. A XVII. század derekán az efféle felszabadítás szokásos díja a következő volt: az illető személy felszabadításáért 50–60 forint, a földdel együtt 100–200 forint. Az utóbbi esetben néha zálog befizetését javasolták, amelyet vissza lehetett igényelni.¹⁴⁴

E lehetőségnek köszönhetően viszonylag sokan szerezhettek nemesi rangot. A XVII. században egyes vármegyékben az újdonsült nemesek száma kis híján elérte az ötszázat. A nemesi okleveleknek a XVIII. század első felében végrehajtott felülvizsgálata során kiderült, hogy a magyar nemeseknek a fele vagy a harmada 1550 után szerzett nemességet.¹⁴⁵

Azonban a jobbágysorból való felszabadulást általában nem követte a nemesi cím megszerzése. Néha a felszabadított személy a földbirtokos szolgálatában maradt, de nem parasztként, hanem a lovával és minden vagyonával együtt vállalt szolgálatot. Az ilyen embereket aztán nem parasztnak, hanem szolgáknak vagy libertinusoknak kezdték nevezni. Ha pedig a felszabadított paraszt mégis nemességet kapott, a földbirtokos ezt gyakran ahhoz a feltételhez kötötte, hogy vele szemben a volt jobbágya nem él majd nemesi előjogaival, tehát továbbra is alárendeli magát a földesúri bíróságnak.¹⁴⁶

A korlátozott nemesi jogokkal rendelkezők, illetve a nemességet nem kapott szabadosok közösségét gyarapította számos falusi előjáró is, aki ideiglenesen lett felszabadítva. De gyarapították azt a nagybirtokokon

¹⁴² Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 1014. o.

¹⁴³ Uo. 1014. o.

¹⁴⁴ Uo. 1014. o.

¹⁴⁵ Uo. 1014. o.

¹⁴⁶ Uo. 1014. o.

szolgáló személyek, valamint az áttelepült szlovák, ruszin, kun közösségek számos vezetői (soltészek, kenézek) is. Az utóbbiak örökölték elődeik pár évszázaddal korábban szerzett, a hűbéri kötelezettségek alóli mentességét.

A XVII. század derekától alakult ki a jobbágyparasztoknak egy újabb közössége, a jobbágyi függőség státusából – felszabadítás (manumissio) nélkül – a „taksára engedettek” csoportja. Ez az új társadalmi réteg feltöltötte a megnemesített jobbágyok egyre szélesedő rétegét. A szűk piac következtében konzerválódott majorsági áruterelés így utánpótlást kapott, aminek következtében a földbirtokosok egyrészt pénzhez jutottak, másrészt pedig ingyenes vagy olcsó munkaerőhöz, illetve katonasághoz.¹⁴⁷

A paraszti életformát folytató köznemesek túlnyomó többsége és a libertinusok a valóságban nem szabadultak meg a hűbéri függőség béklyóitól, csak immár a függőség lazább formájával kötődtek földbirtokosaikhoz, mint korábban.

A vármegyei önigazgatásnak köszönhetően a személyes nemesi előjogokkal rendelkező személyek szoros érdekközösségben álltak egymással. A nemesi előjogok a megyegyűléseken valósultak meg. Ha az egyszer közzétette a nemesi oklevelet, akkor segítette is annak realizálását, védelmet nyújtott tulajdonosának a királyi és városi hatalmakkal szemben.¹⁴⁸ A közigazgatás és a rendfenntartás mindenütt (a mágnásbirtokok kivételével) a vármegyei hatóságok, az alispán és az adott körzetben működő nemesi bíróság hatáskörébe tartozott. Ők állapították meg az állami adózási egységeket, a porták számát, beszédtek az államtól bérbe vett adót és dézsmát. Szintúgy ők fogadták fel szolgálatra a vármegyei adóból fenntartott katonaságot, és a nemesi ülnökökkel együtt ítéleztek a parasztok és a nemesek bírósági ügyeiben. A megyegyűlés megválasztotta saját országgyűlési követeit, akiknek szigorú, megváltoztathatatlan utasításokat adtak.

A nemesek egész Európára jellemző beköltözése a városokba a magyarországi viszonyok közepette a városi szabadság értékcsökkenésével járt együtt. A városfalakon belül a nemesi oklevél immár többet ért a városi jognál. Ez pedig arra ösztönözte a szabad királyi városok és

¹⁴⁷ Makkai: A tizenöt éves háború... i. m. 1985. 1014. o.

¹⁴⁸ Degré A. Megyei közgyűlések a 16–17. századi török háborúk korában. – In: „Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából”, Bp., 1971. 35–52. o. (továbbiakban: Degré: Megyei közgyűlések... i. m. 1971.)

a mezővárosok lakosságának felső rétegét, hogy a városi jogok mellé nemesi oklevelet is szerezzenek.¹⁴⁹ Viszont a maga részéről a nemesség is igyekezett felszámolni a számára idegen és ellenségesnek tűnő városi szabadságjogokat a nemesi előjogok közé sorolva be őket. A nemesek már a Bocskai István vezette mozgalmat megelőző vallási konfliktus idején is azzal alapozták meg a szabad királyi városok szabad vallásgyakorlásának követelését, hogy a városok a Szent Korona tagjai (akárcsak a nemesség egész rendje). Ezzel a nemesek sajátos kollektív nemességgel látták el a városokat. Ez a nézet még szembetűnőbb kifejezést nyert az 1608. évi országgyűlés határozatában, mely szerint csak azoknak a városoknak lehettek országgyűlési képviselőik, amelyek szabad birtokokkal rendelkeztek, tehát kollektív földbirtokosoknak számítottak.¹⁵⁰

Végleges döntést hoztak Erdélyben, ahol az évszázad derekán azzal oldották fel a nemesség és a városlakók közötti ellentéteket, hogy Kolozsvár, Dés, Torda és Nagyenyed (ezek lakosai rendelkeztek városi joggal) városok polgárai kollektív nemességet kaptak. Ez, természetesen, azzal járt, hogy a gyakorlatban a városlakókat alárendelték a nemességnek, vagyis a vármegyei bíróságok váltak illetékesekké ítélni a városi lakosok fölött is.¹⁵¹

Efféle kísérlet történt a Magyar Királyságban is.¹⁵² Ott azonban nem járt sikerrel. Viszont a városi önkormányzatban mind nagyobb súlya lett a városokba beköltözött nemességnek, valamint a személyes nemességet szerzett patríciusoknak. Ezzel együtt a nemesek és a városlakók közötti ellentétek továbbra is fennmaradtak, nemegyszer nyílt ellenségeskedésbe torkolltak. Az országos, sőt nemzetközi méretű változások következménye az volt, hogy a városfalak többé már nem védelmezték meg a városok közösségét úgy, ahogyan ezt a középkorban értelmezték.¹⁵³

¹⁴⁹ Lásd a királyi oklevél szövegét nemesi cím adományozásáról egy magyar kereskedőnek, Kassa (jelenleg: Košice) város bírójának: Kerekes Gy. Nemes Almássy István kassai kereskedő és bíró (1573–1635). – „Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle”, Bp., 1902. 144–247., 300–368. o. /24.10.1625: 161., 168–170. o./ (továbbiakban: Kerekes: Nemes Almássy István... i. m. 1902.) 168–170. o.

¹⁵⁰ Makkai: A tizenöt éves háború... i. m. 1985. 1009. o.

¹⁵¹ Uo. 1009. o.

¹⁵² Uo. 1009. o.

¹⁵³ R. Várkonyi: Országegyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1384. o.

A városi nemesség létszámának növekedésével és annak a városi vezetőségtől való függetlenné válásával a városokba benyomultak a megyei közigazgatás és a megyei bíróságok. A kutatók szerint ezek még a török hódoltság alatti területekre is beszivárogtak.¹⁵⁴ Itt a vármegyei hatóságok az armalista nemések segítségével valósították meg a hatalmukat. Az oszmánok elismerték ezek felmentését az adózás alól. A nemesi megyegyűlések a paraszt vármegyéket¹⁵⁵ felhasználva tartották fenn a rendet a törökök által uralt területeken. A nemesi gyűlések a nádoron keresztül adták át az adó növelése, a robot követelése ellen tiltakozó leveleiket a török pasáknak.

A nemesítések és a privilégiumok különféle formái azzal jártak, hogy a nemesi megyegyűlések hatalma mind több emberre és mind nagyobb területre terjedt ki. E hatalom megszilárdulását, annak növekvő önállóságát azzal biztosították, hogy a vármegyei közigazgatás kulcspozíciójára – az alispáni tisztségre – egy mágnás, a főispán jelölt ki személyeket. De a jelölteket a köznemesek választották meg. A nemések úgy próbálták megnövelni az uralkodóházzal, a mágnásokkal és a városokkal való szembenállásuktól várható előnyeiket, hogy a vármegye hatalmát kiterjesztették a kollektív nemességet élvező csoportokra.

A XVI. században a katonai szolgálat fő formája a zsoldos katonaság volt. A XVII. század – a XVI. századtól eltérően – a szabad parasztság katonáskodásának virágkora volt: ezeknek a katonáknak a fenntartása volt a legolcsóbb. Ezzel kapcsolatban jöttek létre a kiváltságokkal ellátott hajdútelepülések.

Az ilyen települések létrehozásának terve már korábban megszületett.¹⁵⁶ De elsőként a katonai szolgálattal tartozó és formálisan a „valódi nemések” rangjára emelt hajdúk kategóriáját Bocskai István hozta létre

¹⁵⁴ Szakály: Magyar adóztatás... i. m. 1981.; Székely Gy. La Hongrie et la domination Ottomane (15e–17e siècles). – In: “Studia turco-hungarica”, Tomus 2, Bp., 1975. 43–74. o. (továbbiakban: Székely: La Hongrie et... i. m. 1975.)

¹⁵⁵ Erről az intézményről: Szakály F. Parasztvármegyék a 17. és 18. században. Bp., 1969. (továbbiakban: Szakály: Parasztvármegyék a... i. m. 1969.)

¹⁵⁶ Puff R. Beiträge zur Kenntniss des Verschwörungs-Processes der Grafen Tattenbach, Zrínyi, Frangepan u.s. w. im J. 1670. – In: “Marburgeres Taschenbuch”, Band 2, 1859. S. 168–263. (továbbiakban: Puff: Beiträge zur Kenntniss... i. m. 1859.); Poór: A hajdúvárosok gazdasági... i. m. 1967.; Nagy L. Hajdúvitézek (1591–1699). Bp., 1986. 271–272. o. (továbbiakban: Nagy: Hajdúvitézek... i. m. 1986.)

1605-ben.¹⁵⁷ A Habsburg-hatalommal, a helyi hűbérurakkal és Szabolcs vármegye hatóságaival folytatott hosszas vitákat követően 1613-ban szabad hajdúvárosi státust kapott Szoboszló, Böszörmény, Hadház, Nánás és Polgár, 1632-ben pedig ilyen előjogot kapott Dorog is.¹⁵⁸ E települések lakosainak előjogait később sem vonták kétségbe, annál inkább nem kérdőjelezték meg a jogi hovatartozásukat. Katonai viszonylatban a főkapitánynak voltak alárendelve, akinek Kassán¹⁵⁹ volt a székhelye. Ugyanakkor Szabolcs vármegye közgyűlése igényt tartott e városok feletti hatalmának érvényesítésére, ezért 1618-ban a vármegye kötelékébe csatolta őket. Viszont a valós életben a vármegyei hatóságok nem avatkozhattak bele közvetlenül a hajdúvárosok ügyeibe. Azok lakosai a későbbiekben is maguk választották előljáróikat, a különböző rangú katonai vezetőket, a prédikátorokat, saját bíróságot tartottak fenn, melynek döntéseit nem a vármegyében, hanem Kassán kellett fellebbezni. Még a hozzájuk szökött jobbágyparasztki kiadatását is megtagadták. Csak 1640 után kezdtek két követet küldeni a megyegyűlésbe, 1654-ben pedig olyan engedményt tettek, hogy a szökött parasztki visszaadták a földbirtokosoknak, ha azok kezességet vállaltak felettük. Így tehát Szabolcs vármegyében a nemesi gyűlés kísérlete a hajdúvárosok alárendelésére nem járt sikerrel. De ez kivételnek számított. A többi hajdútelepülés önigazgatása az Erdélyi Fejedelemségben és a Magyar Királyságban jóval korlátozottabb volt.

A magánföldesurak hajdúi a státusuk szerint közelebb álltak a libertinusokhoz, mint a nemesekhez.¹⁶⁰ 1603-ban Rákóczi Zsigmond fejedelem először telepített le elnéptelenedett birtokain szabad hajdúkat szabadosokként, katonai kötelezettséggel. A Rákóczi család a későbbiekben is jelentős szerepet játszott a hajdútelepítésekben.¹⁶¹ Ismeretes, hogy a Sajó, a Hernád, a Bodrog és a Felső-Tisza völgyében a XVII. században mintegy ötven hajdútelepülés jött létre, a Dunántúlon, főleg a Rába folyó mentén, a Nádasdy, a Batthyányi és a Zrínyi családok birtokain pedig további huszonöt. Az ilyen települések elsősorban úgy jöttek létre, hogy a már létező falvak lakói hajdú előjogokat kaptak, ritkábban

¹⁵⁷ Az 1605. december 12-én kelt oklevél: Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény... i. m. 1968. 339–344. o.; Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 1016. o.

¹⁵⁸ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 1016. o.

¹⁵⁹ Jelenleg: Košice.

¹⁶⁰ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 1017. o.

¹⁶¹ Uo. 1017. o.

– fiatal férfiak toborzásával. A nemesség kezdettől fogva tiltakozott a magánbirtokokon való hajdútelepítések ellen. Ők ezt veszélyesnek tartották a saját jobbágyparasztságuk megőrzése szempontjából. Azonban a meglévő hajdútelepüléseket számos országgyűlési határozat ellenére sem számolták fel. A mágnásoknak úgyszintén szükségük volt a hajdúkatonákra. A rosszul fizetett végvári katonák mind gyakrabban telepedtek meg a hajdúvárosokban. Szabad földet kaptak, úgy teljesítettek katonai szolgálatot. A magánföldesúri hajdúk nem élveztek nemesi előjogokat, és a katonai szolgálat mellett gyakran teljesítettek kötelezettségeket a földbirtokos javára (a robot kivételével). Ennek ellenére a hajdútelepülésekre és a végvárakba özönlenni kezdtek a szökött jobbágyok tömegei, megirigyelve a hajdúk viszonylagos jogi és gazdasági önállóságát.¹⁶² A sérelmet szenvedett nemesek ritkán tudták megvédeni érdekeiket a hajdúkkal rendelkező mágnásokkal és végvári kapitányokkal szemben.

A feudalizmus körülményei között magától értetődőnek tűnt, hogy a jobbágyparasztkok a fokozódó örök jobbágyság elnyomása elől a városokba szöktek. A valóságban a nemesi megyegyűléseken számos panasz hangzott el arról, hogy a szökevények útja a mezővárosokba vezetett. Az 1613. és 1618. évi országgyűléseken határozat született arról, hogy nemcsak a végvárak, de a megnevezett néhány mezőváros is kötelesek kiadni a szökött parasztkokat.¹⁶³ Később ezt a rendeletet megerősítették. A szabad királyi városokkal szemben nem támasztottak ilyen követelményt. A nemesek nem merték megkérdőjelezni a városok középkori jogát telepések befogadására vagy saját lakosaik elengedésére.¹⁶⁴ De ha a nemesek veszélyt láttak volna a városok vonzó erejében a parasztság számára, aligha szalasztották volna el az önvédelem lehetőségét. Azonban az, ami ismert számunkra a szabad királyi városokban a XVII. században uralkodó viszonyokról, megmagyarázza, a jobbágyparasztkok a városok helyett miért éppen a hajdúvárosokat és a végvárakat választották letelepedés céljából. A kutatások mai állása szerint

¹⁶² Makkai: A tizenöt éves háború... i. m. 1985. 1017. o.

¹⁶³ Uo. 1018. o.

¹⁶⁴ Felhő I. A szabad királyi városok és a magyar kamara a 17. században. – „Levéltári Közlemények”, Bp., 1946. 209–267. o. (továbbiakban: Felhő: A szabad királyi városok... i. m. 1946.); Szűcs J. Das Städtewesen in Ungarn im 15–17. Jahrhundert. – In: “La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie. 1457–1650”, Bp., 1963. S. 97–164. /16–17. Jh.: S. 129–164./ (továbbiakban: Szűcs: Das Städtewesen in Ungarn... i. m. 1963.)

még nem áll módunkban statisztikai pontossággal bemutatni a szabad királyi városok XVII. századi fejlődésének általános képét. De kétségtelen, hogy ebben a korban a stagnálás volt jellemző rájuk.¹⁶⁵

Először is, szembetűnő a lakosság növekedésének megtorpanása, sőt csökkenése. A városlakók túlnyomó többsége teljes mértékben vagy részben mezőgazdasággal foglalkozott. A városi gazdaság azon falvak parasztságának kötelezettségén alapult, amelyeket a városok kollektív hűbéruraként birtokoltak. A jelentősen lecsökkent és felaprózódott kézművesség nem tudta biztosítani a falvakból beköltözött emberek foglalkoztatását. Ők leginkább napszámosokká váltak, akik a néhány gazdagabb polgár szőlőültetvényén dolgoztak. Ezt szemléletesen tanúsítják a Nagyszombat város életéből vett példák.¹⁶⁶ Számos kutatás arra enged következtetni, hogy hasonló volt egy sor más szabad királyi város fejlődése is.¹⁶⁷ Ezek néhány ezer lakosú városok voltak, melyek a hadszíntereken és az oszmán betörések színhelyein kívül helyezkedtek el. A városokban lakó, közepesen módos patríciusok a nemesi címet próbálták megszerezni, amihez kellő anyagi bázissal rendelkeztek, legalábbis az agrárszférában. A patríciusok a kézműves szakmákban felhasználták az inasok munkáját, a kertjeikben, szőlőültetvényeiken végzett munkához pedig kézműveseket, tönkrement kereskedőket, napszámosná váló plebejusokat alkalmaztak.

Magyarországon már a XVI. században sem voltak meg a szükséges feltételek a kereskedő-kézműves városi lakosság jelentőségének növekedéséhez. Még inkább romlott a helyzet a XVII. században. Ennek következtében csökkent a városok politikai szerepe és a polgárság társadalmi tekintélye. A század elején például Bocatius János vagy Lackner Kristóf még a mágnásokkal barátkozott. De már 1618-ban Kamuti Farkas erdélyi arisztokrata, Bethlen Gábor portai követe nyílt megvetést érzett követségi munkatársa, a polgár Borsos Tamással szemben. Erre az utóbbi beszámolójából következtethetünk.¹⁶⁸ Természetesen ez az ellenszenv kölcsönös volt. Míg a szabad királyi városokban számos patrícius igyekezett beke-

¹⁶⁵ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 1018. o.

¹⁶⁶ Kazimír St. Nagyszombat szociális-gazdasági struktúrája a késő feudalizmus korában. – „Világtörténet”, 26. szám, Bp., 1976. 69–111. o. (továbbiakban: Kazimír: Nagyszombat szociális-gazdasági struktúrája... i. m. 1976.) 89. o.

¹⁶⁷ Felhő: A szabad királyi városok... i. m. 1946.; Szűcs: Das Städtewesen in Ungarn... i. m. 1963.

¹⁶⁸ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 1019. o.

rülni a nemesi rendbe, addig a polgárság tömegei növekvő keserőséggel viselték el a városokba beférkőző nemeseket és azok erőszakosságát. A helyzet nyílt összetűzésekhez vezetett, mint amilyen Kassán is történt 1646-ban. Itt nyílt „lázadás” tört ki – a polgárok rátámadtak a vármegye tisztviselőire, akik védelmükbe vettek két gyilkossággal vádolt nemesembert. A városlakók a nemeseknek a faluba történő kiűzését követelték.¹⁶⁹

Természetes, hogy a nemesi elnyomás nehezebb teher volt a mezővárosok, mint a szabad városok számára. A mezővárosok birtokosai gyakran visszavonták tőlük a korábbi privilégiumokat, elsősorban a szabad áthaladás jogát. A földbirtokosok robotot követeltek a mezővárosok lakosaitól, vagy legalábbis annak pénzbeli kiváltását. I. Rákóczi György, Sárospatak mezőváros földesura összetépte és az önkormányzat vezetőjének (főbíró) lábai elé dobta az előjogokat tartalmazó oklevelet, amikor azok tiltakoztak a kötelezettségek növelése miatt.¹⁷⁰

A mezővárosokban megtelepedett nemesek szintén megnyirbálták a helyi vezetőség előjogait bírósági és gazdasági kiváltságokat követelve maguknak. Ugyanakkor a nemesek beköltözése a mezővárosokba egyben védelmet is jelentett az utóbbiak számára: mihelyst a nemesek bekerültek a mezőváros tanácsába és vezető beosztásokhoz jutottak, védelmezni kezdték az immár sajátjuknak tekintett településeket.¹⁷¹

A mezővárosok elnemesedése, elsősorban a szőlőtermő vidékeken, egyidejűleg megnövelte a lakosság számát és megszilárdította a mezővárosok gazdaságát is (ennek oka részben a nemesek beköltözése, részben pedig a helyi lakosok armalista nemesekké való átváltoztatása volt). A XVII. század derekán Hegyalja szőlőtermő vidékének 12 mezővárosa, jelentős részben nemesi lakosságának száma meghaladta a 15 ezer főt. Itt háromszor annyian éltek, mint az állattartással foglalkozó Kecskemét mezővárosában, bár annak területe hatszorosan meghaladta a hegyaljai mezővárosokét.¹⁷²

¹⁶⁹ Tolnai G. Régi magyar főurak. Életforma és műveltség az újkorban. Bp., 1939. (továbbiakban: Tolnai: Régi magyar főurak... i. m. 1939.) 242. o.

¹⁷⁰ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 1019. o.

¹⁷¹ Uo. 1029. o.

¹⁷² A hegyaljai mezővárosok parasztjai, nemesi, gazdasági számának adatait lásd: Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 1020. o.; Orosz I. A hegyaljai mezővárosok társadalma a 17. században különös tekintettel a szőlőbirtok hatásaira. – In: „Agrártörténeti Tanulmányok”, Bp., 1960., 3–70. o. (továbbiakban: Orosz: A hegyaljai mezővá-

Az Alföld nagy állattartó mezővárosai megéreztek a gazdasági depresszió hatását, sokan közülük elnéptelenedtek. Azonban Cegléd, Nagykőrös és Kecskemét még megőrizték az egykori jólét nyomait.¹⁷³ A nemesség ezekben a mezővárosokban is megvetette a lábát. Viszont a Dunántúl valamennyi mezővárosa hanyatlásnak indult, átlagos falu szintjére süllyedt. Ez az egyidejű török és a Habsburg hódítások hatására történt. Előbb-utóbb ez a sors várt a Magyar Királyság északi részének egykor élénk kereskedelmet folytató városaira is.¹⁷⁴

Egyetlen kivétel az általános romlás közepette Debrecen volt. Korábbi birtokosai, a Török család kihalása után, 1618-ban az erdélyi fejedelem birtokába került. 1624-ben Debrecen képvisellettel bírt az erdélyi országgyűlésen. A XVII. század derekán a 10–12 ezer lakosú Debrecen a magyar etnikai területek legnépesebb városa volt. A költségvetése (100 000 forint) vetekedett a magyar királyi kincstár bevételeivel.¹⁷⁵ A Szulejmán szultántól 1568-ban kapott privilégiuma alapján a város tömegesen fogadta be a szökött parasztokat. Az évszázad folyamán számos embernek nyújtott menedéket. Az 1660–1670-es években Debrecen környékének teljes lakossága a város falai között keresett menedéket. 1662-ben a város, felhasználva Szulejmán szultán kiváltságlevelét, megvédte Nádudvar jobbágyparasztjait. 1667-ben Debrecennek sikerült a portától újabb szultáni oklevelet kapnia, amely a szökött parasztokat védelmezte.

rosok... i. m. 1960.); a kecskeméti adatokat lásd: Hornyik J. Kecskemét város története oklevéltárral. 1. kötet, Kecskemét, 1860. /Oklevéltár, 1075–1731: 1–40. számú forrás, 189–279. o.; 1601–1676: 23–37. számú forrás, 237–271. o./ (továbbiakban: Hornyik: Kecskemét város története... i. m. 1. kötet, 1860.); Hornyik J. Kecskemét város története oklevéltárral. 2. kötet, Kecskemét, 1861. /Oklevéltár, 1664–1690: 1–320. számú forrás, 223–512. o./ (továbbiakban: Hornyik: Kecskemét város története... i. m. 2. kötet, 1861.)

¹⁷³ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 320. o.; Majlát J. Egy alföldi cívis-város kialakulása. Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a megtelepedéstől a 18. század elejéig. Bp., 1943. (továbbiakban: Majlát: Egy alföldi cívis-város... i. m. 1943.); Hornyik: Kecskemét város története... i. m. 1. kötet, 1860.; Hornyik: Kecskemét város története... i. m. 2. kötet, 1861.

¹⁷⁴ Dunántúlról lásd: Rúzsás L. Városi fejlődés a Dunántúlon a 16–17. században. Bp., 1966. (továbbiakban: Rúzsás: Városi fejlődés a Dunántúlon... i. m. 1966.)

¹⁷⁵ Szendrey I. Debrecen, a mezőváros. – In: „Debrecen története 1693-ig”, 1. kötet, Debrecen, 1984. 131–311. o. (továbbiakban: Szendrey: Debrecen, a mezőváros i. m. 1984.); R. Várkonyi: Országgyűlési kísérletek... i. m. 1985. 1379–1382. o.; Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 1020. o.

A városba beköltöző parasztok megnövelték az adófizetők számát. De a jövevények nagyobb részéből nem szabad polgár lett, hanem a városnak mint kollektív földesúrnak az örökös jobbágya: Debrecennek falvak voltak a birtokában az ott lakó jobbágysággal együtt, mintha csak szabad királyi város lett volna. A XVII. századra oly jellemző elnemesedés folyamata ezt a nagy mezővárost is megérintette. A patríciusi réteget felduzzasztották a beköltöző nemesek és azok a helyi lakosok, akik nemesi oklevélhez jutottak.¹⁷⁶ Ezek a nemesek monopolizálták a városi önkormányzat főbb tisztségeit. Ugyanakkor a nemesi előjogaikkal és tekintélyükkel a várost szolgálták. E szolgálat példaként Vígkedvű Mihály főbíró esetét hozhatjuk fel, aki életét áldozta, de nem egyezett bele a töröknek fizetett adó megemelésébe.¹⁷⁷

A gazdasági fejlődés objektív erői és annak hordozói – a társadalmi osztályok a társadalom minden rétegét az elnemesedésre való törekvés szakadéka felé ösztönözték. A refeudalizáció korában a társadalmi felemelkedés egyetlen eszköze a hűbérúri előjog volt. Ilyen társadalmi légkörben Magyarországon nem kezdődhetett meg a középkori városalakóknak (a céhrendszer tagjainak) átváltozása modern kori tőkés polgárrá. Ez a folyamat, mint ismeretes, csak Nyugat-Európában ment végbe teljes mértékben. Magyarországon a városlakók gazdasági és politikai vezető szerepe nem jöhetett létre: ezzel a monopóliummal a mágnessok és a nemesek rendelkeztek.

Mint láthattuk, a gazdasági konjunktúra lehetővé tette, hogy a mágnessok és a köznemesek viszonylag szűk rétege, és bizonyos mértékben a mezővárosi lakosság egy része jelentős vagyont halmozzon fel. Ugyanakkor e javak tulajdonosainak nem állt módjában, hogy befektetés azokat új jövedelem szerzése céljából. Ezzel párhuzamosan ment végbe a hűbéri viszonyok konzerválódása. A felhalmozott javakból holt tőke lett, vagy egyszerűen csak felélték azokat. A különböző, egymástól eltérő törekvésekkel rendelkező rendek, osztályok és rétegek közötti, mind kiáltóbb ellentétek megakadályozták őket abban, hogy egyesüljenek az uralkodóházzal való szembenállás során.

¹⁷⁶ A debreceni lakosság társadalmi összetételének eltéréséről a kor többi mezővárosáétól lásd: R. Várkonyi: Országgyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1381. o.

¹⁷⁷ Makkai: A tizenöt éves háború... i. m. 1985. 1020. o.

3. A belpolitikai küzdelem külpolitikai feltételei a Magyar Királyságban a XVII. század 60-as éveitől

A Magyar Királyságban folyó belpolitikai harcot az jellemezte, hogy e harc különböző szakaszaiban a hűbéri rendek meghatározott külpolitikai irányultsággal bírtak.

A század elejétől a harmincéves háború (1618–1648) végéig a magyarországi hűbérurak és a Habsburgok konfrontációjának legfontosabb tényezője az Oszmán Birodalomhoz való viszony volt. A konfrontáció kiéleződésének időszakában természetes volt a Habsburgokkal szemben álló törökök és a királyság mágnásainak az együttműködése. 1605. április 20-án a Habsburg I. Rudolf ellen felkelt magyar rendek a szerencsi országgyűlésen Magyarország fejedelmévé választották Bocskai István erdélyi fejedelmet. Bocskai egyben a szultán vazallusa volt, aki 1604. november 20-án elküldte neki a fejedelmi hatalom jelvényeit. Erdély fejedelmévé pedig 1605. február 21-én választották meg. Bocskai királyi koronát kért a portától. A nagyvezír nyújtotta azt át neki 1605. november 11-én. Maga Bocskai azonban nem a királyi hatalom jelképeként tekintett a koronára, hanem csupán a szultán ajándékaként fogadta el azt. A Habsburgok ellen felkelt hűbérurak az Európa népeihez szóló kiáltványukban arról írtak, hogy „Bocskai [...] a végső szükség sürgetésére [...] a törököt hívta segítségül, hogy védje meg a magyarokat, azt gondolva, hogy a természetes ellenség szelídebb, jobb indulatú és igazságosabb lesz, mint a keresztények császára.”¹⁷⁸ Bocskait mint a szultán vazallusát a felkelt magyarországi rendek elismerték vezetőjüknek. Ő pedig török és krími tatár csapatokra támaszkodott a harcai során.¹⁷⁹

1620. augusztus 25-től 1621. december 31-ig Magyarország választott (de meg nem koronázott) királya Bethlen Gábor (1613–1629) erdélyi fejedelem volt. Erdélyben a szultán juttatta őt hatalomra 1613. május 1-i határozatával. A törökök engedélyezték vazallusuknak, hogy a harmincéves háború idején három hadjáratot is vezessen a Habsburgok ellen (1619–1621, 1623–1624, 1625): a megfelelő határozatok dátuma – 1619 júliusának vége, 1623 februárja és 1625 júliusának vége. Az első

¹⁷⁸ 1605 áprilisa: Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény... i. m. 1968. 298. o., 55. számú forrás

¹⁷⁹ A Bocskai István vezette mozgalom történetét és bibliográfiáját lásd: Makkai: A tizenöt éves háború... i. m. 1985. 709–773. o., 1792–1795. o.

hadjárat idején a Besztercebányán¹⁸⁰ összeült országgyűlés 1620. augusztus 25-én Magyarország királyává választotta, miután bizonyos feltételeket aláírtak vele.¹⁸¹ E feltételek megkötötték Bethlen kezét-lábát, megfosztották őt a főtisztviselők kinevezési jogától, nem használhatta fel a királyi birtokok jövedelmeit és nem adományozhatott birtokokat az országgyűlés beleegyezése nélkül. Másrészt Magyarország hűbérurai a háború teljes költségeit Bethlenre mint Erdély fejedelmére hárították.¹⁸² Az országgyűlés a szultán 1620. június 22-ei szultáni athnamé alapján választották meg Magyarország királyának, ezt a szultán követei olvasták fel az országgyűlés előtt.

Ugyanakkor az események menete nyilvánvalóvá tette, hogy Magyarország mágnásainak érdekei mindössze az Erdélyi Fejedelemséggel való perszonálunió létrehozására korlátozódnak, de nem akarják Magyarországot és Erdélyt egy államba egyesíteni. Ezt az egyesülést a porta sem engedélyezhette.¹⁸³ Maga Bethlen a Habsburg-ellenes hadjáratainak kudarcait (a porta és a nyugati szövetségesek részéről tanúsított gyenge támogatás mellett) a Magyar Királyság főurainak tehetetlenségében és határozott ellenállásában látta.¹⁸⁴

A királyság mágnásainak a portához fűződő viszonyát nemcsak a leigázás veszélye határozta meg, hanem a törököktől kapott katonai támogatás jelentéktelensége is. 1620-ban a törökök nem teljesítették a Bethlennek ígért segítséget: a magyarországi hódítások kiterjesztésére törekvő budai pasa az együttműködés helyett inkább Vácot foglalta el.¹⁸⁵ 1626-ban Bethlennek csak nagy nehézségek árán sikerült csatlakozásra bírnia a másik pasa seregét, amely Nógrád ostromával volt elfoglalva.¹⁸⁶ Az 1623-ban Bethlen rendelkezésére bocsátott oszmán kontingens (15 ezer fő) pe-

¹⁸⁰ Jelenleg: Banská Bystrica.

¹⁸¹ A szöveg magyar fordítását lásd: Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény... i. m. 1968. 431–437. o., 68. számú forrás

¹⁸² Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 824. o.

¹⁸³ Uo. 314., 820. o.

¹⁸⁴ Uo. 857. o.

¹⁸⁵ 1620. november 4.: Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 825. o.

¹⁸⁶ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 856. o.; Nagy L. Erdélyi fejedelmek a Habsburg-ellenes harcok élén. – A török veszély fokozódása a 17. század közepén. – In: „Magyarország Hadtörténete”, 1. kötet, Bp., 1984. 228–303. o. /A vasvári békekötés magyarországi következményei: 289–295. o./ (továbbiakban: Nagy: Erdélyi fejedelmek... i. m. 1984.) 261. o.

dig harcra szinte alkalmatlan volt.¹⁸⁷ A török viszonya Bethlennel visszafogott volt: Ibrahim Pecsevi török történész (1574–1650 k.) írása szerint „[...] ez a hitetlen [Bethlen] az iszlám sereget sohasem segítette, hanem csak a maga országára gondolt.”¹⁸⁸ E gondoskodás részben kifejezésre jutott az 1626 júniusában Bethlen által a porta elé terjesztett, Európa átalakításáról szóló, fantasztikus tervben is; eszerint a Habsburg-ellenes koalíció ténykedése eredményeként a szultán megkapta volna Horvátországot, maga Bethlen pedig Magyarországot és az osztrák területeket.¹⁸⁹

A magyarországi mágnásoknak a Habsburgokkal való szembenállásban tanúsított, az oszmán szuverenitáshoz való álláspontjuk alakítása céljából (az 1664–1670. évi összeesküvés résztvevőinek terveiben ez a kérdés fontos szerepet játszott) fontos volt e szuverenitás erdélyi modelljének történeti emlékezete. Többek között az Erdélyi Fejedelemség előjogairól van szó, melyek szerint Erdélynek joga volt fejedelmet választani és fel volt mentve attól, hogy a szultán parancsára segélyhadat állítson ki. Ez különböztette meg Erdélyt a szultán vazallusaitól, a Havasalföldi és a Moldvai Fejedelemségtől. Így volt ez Bethlen Gábor uralkodása idején is. De a 60-as évekre a magyarországi mágnásoknak be kellett látniuk, hogy a fejedelemnek a portához fűződő kapcsolata a 40–50-es évekhez képest lényegesen megváltozott. Mint korábban is, e fejedelmet a szultáni athnamé erősítette meg a hatalomban: I. Rákóczi Györgyöt (1630–1648) az erdélyi országgyűlés 1630. december 1-jén választotta meg, a szultáni athnamét pedig 1631. június 10-én, illetve 1637 elején kapta kézhez. I. Rákóczi György fiát az országgyűlés 1642. február 19-én választotta fejedelemmé, a szultáni jóváhagyás pedig 1642. július 7-én érkezett meg (e fejedelem 1648 és 1660 között megszakításokkal uralkodott). De a porta egyre nagyobb elégedetlenségét fejezte ki a fejedelmi hatalom megerősödésével szemben. 1633 decembere és 1634 októbere között a fejedelemnek csak úgy sikerült elkerülnie a Lengyelország elleni hadjáratban való részvételt, hogy a porta végül leállította e hadjáratot. A fejedelem egy teljes éven át (1636 februárja és 1637 márciusa között) kénytelen volt fegyveres harcot vívni a török csapatokkal, amelyek az erdélyi fejedelmi trónra törő Bethlen Istvánt támogatták. Fegyveres harcra

¹⁸⁷ Nagy: Erdélyi fejedelmek... i. m. 1984. 260. o.

¹⁸⁸ Makkai: A tizenöt éves háború... i. m. 1985. 858. o.; Karácson: Pecsevi Ibráhím /1574 k. – 1651/ tarikhjából... i. m. 1916. 193. o.

¹⁸⁹ Makkai: A tizenöt éves háború... i. m. 1985. 854–856. o.

került sor a török pasák csapataival Matei Basarab havasalföldi fejedelem támogatása során is a török pasák által támogatott Vasile Lupu moldvai fejedelem törekvéseivel szemben (1637, 1639). 1644 szeptemberében a porta határozottan elutasította az erdélyi fejedelem elgondolását a magyar királyi cím megszerzésére.¹⁹⁰ A budai pasa még ebben az évben titokban támogatta a császári csapatok támadását.¹⁹¹ Végül aztán 1645 elején a fejedelem parancsot kapott a nagyvezírtől a hadjárat beszüntetésére. Egyébként e parancs szabotálása büntetlen maradt.

Másmilyen végkimenetеле volt az erdélyi fejedelemnek a porta engedélye nélkül, Lengyelország ellen indított hadjáratának (1657. január 6. és 1657. július 31. között). A porta parancsára a krími tatárok foglyul ejtették a fejedelem seregét, egy évre rá pedig rabló hadjáratot vezettek a fejedelemség ellen. Egy kortárs becslése szerint mintegy százezer lakost öltek meg vagy hurcoltak rabságba.¹⁹² Az oszmán hadsereg kétszer is elfoglalta a fejedelemség területét (1660. május eleje és 1660. augusztusa, illetve 1661. június 28. és 1661. december vége között). 1660. augusztus 27-én negyvenöt napos ostromot követően az ötvenezer fős török sereg elfoglalta Nagyváradot¹⁹³, amely az oszmán vilajet székhelye lett. A Raimondo Montecuccoli vezette Habsburg-sereg Erdélybe vezetett „furcsa hadjárata” nem zavarta meg a törököket. Ez az esemény egyik tényezőjévé vált az 1664–1670. évi Habsburg-ellenes összeesküvés feltételei kialakulásának. Ali szerdár (fővezér) parancsára az országgyűlés 1661. szeptember 14-én Erdély fejedelmévé Apafi Mihályt választotta, aki a szultán hű vazallusaként 1690-ig uralkodott. Megfosztva egyik korábbi előjogától, a fejedelemség segédhadakat volt köteles kiállítani a törökök támogatására (1663. szeptember 20. és 1663. október 21., valamint 1683. július 8. és 1683. október 14. között).

A királyság mágnásai kívülről szemlélték a magyar–török viszony erdélyi modelljét. Ők maguk a 60-as évek elejéig hagyományosan ellenséges viszonyban álltak a törökökkel. A harmincéves háború (1618–1648) idején a magyar főurak csapatai a Habsburg-seregek kötelékében

¹⁹⁰ Péter: A három részre szakadt ország... i. m. 1983. 467. o.

¹⁹¹ Nagy: Erdélyi fejedelmek... i. m. 1984. 268. o.

¹⁹² Péter: A három részre szakadt ország... i. m. 1983. 477. o.; Péter K. A fejedelemség virágkora (1606–1660). – In: „Erdély története”, 2. kötet, Bp., 1986. 617–783., 1149–1153. o. (továbbiakban: Péter: A fejedelemség virágkora... i. m. 1986) 724. o.

¹⁹³ Jelenleg: Oradea Mare.

harcoltak a törökök szövetségeseinek és vazallusainak számító erdélyi fejedelmek ellen. A Habsburgok segédcsoportokként használták fel a magyar mágnások csapatait. A háború alatt mintegy 25 hadvezér („kapitány”) neve ismert, akik osztagaikkal Habsburg szolgálatban álltak. 1621-ben a magyar főurak a török által támogatott Bethlen ellen 4 500 katonát állítottak ki, a háború további éveiben pedig 1 000–3 000 főt.¹⁹⁴ Ismeretes, hogy az I. Rákóczi György serege ellen harcoló császári hadban egy 300 fős csapat élén ott volt Zrínyi Miklós is.¹⁹⁵

Az 1606. november 11-én aláírt zsitvatoroki béke után a törökökkel kötött békés kapcsolatokat a Habsburgok az 1615. július 15-ei (20 évre), az 1627. szeptember 13-ai (25 évre) és az 1642. február 19-ei (20 évre) szerződésekkel hosszabbították meg. Az 1606-os feltételeket az 1618. február 27-én, az 1625. május 28-án és az 1650. február 25-én megkötött szerződésekkel egészítették ki, illetve erősítették meg. 1662. szeptember 19-én pedig Isztambulban tárgyalások kezdődtek egy új békeszerződés megkötéséről, melynek szövegét még 1662 szeptemberében a császári követtel Bécsbe küldték jóváhagyásra.¹⁹⁶

Másrészt 1648 után az európai országok gazdasági fejlődése mind állhatatosabban követelte meg a szultáni hatalom megszüntetését Délkelet-Európában és Közép-Európa keleti részén. Ezt a törekvést tükrözték az irodalmi alkotások is, mint például Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelme* (1651).¹⁹⁷ De a XVII. század 50-es éveinek elején a bécsi udvar összes politikai csoportosulása egyetértett abban, hogy a Habsburgok nem tudnak háborút kezdeni az oszmánokkal.¹⁹⁸ Eközben figyelembe kellett venni a harmincéves háború által kimerített kincstár elégtelen erőforrásait és a Habsburgok dinasztikus érdekeit is.¹⁹⁹ Viszont Európa nemzetközi helyzetének legfontosabb tényezője az Oszmán Birodalom időszakos, növekvő terjeszkedése volt IV. Mehmed (1648–1687) idején. Ennek fő

¹⁹⁴ Nagy: Erdélyi fejedelmek... i. m. 1984. 272. o.

¹⁹⁵ 1644 novembere: Péter: A három részre szakadt ország... i. m. 1983. 468. o.; Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 98. o.

¹⁹⁶ Péter: A három részre szakadt ország... i. m. 1983. 444., 446., 454., 456., 466., 471., 482. o.

¹⁹⁷ R. Várkonyi: Országegyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1047–1051. o.

¹⁹⁸ Uo. 1053. o.

¹⁹⁹ Uo. 1047–1048. o.

megnyilvánulása Kréta törökök általi elfoglalása volt a Velencével vívott háború (1646–1669) eredményeként.

Az 1650. évi békeszerződés után Közép-Európában is újabb háborús időszak köszöntött be.²⁰⁰

A Horvátország, Szlavónia és Dalmácia bánjának tisztségébe lépő Zrínyi Miklós (1647. december 27-én nevezték ki.) már 1649. január 14-én arról beszélt, hogy a harmincéves háború utolsó katonai összecsapásainak elcsendesedése után, az európai államok felett újabb viharfelhők gyűltek össze a nagy erőket mozgósító törökök részéről fenyegető veszedelem képében. Zrínyi Miklós szavai szerint az ő kora a nyomasztó homály korszaka volt, amikor nyílt háború sem dúlt, de tartós béke sem honolt.²⁰¹

Az 1663–1664. évi háborút megelőző időszak telítve volt a királyság főúri csapatainak és a királyi hadaknak a törökkel vívott kisebb-nagyobb összecsapásaival. A történészek ilyen összecsapásokat (ellenséges területen végrehajtott portyákat, várostromokat) jegyezték fel a következő évekből: 1637, 1646, 1649, 1651, 1655, 1657, 1659, 1660.²⁰² A Habsburg–török összecsapások adott szakaszát az 1652. augusztus 25-ei, a Habsburg-csapatok és Musztafa bégnek a hegyvidéki városok ellen vonuló serege között lezajlott vezekényi csata zárta le. Az oszmánok súlyos veszteségeket szenvedtek, de a királyi csapatok sem tudtak győzelmet aratni.²⁰³ A bécsi udvar 1652. április 26-án megtiltotta a végvárak katonáinak, hogy törökellenes hadműveleteket kezdeményezzenek,²⁰⁴ értesítve a portát, hogy Rákóczi Zsigmond választott erdélyi fejedelem Pálffy Pál nádorral szövetségben haditervet szándékoznak kidolgozni a török ellen.²⁰⁵

1661 júniusa és 1662 tavasza között Zrínyi Miklós a Mura és a Dráva folyók találkozásánál megépíttette Zrínyiújvárat (horvátul: Novi Zrin) anélkül, hogy a bécsi hatalom erre engedélyt adott volna. Még a

²⁰⁰ R. Várkonyi: Országegyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1043–1045. o.

²⁰¹ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 100–101 o.

²⁰² Uo. 84., 94., 95., 106., 110., 112–113., 114., 115., 124., 125. o.; R. Várkonyi: Országegyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1043–1044. o.; Péter: A három részre szakadt ország... i. m. 1983. 472. o.

²⁰³ R. Várkonyi: Országegyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1044–1045. o.

²⁰⁴ Péter: A három részre szakadt ország... i. m. 1983. 473. o.

²⁰⁵ R. Várkonyi: Országegyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1051. o.

munkálatokat megelőzően Zrínyi Miklós csapata portyát hajtott végre a török fennhatósága alatti területeken.²⁰⁶

Az 1663–1664. évi törökellenes háború új tényezővel gazdagította a Magyar Királyság belpolitikai életét: lehetővé vált, hogy a magyar és horvát főurak közvetlen kapcsolatokat építsenek ki a nyugati államok képviselőivel. Molin, Velence bécsi követe már 1659. március 29-én jelentette a Tízek Tanácsának a Zrínyi testvérekkel való kapcsolat felvételét.²⁰⁷ Az Erdélyi Fejedelemségnek nyújtandó törökellenes segítségről volt szó. E tervet Zrínyi Miklós terjesztette elő 1658 végén a főméltóságok pozsonyi tanácskozásán.²⁰⁸ A Habsburgok, Lengyelország, Brandenburg és Dánia Svédországgal vívott háborúját lezáró olivai békeszerződés (1660. május 3.) megkötése után Jütlandiában és Pomerániában felszabadultak a Habsburg seregek. Egy részük – a francia származású Louis de Souches vezetésével – 1660 májusában elfoglalta Szatmár és Szabolcs vármegyéket a török által veszélyeztetett Kálló, Ecsed és Szatmár várával együtt.²⁰⁹

Az 1663–1664. évi háború idején a magyar és horvát főurak kapcsolatai a nyugati államok képviselőivel még intenzívebbé váltak. 1663 őszén a Habsburgok segítségére megérkeztek a brandenburgi, a bajor és a szász választófejedelem, valamint a salzburgi érsek csapatai. Csatlakozott hozzájuk a Rajnai Szövetség²¹⁰ serege is Julius Hohenlohe vezetésével. 1664 nyarán megjelentek a Coligny gróf és Gitri márki vezette francia hadak is. 1664 derekára 70 000 katona állt a császári főparancsnokság rendelkezésére.²¹¹ 1663. december 12-én Csáktornya várában találkozásra került sor Zrínyi Miklós és Hohenlohe generális között az Eszék ellen indítandó hadjáratral kapcsolatban. Ebben a hadjáratban (1664. január 21. és 1664. február 15. között), melynek következtében

²⁰⁶ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 135–139. o.; Matunák M. Život a boje na slovensko-tureckom pohraniči. Zostavil, preložil, uvod /s. 7–20./ napisal Kopčan V., Bratislava, 1983. /Nové Zámky pod tureckym panstvom, 1663–1685: s. 215–292., 312–317./ (továbbiakban: Matunák: Život a boje... i. m. 1983.) 283. o.

²⁰⁷ Péter: A három részre szakadt ország... i. m. 1983. 478. o.

²⁰⁸ R. Várkonyi: Országegyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1079. o.

²⁰⁹ Nagy: Erdélyi fejedelmek... i. m. 1984. 280. o.; Péter: A három részre szakadt ország... i. m. 1983. 479. o.; Szekfü: Magyar történet 1607–1780 i. m. 1990. 166. o.

²¹⁰ 1658 és 1667 között állt fent Franciaország védnöksége alatt.

²¹¹ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 177. o.; Matunák: Život a boje... i. m. 1983. 284–285. o.

megsemmisítették a Dráván átívelő fahidat, 13 000 magyar és horvát katona, illetve mintegy 10 000 nyugati zsoldos vett részt.²¹²

A szövetségesek harmincezer fős (a magyarok nélkül) serege 1664. augusztus 1-jén döntő győzelmet aratott Szentgotthárdnál (németül: Mogersdorf).²¹³ Leginkább a francia csapatok tűntek ki.²¹⁴ A Habsburgokkal szemben ellenzéki magatartást tanúsító magyar és horvát mágnások továbbra is kapcsolatban álltak Franciaország képviselőivel. E kapcsolatok történetét az utóbbi időben, a francia levéltári források alapján, Jean Béranger francia történész rekonstruálta.²¹⁵ Ezzel kiegészítette az 1664. évi viszonyok korábban (1913) Kosári Domokos által feltárt históriáját.²¹⁶ A szilárd kapcsolat kezdetét a francia király és a Zrínyi testvérek – előbb Miklós, majd annak halála (1664. november 18.) után Péter (1621–1671) – között a francia király pénzadománya jelentette, amelyet Pierre de Bonsi (Béziers püspök), a velencei francia követ adott át Miklós bankárának 1664 tavaszán. Lehetséges, hogy a király figyelmét Zrínyi Miklós vakmerő eszéki hadjárata keltette fel 1664 elején.²¹⁷ Zrínyi Péter közvetlen kapcsolatot teremtett a francia királlyal, amikor

²¹² Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 165–168. o.; Matunák: Život a boje... i. m. 1983. 285. o.

²¹³ Matunák: Život a boje... i. m. 1983. 286–287. o.; Wagner G. Das Türkenjahr 1664. Eine europäische Bewährung. Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vasvár). Eisenstadt, 1964. (továbbiakban: Wagner: Das Türkenjahr 1664... i. m. 1964.); Wagner: Der Wiener Hof, Ludwig XIV... i. m. 1963. 89–90. o.

²¹⁴ Béranger J. Francia-magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején (1664–1668). – „Történelmi Szemle”, Bp., 1967, 3. szám, 275–291. o. /10.08.1664: 276. o.; 1664, 1666, 1667: 291. o./ (továbbiakban: Béranger: Francia-magyar kapcsolatok... i. m. 1967.) 279. o.

²¹⁵ Béranger: Francia-magyar kapcsolatok... i. m. 1967.

²¹⁶ Kosáry D. Français en Hongrie 1664. – “Revue d’histoire comparée”, Bp., 1946. p. 29–65. (továbbiakban: Kosáry: Français en Hongrie... i. m. 1946.)

²¹⁷ Bogišić: Acta coniurationem Petri a Zrinio... i. m. 1888. 227–229. o.; Béranger: Francia-magyar kapcsolatok... i. m. 1967. 279–280. o.; a 10 000 tallérról: Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 177., 255–261. o.; Szekfű: Magyar történet 1607–1780 i. m. 1990. 171. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 19–20. o.; Széchy K. Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664). 5. kötet, Bp., 1902. /124–202. o.: 24.07.1664 – 18.11.1664/ (továbbiakban: Széchy: Gróf Zrínyi Miklós... i. m. 5. kötet, 1902.) 196. o.

1664. május 12-én (Miklós „tudtával és beleegyezésével”)²¹⁸ Grazból titkos levelet küldött neki, melyben az ellenzéki beállítottságú magyar és horvát főurak nevében ajánlatot tett „közelebbi viszony kialakítására és katonai szolgálataik elfogadására.”²¹⁹ Ez az ajánlat lehetővé tette, hogy fegyveres konfliktus nélkül, az elégedetlen főurak segítségével gyengítsék meg a Habsburgok erejét. Zrínyi Péter levele megerősítette Pierre de Bonsi Velencéből írt, XIV. Lajoshoz címzett levelének (1663 áprilisa) információit arról, hogy a magyarok és a horvátok igen háborognak I. Lipóttal (1657–1707) szemben, főleg a török támadások hatására.²²⁰ Bonsi azt tanácsolta XIV. Lajosnak, használja fel ezt a körülményt arra, hogy legalább a francia–spanyol viszonyokba való beavatkozástól tartsa vissza az osztrák Habsburgokat (XIV. Lajos felesége IV. Fülöp lánya, Mária Terézia volt, I. Lipót pedig Mária Terézia nővérét vette el feleségül; a francia király követelésekkel lépett fel spanyol Németalfölddel kapcsolatban, ami az 1667–1668. évi ún. devolúciós háborúhoz vezetett). Mint Bonsi írja, olyan embereket kellett találni, akik pontosan végrehajtották volna Franciaország utasításait és annak érdekében cselekedtek volna.²²¹ XIV. Lajos Zrínyi Péternek írt válaszlevele bókokat tartalmazott a kereszténység védelmezőinek titulált Zrínyi testvérek címére, ugyanakkor kikerülte a választ a felajánlott szolgálataikkal kapcsolatban.²²²

Bécsben, ahová Zrínyi Miklós tiltakozni utazott fel Zrínyiújvárnak a szövetségesek általi feladása (1664. június 30.) miatt, majd a szentgottárdi csata (1664. augusztus 1.) után találkozókra került sor Zrínyi, valamint Coligny és Gitri francia generálisok között. Tények bizonyítják, hogy Gitri márki Bécsben Zrínyi értesülésére adta, hogyha a magyarok és a horvátok királyukká választanák XIV. Lajost, akkor a helytartónak kinevezendő Zrínyi Miklós vezetésével és Franciaország támogatásával nemcsak a török hódítás alól szabadulnának fel, de elszakított területei-

²¹⁸ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 228. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 48-49. o.

²¹⁹ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 228. o.

²²⁰ Bogišić: Acta coniurationem Petri a Zrinio... i. m. 1888. 223–225. o.

²²¹ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 228-229. o.; Bogišić: Acta coniurationem Petri a Zrinio... i. m. 1888. 223–225. o.

²²² Bogišić: Acta coniurationem Petri a Zrinio... i. m. 1888. 231. o.; Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 229. o.

ket is visszaszereznék.²²³ A történészek máig nem fordítottak figyelmet a pápai nuncius 1663. július 21-én Bécsben írt közlésére: „Zrínyi Miklós Bethlen Gábor példáját követve magyar király akar lenni.”²²⁴ Mindkét közlés közvetetten arra utal, hogy a főuraknak létezett egy elképzelése arról, hogyan szabadulhatnának meg a Habsburg-uralomtól. Ez volt az összeesküvés megszervezésének előfeltétele. A francia királytól való segítségkérés annak az objektív felmérésnek az eredménye volt, hogy milyen lehetőségekkel rendelkeztek az európai államok a XVII. század 60-as éveinek első felében. A horvát főurakhoz szoros szálakkal kötődő Velence továbbra is elkeseredett háborút vívott az Oszmán Birodalommal (1646–1669). A háború kimerítette a pénzügyeket és elvonta a velencei kormány figyelmét a horvátországi eseményektől. A Zrínyi testvérek élénk kapcsolatban álltak Lengyelországgal, ez egyúttal alapot adott azoknak a híreszteléseknek, melyek szerint a lengyelek királyukká akarják választani Zrínyi Miklóst. De Lengyelországot lekötötte az Ukrajnáért Oroszország ellen vívott 1654–1667. évi háború (1664-ben János Kázmér király sikertelen hadjáratot vezetett Balparti Ukrajnába). Ebben az időben az országot éles belpolitikai küzdelem is gyengítette. Svédországot a harmincéves háború, majd pedig a Lengyelországgal (1655–1660) és Oroszországgal (1656–1658) vívott háborúk gyengítették meg. A Habsburgokkal elégedetlen magyar és horvát főurak a német választófejedelmekhez fordultak, ám azok nem akarták megszakítani a Habsburgokkal fennálló szoros kapcsolataikat.

A kapcsolatok létesítése Franciaországgal az egyik első eleme volt az 1664–1670. évi főnemesi összeesküvésnek. Annak fő előfeltételei pedig a belpolitikai események voltak.

²²³ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 186-187., 229-230. o.; Szekfű: Magyar történet 1607–1780 i. m. 1990. 171. o.

²²⁴ Levinson: Nuntiaturberichte von Kaiserhofe... i. m. 1918. 755-756. o.

III. FEJEZET

AZ 1664–1670-ES FŐNEMESI ÖSSZEESKÜVÉS

Az 1664–1670-es főnemesi összeesküvés a politikai viszonyok változása következtében alakult ki a nemesség vezető része és a Habsburg-dinasztia között, és egyben a Magyar Királyság belpolitikai küzdelmeinek új szakaszát jelentette.

1. A belpolitikai harc fő szakaszai a Magyar Királyságban 1664-ig

A magyar főnemesség és a Habsburgok szembenállásának előzménye a bécsi békét (1606. június 23.) követően Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek (1613–1629) a harmincéves háború során az 1619–1621., 1623–1624., 1626. években indított három hadjáratára vezethető vissza. A magyar történészek több nemzedéke részletesen feltárta és elemezte az események menetét,²²⁵ ami nem témája kutatásunknak. Mindössze a legfontosabb eseményeket említjük, amelyek az uralkodó rétegek szerepéhez kapcsolódnak a Magyar Királyságban. A Habsburgokkal fegyveres harcot vívó Bethlen Gábor elsősorban az Erdélyi Fejedelemség erejére támaszkodott. Bethlen fegyveres erejének magvát a könnyűfegyverzetű lovasság, a hajdúk alkották, akiknek a helyzete (katonaköteles földművesek) megegyezett az ukrán kozákokéval.²²⁶ Bethlen hadainak egy részét azonban (különösen az első hadjárat idején) a királyság főnemességének személyes csapatai,²²⁷ valamint Felső-Magyarország és Erdély megyéinek népfelkelői tették ki.²²⁸ A történészek

²²⁵ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 812–852., 1797–1801. o.; Tóth E. A gyászévtized/1671–1681/ és a gályarabság. – „Theológia Szemle”, Bp., 1959. 7-8. szám, 279–291. o. (továbbiakban: Tóth: A gyászévtized... i. m. 1959.) 237–246. o.; Nagy: Erdélyi fejedelmek... i. m. 1984. 251–264. o.

²²⁶ Nagy: Erdélyi fejedelmek... i. m. 1984. 253. o.; Rácz: A hajdúság története i. m. 1957.; Rácz: A hajdúk... i. m. 1969.; Rácz I. Hajdútelepítések és kiváltságolások. – In: „A hajdúk a magyar történelemben”, Debrecen, 1969. 47–67. o. /Függelék: 1616–1682: 56–67. o./ (továbbiakban: Rácz: Hajdútelepítések... i. m. 1969.); Danko: A hajdúság eredete i. m. 1969.

²²⁷ Nagy: Erdélyi fejedelmek... i. m. 1984. 255. o.

²²⁸ Uo. 257. o.

számításai szerint Bethlen első hadjáratának 13 000 résztvevőjéből²²⁹ kétezer főnyi lovasságot adott a Magyar Királyság.²³⁰ Bethlen számára a főurak támogatásai jelentősek voltak, különösen az első hadjárata idején. Megállapították, hogy Bethlen első hadjárata idején mindössze hat főúr maradt hű a Habsburgokhoz.²³¹ Az első hadjárata előtt Bethlen szoros kapcsolatot épített ki a protestáns főurakkal, akik a legnagyobb tekintéllyel rendelkeztek és felleptek a Habsburgok hatalma ellen.²³² 1617. október 15-én Bethlen oldalára álltak a királyság legmagasabb rangú tisztségviselői: Forgách Zsigmond nádor és Révay Péter koronaőr.²³³ Bethlent a Habsburgok elleni harcában támogatta a nemesi rend hatalmi szerve, az országgyűlés. Megjegyezzük, hogy abban hatvanöt főúri család vett részt.²³⁴ Az országgyűlés, a főurak érdekeit kifejezve, 1619–1620-ban (Pozsonyban)²³⁵, 1620-ban (Besztercebányán)²³⁶ megválasztotta Bethlent először fejedelemnek, majd Magyarország királyának (a koronát nem fogadta el). Jellemző, hogy az utóbbi esetben a főurak, akik hátat fordítottak a Habsburg-dinasztiának, gyakorlatilag magukra ruházták az egész hatalmat, és rákényszerítették Bethlent megválasztása feltételeinek aláírására.²³⁷ Korábban Bethlen személyes szövetségeket kötött (a középkori főúri ligák mintájára) a kölcsönös hűségről a szabadságért való küzdelemben a négy legnagyobb főúrral, és fogadta az országgyűlésben képviselt rendek hűségnyilatkozatát.²³⁸ Bethlen szövetségeseinek, a cseh főuraknak a Fehér hegy alatti csatában elszenvedett veresége (1620. november 8.) után néhány főúr áttért II. Habsburg Ferdinánd (1619–1637) oldalára.²³⁹

²²⁹ Nagy: Erdélyi fejedelmek... i. m. 1984. 255. o.

²³⁰ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 843. o.

²³¹ Péter: A magyar romlásnak... i. m. 1979. 53. o.; Péter: A fejedelemség virágkora... i. m. 1986. 665–675. o.

²³² Nagy: Erdélyi fejedelmek... i. m. 1984. 254. o.

²³³ Péter: A három részre szakadt ország... i. m. 1983. 448. o.

²³⁴ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 989. o.

²³⁵ Jelenleg: Bratislava.

²³⁶ Jelenleg: Banská Bystrica.

²³⁷ Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény... i. m. 1968. 431–437. o.; Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 824. o.

²³⁸ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 823. o.

²³⁹ Uo. 834. o.; Nagy: Erdélyi fejedelmek... i. m. 1984. 259. o.

A nikolsburgi béke megkötése után II. Ferdinánd és Bethlen között (1621. december 31.) az országgyűléseken a rendek kifejezték hűségüket Ferdinánd iránt (1622, 1625).

Bethlen elgondolása, stratégiai célja Magyarország és az osztrák örökös tartományok egyesítése volt, Magyarországot a Német Császárság részévé akarta tenni, és annak élére a választófejedelmek egyikét császárrá emelni. Úgy gondolta, hogy Csehországgal szoros szövetségben lehetőség volna a birodalom egész erejét az oszmánok kiűzésére fordítani. Bethlen szerint az első hadjárata része annak a nemzetközi nyomásnak, amelynek célja a Habsburgok hatalmának a megdöntése. Természetesen tetteinek célját és lényegét abban látta Bethlen, hogy Magyarországot felszabadítsa a török hódoltság alól. Nem léphetett fel nyíltan a törökök ellen, viszont a Habsburg-dinasztia uralkodóinak leg-súlyosabb hibájának tekintette a törökök elleni háború lekicsinylését. Erre történő utalásokat tartalmaz első hadjáratának hivatalos programja, amit Kassa²⁴⁰ prédikátora, Alvinczi Péter fogalmazott meg *Magyar Ország Panasza* című politikai röpiratában.²⁴¹ Ahogyan Bocskai István, úgy Bethlen is keletről kiindulva egy nemzeti királyságba akarta egyesíteni Magyarországot és Erdélyt. A harmincéves háború erre reményt nyújtott. Belépése a Habsburg-ellenes koalícióba a zavaros török szövetségtől való megszabadulás lehetőségét ígérte. A háború első szakaszában véghezvihetőnek látszott, hogy az erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor a közép-európai szövetség élére áll, képes országainak lakosságát felszabadítani előbb a Habsburgok, később – második lépésként – Magyarországot az oszmán hódoltságból. Ez a nagyszabású terv számos pontatlanságot hordozott magában. Mindezek ellenére Bethlen megpróbálta megvalósítani azt.²⁴² Ez a jelenkori történészek véleménye.

Bethlen Gábor első hadjárata a magyar főnemesség és a Habsburgok konfrontációját jelentette, amelyre a fegyveres harc volt jellemző. A harmincéves háború befejező, ún. francia szakaszában (1636–1648) Erdély fejedelem, I. Rákóczi György (1630–1648) Svédországgal és Franciaországgal szövetségben a Habsburgok ellen hadakozott 1644–1645-ben. A Magyar Királyság főnemesei között nem volt szövetségese.²⁴³ A király-

²⁴⁰ Jelenleg: Košice.

²⁴¹ Tóth: A gyászévtized... i. m. 1959. 243. o.

²⁴² Nagy: Erdélyi fejedelmek... i. m. 1984. 264. o.

²⁴³ Uo. 266. o.

ság nemessége a Habsburg-hatalom parancsát követve nem hívta össze a népfölkelő csapatokat. A fejedelem által elfoglalt tizenhárom megyében sem kívántak harcolni a Habsburgokkal.²⁴⁴ A linzi béke (1645. december 16.) alapján I. Rákóczi György mégis többet ért el, mint Bocskai István és Bethlen Gábor. III. Habsburg Ferdinánd (1637–1657) kénytelen volt biztosítani Magyarország nemesi rétegének privilégiumait (jogait) és ráadásul a parasztság szabad vallásgyakorlatát is. A fejedelem élethosszig tartó birtokként megkapta a hét felső-magyarországi vármegyét.²⁴⁵ Emellett ismert, hogy a főurak nem léptek fel a Habsburgok ellen, néhány esetben ők küldtek segédcsapatokat, olykor az erdélyi fejedelem ellen.²⁴⁶ III. Ferdinánd engedményei a Habsburgok helyzetének a meggyengülésével magyarázható, amit az 1648. évi vesztfáliai béke rögzített.²⁴⁷

A főúri ellenállás hiányát I. Rákóczi György hadjárata idején megerősíti Magyarország uralkodó osztályának és a Habsburgok viszonyának a története abból az időszakból, amikor a nádor Esterházy Miklós (1625–1645) volt, az esztergomi érsek pedig Pázmány Péter (1616–1637). Ennek a rétegnek a többsége megőrizte a Habsburgok iránti hűségét, bízva abban, hogy erejükre támaszkodva felszabadulnak a törökök hatalma alól, nem akarta elismerni örökletes jogukat a magyar koronára, síkra szálltak a király választhatóságáért, aki aláírja a koronázás előtti írásos esküt (II. Mátyás, III. Ferdinánd, II. Lipót esküje).²⁴⁸ A dinasztia örökletes hatalmát Pázmány Péter támogatta.²⁴⁹ Az uralkodó rend különálló rétegeinek nézetkülönbsége nem lépte túl a dinasztia iránti hűség keretét.²⁵⁰

Ez jellemző volt az ezt követő majd két évtizedre. Ezeken a kereketen belül viszont kialakult a szembenállás mind a rendek (elsősorban a főurak) és a dinasztia, mind az uralkodó rétegen belül. A legvitatottabb kérdést a királyi hatalom örökletességének vagy választhatóságának a problémája jelentette. A konfrontáció az országgyűléseken is megjelent.

²⁴⁴ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 921., 923. o.

²⁴⁵ Uo. 925. o.; Nagy: Erdélyi fejedelmek... i. m. 1984. 269. o.

²⁴⁶ Nagy: Erdélyi fejedelmek... i. m. 1984. 267., 272. o.

²⁴⁷ Uo. 269., 275. o.

²⁴⁸ Corpus Iuris Hungarici (1608–1657)... i. m. 1900. 174–183., 364–371. o.; Corpus Iuris Hungarici (1657–1740)... i. m. 1900. 130–138. o.

²⁴⁹ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 393. o.

²⁵⁰ Uo. 892–904. o.

Mindez akkor zajlott, amikor az évtized elején a vesztfáliai békét követően olyan politikai irányvonalak hatottak, amelyek meghatározták a Habsburg Birodalomban az uralkodó egyeduralmát. Az erős polgári réteg hiánya miatt az ilyen abszolutizmus társadalmi-politikai bázisát az osztrák, cseh és itáliai származású udvari arisztokrácia, a szolgáló és katonáskodó nemesség alkotta. A Királyi Magyarországon a Habsburgok hatalmának társadalmi bázisát az ország nyugati megyéinek egyházi és világi főurai alkották. A nemesi ellenállás irányítói is ebből a közegből származtak. Az 50-es évek elején az összes udvari csoportosulás megegyezett abban, hogy a Habsburgok nem kezdenek háborút az oszmánokkal. Az a politika, amely nem biztosított védelmet az oszmánokkal szemben, ellenkezett a parasztság és a katonáskodó lakosság, a város-lakók és a megyei (tömegében protestáns) nemesség érdekeivel. Ez vonatkozott minden nemzet és vallás adott rétegére. Ugyanakkor az 50-es évek első felében kiéleződött az ellentét az udvari arisztokrácia csoportjai, a magyar udvari főnemesség és a magyar klérus között.

A magyar főurak és a nemesség elégedetlensége megnőtt, amikor bécsi irányítás alá kerültek azok a hivatalok („birodalmi” hadi, pénzügyi és élelmezési szervek), amelyek feladata a határvédő várak működésének biztosítása volt. 1651-ben a legfontosabb várakba német helyőrségeket irányítottak, amelyek viszonylag rendszeres ellátást kaptak Béctől. A magyar katonák helyzete siralmas volt. A megyei szervek összeállították panaszait az országgyűlés számára, amely megjelenítette az ország nyomorúságos helyzetét.²⁵¹ Ilyen körülmények között az udvari arisztokrácia kezdeményezte egy szűk körű főúri csoport fellépését a Habsburgok örökletes hatalmának a javaslatával. Ezt röpiratban is megfogalmazták, amit Pálfalvy János szepesi prépost és választott erdélyi püspök állított össze korábbi (két) röpiratban.²⁵² A magyar politikusok azonban együttesen a javaslattal szemben foglaltak állást. Az országgyűlés 1655-ben királlyá választotta II. Lipótot, aki a koronázás előtt írásos esküben

²⁵¹ Szöveg: Bérenger J. Les “Gravamina”. Remontrances des diètes de Hongrie de 1655 a 1681. Recherches sur les fondements du droit d’Etat au XVIIe siècle. Paris, 1973. /“Gravamina”: 1655: p. 103–161., 1659: p. 167–222., 1662: p. 228–268., 1681: p. 280–317./ (továbbiakban: Bérenger: Les “Gravamina”... i. m. 1973.) 103–161. o.

²⁵² Szöveg: Blaškovič: K dejinám tureckej... i. m. 1963. 93–98. o.; a levél eredetéről: Péter: A magyar nyelvű politikai... i. m. 1973. 39. o.; R. Várkonyi: Országgyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1914. o.

ígérte meg az ország megmentését a török hódoltság alól.²⁵³ Elutasítva a Habsburgok igényét az örökletes királyságra, az országgyűlés nem Zrínyi Miklóst választotta nádornak (a rendek legfőbb képviselőjévé), aki nek a jelöltsége ellen fellépett a Habsburg-párti csoportosulás, hanem az akkor a dinasztiahoz hű Wesselényi Ferencet. A főurak és a dinasztia közötti egyezséget fejezte ki az ország védelmének megerősítését előíró törvények elfogadása. Ezek azonban mind csak papíron maradtak.²⁵⁴

A dinasztiahoz kapcsolódó hűség határozta meg Zrínyi Miklós irodalmi tevékenységét. A korabeli személyek különböző mértékben ismerték, éppen ezért megérintette őket műveinek hatása. A *Tábori kis tracta* kifejezte szerzőjének gondolatait arról, hogy a hadi események sikere a zsoldosok folyamatos ellátásától függ, aminek az előfeltétele a parasztok jóléte, az élénk kereskedelem (1649). A *Vitéz hadnagy* című hadtudományi munkájának alapgondolata a független királyság eszméje. A *Szigeti veszedelem* című hőskölteményt (Szigetvár ostroma 1566) végigkíséri a központosítás szükségességének gondolata a törökök elleni sikeres harc érdekében (1651-ben nyomtatták ki). Zrínyi Miklós gondolataival összhangban álltak a *Siralmas panasz* című röpirat (ismeretlen szerző, 1656 eleje) pontjai. Ez mintegy válaszként jelent meg Pálfalvy János röpiratára, amely a magyar nemesség gazdasági igényeit indokolja meg első sorban.²⁵⁵ A független monarchia eszméjét határozott megfogalmazásban a *Mátyás király életéről való elmélkedések* (1656–1657-ben íródott, kéziratban maradt fenn) tartalmazza. Zrínyi *Az török áfium ellen való orvosság* (1661-ben jelent meg, 1705-ben adták ki) című munkájában a törökök támadásának előérzetét akarta felkelteni és az országot a harcra hívni ellenük. Valószínűleg Zrínyi a szerzője a kéziratban maradt *Elméltedések* című műnek (1664 augusztusa után). Ez egy politikai program megfogalmazása, számításba véve a királyság helyzetét (bel- és külpolitikai) és a fegyveres felkelés előkészületeinek kizárását. Zrínyi Miklós tevékenységét történészek és művelődéstörténészek nemzedéke tanulmányozta. Az általuk kifejtett gondolatokat különbözőképpen értékelték.²⁵⁶

²⁵³ Corpus Iuris Hungarici (1657–1740)... i. m. 1900. 130–138. o.; R. Várkonyi: Ország-egyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1059. o.

²⁵⁴ R. Várkonyi: Országegyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1052–1060. o.

²⁵⁵ Péter: A magyar nyelvű politikai... i. m. 1973. 69–119. o.

²⁵⁶ A legutóbbi kutatások eredményeinek összefoglalása: R. Várkonyi: Országegyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1043–1154., 1812–1823. o.; Makkai: A tizenöt éves háború...

1658 nyarán tartották meg a katolikus egyház zsinatát Nagyszombatban²⁵⁷. Ez lényegében az erőszakos ellenreformáció kezdetét jelentette, a katolikus egyház törekvését a protestantizmus kiirtására a királyság területén.²⁵⁸ A vallási kérdés a viszály forrása lett. A protestáns főuraknak a dinasztíához kapcsolódó egyezkedő kapcsolatáról (ami elősegítette a csoportosulás helyzetét, élén a katolikus Zrínyi Miklóssal) tanúskodik az 1559-es országgyűlésen törvény által megerősített szabad vallásgyakorlat és a jezsuiták földbirtokairól szóló törvénytervezet elutasítása.²⁵⁹ A dinasztíát támogató főurak hűségének a gyümölcse, küzdelmük a látható engedményekért, valójában az országgyűlés törvényeinek a be nem tartása volt, ami az ellenzékhez tartozó főurakat meggyőzte az ilyenféle hűség eredménytelenségéről.

1661 őszén a királyi Magyarországon a téli időszakra elszállásolták a Habsburg-hadakat Raimondo Montecuccoli parancsnoksága alatt (25–30 ezer katona). A német parancsnokok visszaélései a falvakban és a városokban kiélezte az ellentéteket a magyar feudális réteg és a dinasztia között. Megnyugtatóításukra a király összehívta az 1662. évi országgyűlést.

Az országgyűlésen éles ellentétek nyilvánultak meg a katolikus és a protestáns (evangélikus) főurak között, akik a vármegyei nemesség és a városlakók érdekeit képviselték. Az utóbbiak követelték a szabad vallásgyakorlatot gátló ügyek elsődleges megvitatását. Ezzel akaratlanul is az udvar érdekeit szolgálták, mivel a törökökkel való háború félelme miatt a Habsburgok érdekelték voltak abban, hogy elkerüljék a lényeges politikai kérdések megvitatását. Szeptember 2-án a vármegyék és a városok képvi-

i. m. 1985. 1539–1545., 1868. o.; megkövetelik a megfigyelések és a következtetések számbavételét elsősorban Zrínyi Miklós ellenvetését a Habsburgok elleni fegyveres felkelés terveivel szemben, amit egy orosz nyelvű munkában fejtettek ki: Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 255–261. o.; Pauler: Wes-selényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 5–10., 16–18. o.

²⁵⁷ Jelenleg: Trnava.

²⁵⁸ R. Várkonyi: Országegyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1077. o.; Zsilinszky M. A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. 3. kötet (1647–1687), Bp., 1893. (továbbiakban: Zsilinszky: A magyar országgyűlések... i. m. 3. kötet, 1893.); Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 10. o.

²⁵⁹ R. Várkonyi: Országegyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1078–1079. o.; I. Lipót koronázás előtti esküjének tartalma, az 1659. évi törvényhez kapcsolva: Corpus Iuris Hungarici (1657–1740)... i. m. 1900. 130–138. o.; Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 126. o.

selői, valamint ezzel egyidejűleg Zrínyi Miklós elhagyta az országgyűlést. Ezután a vármegyék katolikus főurai és nemesei a király nevében összeállítottak egy nyilatkozatot, amelyben kifejtették mindazt, amit a vármegyék és a városok kinyilatkoztattak.²⁶⁰ A katolikusok nyilatkozata (panaszok) forrásnak tekinthető, ami jellemezte a királyság lakosságának a helyzetét a török elleni háború (1663–1664) és a főúri összeesküvés (1664–1670) előtt. Ennek tekintetében azt teljes egészében be kell mutatni.

A katolikusok írtak arról, hogyan zilálja szét a birodalmi haderő az országot. A német katonák borzalmas kegyetlenségeket hajtanak végre. Megfosztják a földbirtokosokat a jobbágyaiktól és jövedelmeiktől, a királyt pedig a védelem minden eszközétől. Felégetik a falvakat, elpazarolják az élelmet, néhány hónap alatt elpusztítják létük alapfeltételeit. Az adót és az élelmet a nép termeli meg, és az ország királyának kell megítélnie, mit lehet várni a földönfutóvá tett néptől. A katolikusok kihangsúlyozták, hogy az államhatalom legnagyobb vesztesége abból származik, hogy a főtisztek kereskednek, de nem fizetnek vámot (harmincadvám), és ez kárt okoz az államkincstárnak. Világos, hogy a nyilatkozat készítői a saját kereskedelmük jövedelméről akartak gondoskodni, mivel ők is a maguk számára mentességet szerettek volna biztosítani a vámkötelezettség alól. Véleményük szerint ez különösen abban nyilvánul meg, hogy az örökös tartományok lakossága előjogokat kap arra nézve, hogy vámmentesen kereskedhessen Magyarország területén. Mindezek ellenére, az ország vész helyzetéről írva, a katolikusok nemcsak a nemesi szabadságjogokat védték, hanem védelmükbe vették a magyar államiságot és kifejezték véleményüket, hogy az ország gazdasági erejét alapjaiban tönkretették. Követelték a német csapatok kivonását „[...] nem azért, hogy a német nemzetet gyűlölnék [...]”, írták a katolikusok a protestánsok véleményével egybehangzóan, hanem azért, mert úgy a király, mint az örökös tartományok érdekeltek abban, hogy: „[...] Magyarország olyan, az örökös tartományokban is szokatlan módon tönkre ne juttassék, egyre ne keseríttessék s kétségbeesés felé ne vezettségük.”²⁶¹ Azt követelték, hogy a király hozza rendbe a török–ma-

²⁶⁰ Szövegek: Fabó: Az 1662-diki országgyűlés i. m. 1873. 27–60., 149. o.; R. Várkonyi: Országgyűlési kísérletek... i. m. 1985. 1096–1097. o.; Zsilinszky: A magyar országgyűlések... i. m. 3. kötet, 1893. 186–267. o.

²⁶¹ Szövegek: Fabó: Az 1662-diki országgyűlés i. m. 1873. 179–180. o.; R. Várkonyi: Országgyűlési kísérletek... i. m. 1985. 1101. o.

gyar kapcsolatokat, biztosítsa a magyar állam képviselőit a béketárgyalásokon, hogy nevezzen ki magyar követet a Portába. Hozzanak létre egy magyar hadsereget, amely részére a nemesség adja a lovasságot, a parasztság pedig a gyalogságot. Az egyházi rend és a városok fizessék a zsoldosokat jövedelmüknek megfelelően. A király alkalmazza katonai szolgálatra a privilegizált hajdúkat és a libertinusokat. A király nevezzen ki Kassa élére egy tisztségre alkalmas főparancsnokot, és büntessen meg mindenkit, aki nem fizeti a hadiadót, biztosítson löport és fegyvert Zrínyi bán várainak, használja fel az ország védelmére az erre a célra befolyt összegeket, engedélyezze küldöttség menesztését a német birodalmi gyűlésbe, hogy katonai segítséget eszközöljön ki.

A király válasza mindennél határozottabban utasította el az utolsó kérést. Kénytelen volt azonban, a másik oldalról, megígérni a német sereg egy részének a kivonását és a magyar sereg kiállítását, mivel az udvar titkos tájékoztatójában szó esett a magyarok felkeléséről és kordában tartásuk szükségességéről.

A katolikus rendek azonban létrehozták az egyeztető bizottságot és – amire korábban nem volt példa – soraik közé fogadták az országgyűlésből eltávolított protestánsok képviselőit. Az udvari pártok ellentéteit kielezte a Magyarországgal kapcsolatos politika és a közelgő birodalmi gyűlés. I. Lipót 1663. december 22-én érkezett meg a gyűlésre, hogy a német fejedelmek további segítségét kérje a törökök elleni hadjáratokhoz.

Tekintettel ezekre, a király jóváhagyta az országos törvényeket, amely a magyar állam külső védelmét és a belső reformjait szolgálta. A törvénycikkeknek megfelelően létrejött a magyar hadsereg, részben zsoldosokból, akik fizetését a földbirtokosok és az egyháziak biztosították, részben pedig a különleges ezredekbe szervezett jobbágyparasztokból és szabad hajdúkból. Az utóbbiak költségeit az egész országban begyűjtött jövedelmi adóból fedezték. A külföldi hadak egy részét azonnal, teljességében pedig 1663 Szent György napjára (április 24.) vonták ki. A Portában magyar követet kellett tartani, és a császár csak a magyar tanácsosok részvételével köthetett békét. A Magyarországgal kapcsolatos ügyeket a Habsburg Birodalom kormányában a Magyar Tanács hagyta jóvá, amelyet az ország irányítására hoztak létre. Büntetésre számíthattak azok a főnemesek, nemesek és jobbágyok, akik nem teljesítették az ország védelme iránti kötelezettségüket. Törvényeket fogadtak el a határok védelméről, a várak helyreállítására vonatkozó közmunkákról és a borok kiviteléről Ausztriába.

Az 1662. évi országgyűlés határozataiban azonban, akárcsak a két korábbi országgyűlésé, megvalósulatlanok maradtak. Ezek sértették az udvari arisztokrácia érdekeit. A császár meg sem kísérelte végrehajtani azokat, a megyék képviselői újból tiltakoztak, a helyzet maradt a régiben.

A hűségesség keretében a dinasztiával való szembenállásnak ez a folyamata az országgyűléseken a Magyar Királyság politikusainak egy részében nem vezethetett más felismeréshez, mint hogy az ilyen hűség értelmetlen és saját érdekeik megvédésére más módszereket kell alkalmazni. Megérették az előfeltételei az 1664–1670. évi főúri összeesküvésnek.

2. Az összeesküvés megszervezése

A nemesség Habsburg-ellenes csoportja a Portával 1664. augusztus 10-én megkötött vasvári béke légkörében alakult ki.²⁶² A békeszerződés feltételei a magyar földbirtokosoknak jelentős anyagi kárt okozott. A Várad²⁶³ és Érsekújvár²⁶⁴ erődítménye körüli birtokok a törökök fennhatósága alatt maradtak. A török csapatok hatásköre megnőtt, tönkretéve a paraszti lakosságot, a határ menti településeken fokozódott az adók begyűjtése, ahol a hatalmat a törökök is és a magyar földesurak is gyakorolták. A törökök hatalmas károkat okoztak a kül- és belkereskedelem számára. Ráadásul a területi veszteségek következtében hosszabbakká váltak a kereskedelmi utak.

A Habsburg-hatalom a magyar nemesi rétegek (akiknek csapatai, tegyük hozzá, 1664. augusztus 1-jén nem vettek részt a szövetségesek törökök elleni győzedelmes ütközetében) beleegyezése nélkül kötötte meg a békét. Ennek a rétegnek a képviselői nem voltak ott Bécs és a Porta közötti tárgyalásokon 1665–1666-ban, amelyek során a Habsburgok képviselői nem igyekeztek enyhíteni a vasvári béke által létrejött körülményeket. Magyarellenes jellege volt a Bécs és a Porta között megkötött kereskedelmi szerződésnek, amelyben előirányozták a „lábadók” kölcsönös kiadását, akik aláássák a Habsburg–török kapcsolatokat.²⁶⁵

²⁶² A szerződés szövege: Wagner: Der Wiener Hof, Ludwig XIV... i. m. 1963. 147–150. o.; tartalma: Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 181. o.; R. Várkonyi: Országgyűlési kísérletek... i. m. 1985. 1139–1146., 1182. o.; Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 12–13. o.

²⁶³ Jelenleg: Oradea.

²⁶⁴ Jelenleg: Nové Zámky.

²⁶⁵ Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 13–14. o.

Az együttműködés kiépítése során lényegében az oszmánok és a Habsburgok a saját külpolitikai irányvonalukból indultak ki: a Porta biztosította a saját mozgásszabadságát a Krétáért folytatott háború során Velence ellen, a Habsburgok pedig dinasztikus céljaikat követték a Franciaországgal zajló szembenállásukban.²⁶⁶ Az új ellentétek a magyar nemesség és a Habsburgok között, amelyek a vasvári béke után keletkeztek, kiegészítették a korábbiakat: a megyei nemesség és a királyság pénzügyi hivatalai (kamarák) és a kereskedelmi adók (harmincadvámok) beszedői; a magyar nemesség és a Habsburgok hadvezetősége között, akik állandóan újabb német zsoldos csapatokat szállásoltak el, ami súlyosbította a jobbágyparasztok helyzetét és korlátozta a nemességet a kizsákmányolásban. A katonapolitika terén az ellentétek kiéleződéséhez vezetett egyes nemesek követelése jobbágyaik visszatérésének ügyében a birtokaikra, akik korábban a határ menti várak katonái voltak.²⁶⁷

Ezek összességében közvetlenül még nem tekinthetők az összeesküvés kiváltó okainak, de a nemesség széleskörű rétege számára olyan körülményeket teremtett, amelyek következtében a felkelés megszervezését követően (1666 után) csatlakozhattak ahhoz. Jellemző, hogy nem talált visszhangra Magyarország birtokosai között a török vazallus, Erdély fejedelmének, Apafi Mihálynak a felhívása (1653 októbere) az Érsekújvár²⁶⁸ alatti török katonai táborból a Habsburgokkal való szakításra, holott a körülmények adottak voltak a Porta és a Habsburgok közötti háborúra. A nemességnek nem volt személyes indíttatása az átállásra a törökök oldalára.²⁶⁹ Érvényesült a dinasztia iránti lojalitás. Zrínyi Miklós vasvári béke utáni tevékenysége alapján ítélve 1664. november 18-án bekövetkezett haláláig, különösen azért, mivel elméletileg neki tulajdonítjuk az *Elmélkedések* című művet (kéziratban maradt fenn), Zrínyi Miklós

²⁶⁶ Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 17. o.; Pauler: Wesselényi Ferenc nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 3–5., 45–48. o.; R. Várkonyi: Országgyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1140., 1142. o.

²⁶⁷ 1666. évi eseményeket leíró levéltári dokumentumok bizonyítékai alapján: Benczédi L. Az 1666. évi kállói „zenebona” (a helytörténet és az országos történet összefüggésében). – In: „Rákóczi-kori tudományok ülésszak, 1973. szeptember 20–21.”, Vaja, 1975. 84–92. o./19.04.1666: 85. o./ (továbbiakban: Benczédi: Az 1666. évi kállói... i. m. 1975.) 85–88. o.; Pauler: Wesselényi Ferenc nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 52–68. o.

²⁶⁸ Jelenleg: Nové Zámky.

²⁶⁹ Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 14. o.

„nem készült és nem is készülhetett fegyveres felkelésre”.²⁷⁰ A kortársunk következtetése, a tudomány számára ismert anyagok tanulmányozása révén született, megerősítette az előző kutató összegzését arról, hogy Zrínyi Péter és felesége, Frangepán Katalin Velencében a francia követtel „csak az újabb Törökország elleni háborúról folytatott tárgyalásokat, amelynek következményeként Horvátország és Magyarország kivált volna az oszt-rák koronából; ebben a vonatkozásban a felkelés elindítása az elgondolás megvalósítása iránti lelkesedésből és különösen Franciaország ragaszkodása miatt” Péter és Katalin „nagyon óvatos tárgyalásokat folytattak, Miklós tudta nélkül, kiterelve ezeket a dolgokat”.²⁷¹ Az ellenkező vélemény azzal kapcsolatban, hogy „Zrínyi egész politikájából adódóan szervesen következik az összeesküvés megszervezése a vasvári béke után”²⁷² nem támasztható alá az események menetével.

Az összeesküvők csoportjának a létrehozását megelőzte Zrínyi Miklós (később Wesselényi Ferenc és Nádasdy Ferenc) hosszas kapcsolattartása a francia diplomatákkal: Bonsy püspökkel, akit 1664. november 28-án neveztek ki Varsóba XIV. Lajos képviselőjének, és főképpen Grémonville-el, Franciaország bécsi rezidensével (1664–1673), aki korábban hadi és udvari szolgálatot teljesített. Az ő jelentései alapján tudhatnak a történészek az összeesküvők elgondolásairól és bizonyos tevékenységeiről. Ismert, hogy Grémonville igyekezett megvalósítani a francia udvar politikáját, és érdekelt volt Magyarország Habsburg-ellenes erőinek alkalmazásában a Habsburgok semlegesítése érdekében a flandriai spanyol birtokok megszerzésének előkészítése és elfoglalása időszakában.²⁷³ A kapcsolattartás Grémonville-el az arisztokrácián, illetve Zrínyi Miklóshoz közelálló soproni ügyvéden, a paraszti származású nemes Vitnyédy Istvánon (1612–1670) keresztül valósult meg, aki saját tehetségének, valamint a magyarországi, az erdélyi és lengyelországi körülmények ismeretének köszönhetően ismert politikussá vált.²⁷⁴

²⁷⁰ R. Várkonyi: Országegyesítő kísérletek... i. m. 1985. 1152. o.

²⁷¹ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 259. o.

²⁷² Klaniczay: Zrínyi Miklós i. m. 1964. 730. o.

²⁷³ Az aacheni békéig 1668 májusáig; befejezve ezáltal az ún. devolúciós háborút, ami 1667 májusában kezdődött: Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 18., 23. o.

²⁷⁴ Hörk J. Muzsaji Vitnyédy István (1612–1670). – „Századok”, Bp., 1907. 289–320., 400–414., 502–517. o. /1666–1670: 299–301., 404–414. o./ (továbbiakban: Hörk: Muzsaji Vitnyédy... i. m. 1907.)

Zrínyi Péter kapcsolattartása Franciaország királyával a képviselőin keresztül kezdettől fogva tartalmazták a katonai és a pénzügyi segélykérést. Zrínyi (Frangepán) Katalinnak Bonsyval folytatott tárgyalásain Velencében, ahogyan arra Bonsy 1664. július 29-én írt levelében rámutat, Zrínyi Miklós és Péter készek XIV. Lajos védelmére kelni és felkelést indítani a Magyar és a Horvát Királyságban. Péter Katalin szavaival élve, ég a vágytól, hogy szolgálhassa XIV. Lajost. Mindkét Zrínyi kész szövetséget kötni Franciaország királyával úgy, hogy egyetlen fiaikat utazóként Franciaországba küldjék túszként.²⁷⁵ November első felében Bonsy értesítette a királyt, hogy levelet kapott Zrínyi Pétertől, amelyben általánosan kifejtette a szövetség feltételeit, célnak kitűzve azt, hogy Magyarország és Horvátország Franciaország protektorátusává válik, és megválasztják az új királyt. Franciaországnak hadsereget és flottát kell küldenie Zrínyi Péter horvát kikötőjébe, Bakarba,²⁷⁶ és ezenkívül biztosítania kell zsoldosok felfogadását. A Zrínyi testvérek készek összeszedni 40 000 katonát és ezzel a haderővel háborút kezdeni a törökök ellen, hogy ilyen módon kerüljenek ki a Habsburgok hatalmából. Ezt követően XIV. Lajosnál tiszteletbeli szolgálatot szerettek volna teljesíteni, akinek felajánlották volna a magyar koronát.²⁷⁷

Még november 18-a előtt Grémonville hírt kapott Bécsben a velencei követtől az egyik oldalról Zrínyi Péter és az esztergomi érsek Lippay György, a másiktól Zrínyi Miklós és Vitnyédy István különböző álláspontja ügyében.²⁷⁸ Az előbbieket kitartottak a Habsburgok elleni felkelés mellett, az utóbbiak elgondolkodtak egy törökök elleni háborún Franciaország és Velence anyagi támogatása, valamint francia csapatok részvétele mellett, hogy a fellángoló hadi események közepette elszakítsák a Habsburgoktól a Magyar és a Horvát Királyságot.²⁷⁹ Amint láthat-

²⁷⁵ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 230. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 53. o.; Bogišić: Acta coniurationem Petri a Zrinio... i. m. 1888. 239-240. o.

²⁷⁶ Magyarul Szádrév vagy Bukkari, olaszul: Buccari.

²⁷⁷ Bogišić: Acta coniurationem Petri a Zrinio... i. m. 1888. 245-246. o.; Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 233. o.

²⁷⁸ Az érsek 1666. január 3-án elhunyt: Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 274. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 82. o.

²⁷⁹ Bogišić: Acta coniurationem Petri a Zrinio... i. m. 1888. 8. o.; Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 238. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 21-23., 48-50. o.

juk, a Zrínyi fivérek ajánlatában Miklós nézetei kerekedtek felül. Bonsy, ellenőrizve a birtokába jutott híreket, november 22-én jelentette, hogy a Zrínyi fivérek a saját parasztjaikból és szolgálóikból kiállíthatnak egy 8 000 főből álló egységet, valamint az oszmánok fennhatósága alatt álló területekről 20 000–25 000 lovas katona szervezhető meg.²⁸⁰ Zrínyi Péter képviselőjével történt megbeszélés során annak lehetőségéről, hogy tiszteletbeli szolgálója legyen Franciaország királyának, Bonsy olyan kijelentést tett, amit Péter magyar királlyá választásának a lehetőségeként lehet értelmezni.²⁸¹ Feltételezhető, hogy Bonsy átadta Grémonville-nek a Zrínyi Péterrel kapcsolatos küldetését az 1665. február 18. előtt történt találkozásuk alkalmával. Február 29-én közös levelükben mindkét diplomata Péter és „barátai” támogatását tanácsolta XIV. Lajosnak.²⁸² Zrínyi Péter és Grémonville Bécsben került egymással közvetlen kapcsolatba 1665 januárjának első felében. Péter elérte Franciaország pénzügyi támogatását, felajánlva XIV. Lajos számára a magyar koronát. Ugyanilyen ajánlatot tett Lippay György, közelebb kerülve Grémonville-hez.²⁸³

Franciaország protektorátusának a gondolatát láthatólag Zrínyi Péter és Lippay György híveinek a szűk körében vitatták meg. Ennek eredményeképpen, valamint Vitnyédy István elmélkedéseinek és feltételezéseinek következtében jelent meg összeállításában a „Franciaország királya és a magyarok” közötti szerződés tervezete, amit júniusban átadtak Grémonville-nek. Ebben szó esett arról, hogy ha XIV. Lajosnak nem áll módjában nyílt katonai lépéseket tenni I. Lipóttal szemben, akkor tapasztalt tiszteket és mesterségükhöz értő tüzéreket kell küldenie, valamint kifizetnie 5 000 lovas és 10 000 gyalogos katona fenntartását, és a feltehető költségekre elkülöníteni 100 000 écut. A Magyar Királyságnak szoros szerződést kell kötnie Horvátországgal, Szlavóniával, Dal-

²⁸⁰ Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 247. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 234. o.

²⁸¹ 1664. november 29., Bonsy levele Franciaország külügyminiszterének: Bérenger: *Francia-magyar kapcsolatok...* i. m. 1967. 280. o.; Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 349. o.

²⁸² Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 28-29. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 263. o.

²⁸³ Grémonville, 21. számú irat (1665. január 15.), 22. számú irat (1665. január 29.): Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 23-24. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 266. o.

máciával, Erdéllyel, Havasalfölddel, Moldvával és Lengyelországgal, amennyiben azok erre hajlandóak. A szövetséget XIV. Lajos oltalmába ajánlották fel a felsorolt államok belső berendezkedésének a megőrzése mellett. A cél az volt, hogy a szövetséget a törökök követeléseivel szemben biztonságossá tegye. A törökök számára alacsony adó fizetése vetődött fel, amelynek mértéke Franciaország és a Porta közötti tárgyalások során fog eldőlni. Az I. Lipót elleni elkerülhetetlen háború lehetőleg Franciaország közvetlen részvételével zajlana, amennyiben az mégsem lehetséges, akkor segítségnyújtás az említett mértéken felül. XIV. Lajos nem köthet békét I. Lipóttal a magyarok és a horvátok tudta nélkül. A támogatás fejében felvetődött a magyar korona felajánlása vagy XIV. Lajos fia, vagy valamelyik francia herceg számára Lajos akarata szerint. A jelöltet a trónra meg kell választani, aki esküt tesz arra, hogy nem sérti meg az államok jogait.²⁸⁴ Tulajdonképpen ezek a javaslatok a formálisan létező törvényi keretek között maradtak. Magyarország csak 1687-ben vált a Habsburgok örökletes királyságává, amikor eltörölték a királlyal szembeni „nemesi ellenállás jogát”, amelyet még 1222-ben az Aranybullaiban fektettek le.²⁸⁵ A külpolitikai realitást nélkülöző terv nem lehetett a francia udvarral folytatott tárgyalások alapja.²⁸⁶

Franciaország királyához intézett kérelmeknek nem szakad vége. 1665. június 30-án Grémonville beszámolt arról, miszerint Péter felesége kijelentette, hogy férje szeretne írásos megerősítést kapni XIV. Lajostól, hogy oltalmába fogadta.²⁸⁷ A pénzbeli támogatást Péter azonnal kérvényezte, miután szövetséget kötött Wesselényi Ferencsel.²⁸⁸ Arról, hogy Péter pénzt kér a sereg megszervezésére, arról Grémonville 1666.

²⁸⁴ Bogiśić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 257-258. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 270-271. o.; Benczédi: *Rendiség, abszolutizmus...* i. m. 1980. 17., 143. o.; Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 88-91. o.

²⁸⁵ Szekfű: *Magyar történet 1607-1780* i. m. 1990. 202-205. o.; Шушарин: *Королевство Венгрия...* i. m. 1971. 325. o.

²⁸⁶ Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 271. o.; Benczédi: *Rendiség, abszolutizmus...* i. m. 1980. 18. o.

²⁸⁷ Bogiśić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 45. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 272. o.

²⁸⁸ Grémonville, 76. számú irat (1666. április 12.): Bogiśić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 59. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 277. o.

augusztus 19-én, szeptember 2-án és szeptember elején számolt be.²⁸⁹ Zrínyi Miklós három levele ismert (1664. március 30., április 21., május 19.) XIV. Lajos 10 000 talléros adományával kapcsolatosan, amelyet a velencei bankárján keresztül kapott meg Zrínyi Miklós.²⁹⁰

XIV. Lajos álláspontja elég szilárdan fogalmazódott meg. A király hajlandó volt Zrínyi Miklóst és Pétert oltalmába fogadni szigorú titoktartás fejében. Franciaország királya azt akarta, hogy a Zrínyiek szervezzenek felkelést a császár ellen a horvát és a magyar területeken, de az oszmánokat hagyják ki belőle és ne forduljanak hozzájuk segítségért sem.²⁹¹ A király Grémonville-nek írt az elégedetlen magyarok és horvátok pénzügyi támogatásáról,²⁹² Bonsy püspöknek a törökellenes tevékenység megtiltásáról és a magyar korona elfogadásáról (vagyis Magyarország királyának történő megválasztásáról).²⁹³ XIV. Lajos azért akarta a magyarok és a horvátok felkelését, hogy megakadályozza I. Lipót terveit Hollandiával és Lengyelországgal kapcsolatosan.

A pénzügyi támogatások kifizetését dokumentumok támasztják alá Zrínyi Péter számára: 1665. május 25-én 4 000 tallért 500 gyalogosból és 300 lovasból álló különítmény fenntartására. Ezt az összeget éveken keresztül – 1665-ben, 1666-ban és 1667-ben – folyamatosan fizették ki. 1665 áprilisában Bethlen Miklós (a Zrínyi fivérek fiatal híve) 1 500 rajnai forintot kapott, Vitnyédy István pedig 10 000 császári tallért Jerzy Lubomirski lengyel fejedelem meggyilkolásának az előkészítésére (ami végül nem valósult meg).²⁹⁴ 1665. március 30-án XIV. Lajos értesítette

²⁸⁹ Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 74., 76., 95-96., 261-262. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 282-283. o.

²⁹⁰ Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 227-229. o.; Bérenger: *Francia-magyar kapcsolatok...* i. m. 1967. 279. o., 18. sz. megj.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 256. o.

²⁹¹ Lionne, Franciaország külügyminisztere (1664. október 17.): Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 241-244. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 232. o.

²⁹² Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 12-13. o.

²⁹³ 1664. december 5.: Bérenger: *Francia-magyar kapcsolatok...* i. m. 1967. 282. o.; Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 249. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 239. o.

²⁹⁴ Bérenger: *Francia-magyar kapcsolatok...* i. m. 1967. 282. o., 28. sz. megj.; a gyilkosság előkészítése: Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 273-274., 277., 282., 290. o.; Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 72-74. o.

Grémonville-t Péter zsoldos serege anyagi támogatásának a megszüntetéséről és hozzájárulásáról éves „nyugdíj” kifizetéséhez 4 000 écu értékben.²⁹⁵ 1665. december 17-én Zrínyi Péter kifejezte Grémonville-nek háláját a pénzért, megerősítve hűségét Franciaország királyához.²⁹⁶ Válaszul Grémonville korábbi jelentéseire Péter kéréseit illetően, XIV. Lajos 1666. szeptember 10-én visszautasított minden kötelezettséget Zrínyi Péterrel kapcsolatosan, kivéve az éves nyugdíj kifizetését addig az időpontig, amikor a magyarok vele, Lajossal történt előzetes megegyezés értelmében el nem kezdik a felkelést.²⁹⁷ Válaszul azonban Zrínyi Péter javaslatára-kérelmére, amit Grémonville 1665 szeptember elején adott át (a pénzről a hadsereg fenntartására és felszerelésére, a 2 000 katonából álló francia különítmény elküldéséről, fegyverek és hadfelszerelés biztosításáról 10 000 katona számára) október 1-jén XIV. Lajos értesítette Grémonville-t, beleértve azt is, hogy a francia katonaság Horvátországba küldése megvalósítható, azonban annak végrehajtása eléggé nehéz. Franciaország királya további részletes felvilágosítást kért, hol és milyen módon csatlakozhatnak a francia seregek Zrínyi Péter osztagaihoz.²⁹⁸

Franciaország királyának érdeke volt az I. Lipót elleni összeesküvés kibontakozását támogatni a devolúciós háború bizonyos időszakában. Az azonban megszűnt a titkos egyezmény aláírásakor (1668. február 2. és 28.) a spanyol örökség elosztása után XIV. Lajos és I. Lipót között,²⁹⁹ valamint az aacheni békével (1668. május 2.) Franciaország és Spanyolország között.³⁰⁰ Már 1668 márciusában Grémonville utasítást

²⁹⁵ Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 31. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 269. o.

²⁹⁶ Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 53-54. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 273. o.

²⁹⁷ Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 76. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 283. o.

²⁹⁸ Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 261-262., 76. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 283., 287. o.

²⁹⁹ Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 317. o.; Benczédi: *Rendiség, abszolutizmus...* i. m. 1980. 23., 144. o., 29. sz. megj.; Bérenger J. *Une tentative de rapprochement entre la France et l'Empereur: Revue le traité de partage secret de la succession d'Espagne du 19 Janvier 1668.* – “Revue d'histoire diplomatique”, an. 79. Paris, oct.-déc. 1965. p. 291–314. (továbbiakban: Bérenger: *Une tentative de rapprochement...* i. m. 1965.)

³⁰⁰ Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 321-322. o.; Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 194. o.

kapott XIV. Lajostól mindenféle kapcsolat óvatos megszüntetéséről az elégedetlen magyarokkal és horvátokkal.³⁰¹ XIV. Lajos 1668. augusztus 24-i levele tartalmazta, hogy Zrínyi Péter bármiféle segélykérését kategorikusan el kell utasítani, valamint az összes magyar és horvát összeesküvőt minden „tervükkel” együtt.³⁰² Az összeesküvő Zrínyi Péter és I. Rákóczi Ferenc utolsó kérvényére³⁰³ segítség ügyében 1669. július 7-én válaszolt XIV. Lajos, amit a külügyminisztere tudatott, aki Zrínyi Pétert és Rákóczit arra igyekezett rábeszélni, hogy semmit se forraljanak a törvényes uralkodójuk ellen, akinek engedelmességgel tartoznak, ezért alázattal várják ki és az ő igazságosságától remélik nyomorúságuk végét. Ezzel a moralizálással Lajos lezárta a kapcsolatát a Habsburg-ellenes összeesküvőkkel.³⁰⁴ Ez azonban már azután történt, miután az összeesküvés formát öltött, és az összeesküvők meghatározták célkitűzéseiket.

Az összeesküvés és a Bethlen Gábor, valamint I. Rákóczi György időszakában végbement Habsburg-ellenes küzdelmek közötti gyökeres különbség a főurak és a nemesség tömegeitől való elszakíttóságban jelenik meg. Az összeesküvők tevékenysége emiatt is különbözött az országgyűlés keretei között lezajlott fellépésektől. Az összeesküvés kialakulása különböző személyek összefogásában fejeződött ki. Ilyenek voltak az egyik oldalról Zrínyi Péter és Wesselényi Ferenc nádor, valamint formálisan Erdély fejedelmének választott kelet-magyarországi nagybirtokos, I. Rákóczi Ferenc (1645–1676), a másik oldalról Nádasdy Ferenc országbíró (1625–1671. április 10.).

A Magyar Királyságban régóta létező szokás volt szövetségek, „konföderáció” megkötése a főurak között. Előzetes ismeretség után ilyen szövetséget kötött Wesselényi nádor (1605–1667. március 23.) és Zrínyi Péter horvát bán 1666. április 5-én (Besztercebányán,³⁰⁵ útban Zrínyi Pé-

³⁰¹ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 317. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 194., 219. o.

³⁰² Bogišić: Acta coniurationem Petri a Zrinio... i. m. 1888. 115. o.; Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 325. o.

³⁰³ 313. számú irat (1669. április 25.); Bogišić: Acta coniurationem Petri a Zrinio... i. m. 1888. 270-271. o.; Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 336-337. o.

³⁰⁴ Bogišić: Acta coniurationem Petri a Zrinio... i. m. 1888. 272. o.; Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 347-348. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 232. o.

³⁰⁵ Jelenleg: Banská Bystrica.

ter lányának, Ilonának I. Rákóczi Ferencsel készülő esküvőjére). A szövetséget szerződéses oklevél aláírásával szilárdították meg, amit egymás között kicserélt Zrínyi és Wesselényi.³⁰⁶ A főurak ünnepélyesen megfogadták, hogy segítenek egymásnak a Magyar Királyságot és a vele egyesített királyságokat fenyegető veszélyek elhárításában (az első királyságot, Magyarországot a „legkedvesebb hazánknak” nevezték) „bármilyen úton és módon, a királyság törvényeinek és rendeleteinek megfelelően...”. Ez tartalmazta a „királyi oklevelek feltételeire és eszközeire” történő utalást. Wesselényi ünnepélyesen átadja az oklevelet az „ő szeretett fiának”, Zrínyi pedig a „tisztelt atyjának”. Ugyanazzal a dátummal jegyezték azt a szerződést, amelynek értelmében, ha Wesselényi és felesége pénzt kérnek kölcsön Zrínyi Pétertől és feleségétől, akkor Wesselényi minden birtoka ideiglenesen Zrínyi Péter és felesége használatába kerül.³⁰⁷ Ekkor döntenek el azt is, hogy Grémonville-en keresztül XIV. Lajostól 100 000 tallért kérnek, hogy „ez a nép... és királyság, mint az egész kereszténység bástyája, ne pusztuljon ki teljesen”. Wesselényi megbízta Zrínyi Pétert az összeg átvételével, amelyet az ország szükségleteire kellett fordítani.³⁰⁸ Már április 12-én Grémonville értesítette a királyt, hogy – Zrínyi Péter szavai szerint – a nádor és néhány magyar arisztokrata felajánlotta Zrínyi Péternek az együttes cselekvést, hogy Magyarországon felkelés törjön ki, aminek a következtében Zrínyi újból Lajos segítségét kéri.³⁰⁹

A Wesselényivel kötött szerződés bizonyos mérföldkövet jelentett a szerveződő összeesküvés külpolitikai irányultságát illetően. Április 15-én létrejött Grémonville és Zrínyi Péter, valamint Vitnyédy István és a nádor képviselője, Fekete László találkozója. Mind a hárman – Grémonville szavai szerint – kitartottak Franciaország segítsége mellett, rámutatva arra, ha Franciaország nem segít, akkor a magyarok a Portához vagy valamilyen

³⁰⁶ Rački: *Acta coniurationem bani Petri...* i. m. 1873. 15-16. o.; Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 259. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 276. o.; Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 85-86. o.

³⁰⁷ Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 259-260. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 270. o.;

³⁰⁸ Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 260-261. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 276. o. – „a felkelés megszervezése” szavakkal kifejezve)

³⁰⁹ Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 59. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 277. o.

más államhoz fordulnak. Pénzt követeltek egy 15 000 lovas katonából és 15 000–20 000 gyalogosból álló hadsereg megszervezésére, valamint 50 000 écut felkeléssel kapcsolatos ügyek intézésére. Grémonville kitarított a megfelelő idő kivárása mellett, ezalatt természetesen Franciaország érdekeit értette.³¹⁰ Az említett kéréseket a nádor és Zrínyi Péter április 1-jén tárgyalta meg Stubnyán (Besztercebánya³¹¹ közelében) Vitnyédy István és Nagy Ferenc társaságában.³¹² Május elején Zrínyi Péter értesítette Grémonville-t, hogy a Habsburgokkal elégedetlen magyarok már kapcsolatot teremtettek a törökkel.³¹³ Zrínyi Péter ellenezte ezt a közeledést, és továbbra is bízott Franciaország királyának segítségével, amire ígéretet kapott, míg a király abban érdekelt volt.

Az összeesküvés fontos szakasza volt Wesselényi Ferenc és Nádasdy Ferenc országbíró szövetségének a megkötése. Nádasdy a Habsburgok buzgó támogatója, a protestánsok üldözője és ezzel egyetemben magas műveltségű ember volt, aki nemcsak a gazdagságáról, hanem a racionális gazdálkodásáról is nevezetes volt.³¹⁴ 1664-ben Nürnbergben kiadták a *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum et primorum militantis Ungariae ducum* című munkáját.³¹⁵ A Habsburgok abszolutizmusát bíráló *Oratio* című írását a feudális nemesi réteghez intézte (1668). Kéziratban maradt fenn, s abban a formában terjesztették.³¹⁶ Köztudott, hogy Nádasdynak az összeesküvésben

³¹⁰ Grémonville, 79. számú irat (1666. április 23.): Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 61–64. o.; Bérenger: *Francia-magyar kapcsolatok...* i. m. 1967. 284. o., 36. sz. megj.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 273–280. o.; ugyanott, Grémonville, 80. számú irat (1666. április 29.): Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 65. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 280. o.

³¹¹ Jelenleg: Banská Bystrica.

³¹² hibásan március 1-jén: Bérenger: *Francia-magyar kapcsolatok...* i. m. 1967. 284. o., 36. sz. megj.; Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 84–86. o.

³¹³ Grémonville, 82. számú irat (1666. május 6.): Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 66. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 281. o.; Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 112–113. o.

³¹⁴ Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 29–36. o.

³¹⁵ A munka címe magyarul: Magyarország leghatalmasabb és legdicsőségesebb apostoli királyainak és első vitéz fejedelmeinek mauzóleuma.

³¹⁶ A szöveg magyarul: Sinkovics: *Magyar történeti szöveggyűjtemény...* i. m. 1968. 613–621. o.; Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 183–192. o.

való részvételét motiválta az élesen negatív kritika,³¹⁷ ami az új, hozzáférhető adatok megjelenése következtében áttekintésre szorulnak.³¹⁸

1666 júliusának második felében Nádasdy megtette a nádor irányába közeledésének első lépését, elküldte számára a még június folyamán megírt levelét a baráti viszony kialakításának kívánságával. Erre válaszul Wesselényi elküldte az országbíró számára a július 28-i szerződés két példányát július 29-i levele kíséretében. A szerződésben szó esett arról, hogy Wesselényi és Nádasdy megesküsznek, hogy a nép és a haza javára közösen lépnek fel.³¹⁹ A Zrínyi Péter és Nádasdy Ferenc szövetségét azon esemény után kötötték meg, ami feltehetően az összeesküvés létrejöttének és tevékenysége kezdetének tekinthető.

3. Az összeesküvők tevékenysége (1666 augusztusa – 1670 áprilisának eleje)

Az események kezdetét az jelentette, amikor Wesselényi Ferenc látszólagos ürüggyel összehívta híveit, Felső-Magyarország nemességét (1666. augusztus 23.). Zrínyt is meghívták, de nem érkezett meg. Augusztus 15-én levelet küldött a nádornak, amelyben óva intette a túlzott hiszékenységtől Apafi Mihály erdélyi fejedelem irányába, akit közvetítőnek szántak a Portával való kapcsolattartásban. A gyűlés résztvevői magukat „érdekelteknek” nevezték, akik a vállalkozás titkainak szentelték magukat. Velük tartottak az északi vármegyék, a protestáns rendi ellenzék vezéralakjai Szepessy Pál (Borsod vármegye alispánja), Szuhay Mátyás, egy időben II. Rákóczi György erdélyi fejedelem hadvezére, valamint Kende Gábor Szatmár vármegyéből, Ispán Ferenc és Székely András Abaúj vármegyéből, Keczer András és Menyhért Sáros vármegyei nemesek, Fáy István és László, akik több vármegyében rendelkeztek

³¹⁷ Benczédi: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés... i. m. 1974. 613–617. o.; Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 284–285. o.

³¹⁸ Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 22., 144. o., 25. sz. megj.; Pauler: Wesselényi Ferenc nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 29–36. o.

³¹⁹ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 285. o.; Pauler: Wesselényi Ferenc nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 97–98. o.; néhány kitűnő változat az emlékek fellelhetőségi helyének megjelölésével: R. Várkonyi Á. Zrínyi Miklós szövetsége Wesselényivel és Nádasdyval a török ellen 1663-ban. – „Történelmi Szemle”, Bp., 1984. 3. szám, 341–369. o. (továbbiakban: R. Várkonyi: Zrínyi Miklós szövetsége Wesselényivel... i. m. 1984.) 344. o., 3. sz. megj.

birtokokkal. Mindannyian a vármegyei nemesség érdekeit képviselték, elsősorban azt a részét, akik birtokai és lakóhelyei a török területek közelében helyezkedtek el, ahol a Habsburgok nem tudták őket megvédeni.³²⁰

A Murányban tartott gyűlés után az összeesküvők elsődleges külpolitikai törekvése az oszmán irányvonal volt.³²¹ 1666. augusztus 27-én Wesselényi aláírta a szultánnal kötött megállapodás feltételeit, amelyek formálisan utasítások voltak a Portába induló erdélyi követ számára. Ez a törökökkel kötött szövetség és alávetettség tervezete tartalmazta a legkedvezőbb feltételeket a magyar birtokos nemesség számára. Mindezt cserébe évente 20 000-től 100 000 tallérig fizetendő adó mellett a birtokosok szabadon rendelkezhettek birtokaikkal, a törökök nem emelhették meg az alattvaló lakosság adóját, nem tilthatták meg a fegyverviselést az ott élő nemeseknek és nem akadályozhatták mozgásukat, stb.³²² Fenntartották a szabad királyválasztás jogát és a törökök be nem avatkozását a magyarok belügyeibe.³²³

A török orientáció nem zárta ki Wesselényi és Zrínyi részéről a pénzszerzés lehetőségét XIV. Lajostól. 1666. december 16-án Grémonville közvetítésével 60 000–70 000 birodalmi tallért kértek és a válasza negyven napot adtak. Azután az összeesküvők kérték Franciaország királyát, ígérjen nekik 40 000–50 000 tallér értékű birtokot a vállalkozás sikertelen kimenetele esetén. December 23-án Grémonville beszámolt arról, hogy igyekezett meggyőzni a nádort és a bánt, ne vonják be a törököket, de az összeesküvők meg akarják vesztegetni a budai pasát, hogy ne akadályozza a felkelés előkészületeit, és pénzt kérnek erre a vállalkozásra.³²⁴

Az összeesküvők egyesülésének fontos szakasza volt a három résztvevő szövetségének a megkötése, mivel korábban csak kétoldalú megállapodások születtek: 1666. december 19-én Bécsben aláírták Zrínyi, Wesse-

³²⁰ A murányi gyűlés leírása források alapján: Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 98–102. o.; Benczédi: Rendí szervezkedés... i. m. 1985. 1162–1165. o.

³²¹ Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 98–102. o.; Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 20–21. o.; Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 285–286. o.

³²² Szöveg: Deák: A bujdosók levéltára... i. m. 1883. 227–232. o.; Szilágyi: Rozsnyay Dávid (1641–1718)... i. m. 1867. 428. o.

³²³ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 286. o.

³²⁴ Bogišić: Acta coniurationem Petri a Zrinio... i. m. 1888. 262–263., 78–80. o.; Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 288–289. o.; Bérenger: Francia-magyar kapcsolatok... i. m. 1967. 286. o., 44. sz. megj.

lényi és Nádasdy szerződését a szövetségről.³²⁵ Felhasználták ugyanakkor Wesselényi, Nádasdy és Zrínyi Miklós szövetségéről szóló szerződés szövegét,³²⁶ amelyet valószínűleg 1663 őszén kötöttek meg a törökökkel vívott háború idején, és amelyben pontosan kifejeződött a törökellenes irányzat.³²⁷ Elkísérve a nádort Pozsonyig³²⁸ Nádasdy és Zrínyi ott kicserélték vérrel aláírt okleveleiket a megkötött szövetségről 1666. december 28-án.³²⁹ 1667 márciusában írták alá a szövetségről szóló szerződést Nádasdy és Zrínyi között, amelyet titkosírással szerkesztettek meg.³³⁰ Nádasdy oklevelet váltott a szövetségről Wesselényi nádor feleségével, Széchy Máriával (1610–1679), aki aktív részt vállalt a nádor ügyeiben.³³¹

Pozsonyban megegyeztek arról, hogy a nádor 1667. február 28-ra bírósági ülést hív össze, hogy az „érdekeltek” összegyűlhessenek és megtárgyalhassák ügyeiket.³³²

Az összeesküvő főurak személyi összetételének a kialakulása Zrínyi Péter és Erasmus Tattenbach (jelentős birtokok tulajdonosa volt Stájerországban és Sziléziában, a közigazgatás irányítója volt Stájerországban, ahová akkoriban Szlovénia is tartozott) szövetségi szerződésével zárult le 1667. szeptember 9-én,³³³ és végül az összeesküvés számára megnyerték Frangepán Ferencet (1641/43 – 1671. április 30.), Zrínyi Péter feleségé-

³²⁵ Az eredeti szöveg: Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 114–116. o.

³²⁶ A szöveg magyarul: R. Várkonyi: Zrínyi Miklós szövetsége Wesselényivel... i. m. 1984. 342–343. o.

³²⁷ A kutatás eredménye, beleértve a piszkozat szövegét és más szerződéseket a szövetségről: R. Várkonyi: Zrínyi Miklós szövetsége Wesselényivel... i. m. 1984. 368. o.

³²⁸ Jelenleg: Bratislava; eredetét lásd a horvát „Pozsun” toponímiából: Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 292. o.

³²⁹ Az eredeti fellelhetősége: R. Várkonyi: Zrínyi Miklós szövetsége Wesselényivel... i. m. 1984. 344. o., 5. sz. megj.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 116–117. o.

³³⁰ R. Várkonyi: Zrínyi Miklós szövetsége Wesselényivel... i. m. 1984. 344. o., 5. sz. megj.

³³¹ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 292. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 116–117. o.

³³² Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 292. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 117. o.

³³³ Rački: Acta coniurationem bani Petri... i. m. 1873. 22. o.; Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 305–306. o.; R. Várkonyi: Zrínyi Miklós szövetsége Wesselényivel... i. m. 1984. 344. o., 5. sz. megj.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 147–149. o.

nek fivérét, aki a katonai határőrvidék századosa volt Ogulinban.³³⁴ Formális szövetséget, minden bizonnyal, nem kötöttek. Zrínyi Péter vejének, I. Rákóczi Ferencnek az írásbeli beleegyezése sem ismert.³³⁵ Ebből a felsorolásból következik elsősorban az a megfigyelés, hogy az összeesküvés a főurak egy jelentéktelen részére terjedt ki (hatra a 65–100-ból).³³⁶ Az összeesküvés felszámolása után 221 nemes ellen indítottak eljárást (154 esetben jártak el).³³⁷ A királyságban 8 000 kisnemes, 1 400 nemes számolódott, akik 1 és 20 faluval rendelkeztek.³³⁸ Ezért az a következtetés, miszerint a főurak szövetsége, amely összekapcsolódott a vármegyei nemesség széleskörű mozgalmával, már a Murányban 1666. augusztus 23-án megszervezett gyűléstől fogva olyan jelleget öltött, amely átfogta Magyarország birtokosait teljes egészében,³³⁹ nem tartható megalapozottnak.

Az összeesküvők szűk körében nem volt megegyezés sem a tettek, sem az elképzelések tekintetében. A szélsőséges (és megalapozatlan) tettek híve volt Vitnyédy István. Az ő valóságtól elrugaszkodott tervezetét (1665 júniusa) már említettük. 1665 elején Vitnyédy felajánlotta szolgálatait Grémonville-nek (és rajta keresztül – Franciaország királyának) azt ígérve, hogy vagy fizikailag semmisíti meg, vagy élve fogja el Lengyelország királya, János Kázmér (1648–1668) ellen felkelt Jerzy Lubomirskit hadjárata közben, aki a lengyelországi Wrocławból³⁴⁰ indult el Magyarországra északi vármegyéibe. Lubomirski a Habsburgok híve volt, de XIV. Lajos elérte, hogy a lengyel trónra francia herceget válasszanak. Lajos 12 000 ecut osztott ki a feladat végrehajtása érdekében, ebből 2 000-et Vitnyédy Istvánnak adtak át az előzetes költségekre.³⁴¹ A franciák elégedetlenségére Vitnyédy tétlen maradt. Ezt megtétézte az, hogy Lubomirski

³³⁴ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 343–344. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 261–264., 321–323. o.

³³⁵ Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 234–237., 299. o.

³³⁶ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 988–989. o.

³³⁷ Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 35., 38. o.

³³⁸ Makkai: A tizenötéves háború... i. m. 1985. 988. o.

³³⁹ Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 19. o.

³⁴⁰ Magyarul: Boroszló, németül: Breslau.

³⁴¹ Bogišić: Acta coniurationem Petri a Zrinio... i. m. 1888. 52–53. o.; Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 274. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 68., 72–74. o.

csapatai megváltoztatták a hadjárat útvonalát, ezért a terv romba dőlt.³⁴² 1666 őszén Vitnyédy kitervelte, hogy elfogja I. Lipótot, aki a menyasszonya, a spanyol hercegnő, Margit Terézia elé utazott.³⁴³ Vitnyédynek ezt a szándékát dühösen utasította el Zrínyi Péter. Nem sokkal korábban Vitnyédy kérte Wesselényi támogatását annak a tervének a végrehajtása érdekében, hogy fogják el I. Lipótot Bécs környékén vadászat közben. A királyt vagy megölték, vagy börtönbe zárták volna addig, amíg nem teljesítette volna az összeesküvők kívánságait. A nádor szintén dühösen utasította el a tervet. Megtudva Vitnyédy újabb elgondolását, Wesselényi erősen kérte Zrínyi Pétert, hogy végezzen a kalandorral.³⁴⁴

Az összeesküvők tevékenysége elszigetelt maradt. 1667 februárjának végén az észak-magyarországi tagok és Nádasdy Besztercebányán³⁴⁵ gyűltek össze bírósági gyűlés végett a nádornál. Zrínyi Péter ezen nem vett részt. Megvitatták elsősorban a Portával való kapcsolatot, amelynek Zrínyi ellenzője volt. Ekkorra már ismert volt, hogy az erdélyi követ, Baló László, aki 1666 novemberében indult el és december 1-jén fogadta őt IV. Mehmed szultán, üres ígéretekkel tért vissza. Nádasdy támogatja a további diplomáciai kapcsolatokat a Portával, viszont hallgatott a Franciaországhoz fűződő viszonyáról. Elfogadták, hogy újra követségbe küldik Baló Lászlót a Portához, hogy próbálja az összeesküvők oldalára állítani Küprülü Ahmed nagyvezírt. Mindezek a nádor kezdeményezésére történtek. 1667. március 27-én azonban meghalt.³⁴⁶

Halála után a királyság északi vármegyéiből származó összeesküvők központja továbbra is Murány maradt. Ott az összeesküvés szálait a nádor özvegye, Széchy Mária, valamint az ő megbízható emberei: a birtokait irányító Nagy Ferenc, és Korpona³⁴⁷ várkapitánya, Bory Mihály tartotta a kezébe. A diplomáciai kapcsolatok fenntartása a Portá-

³⁴² Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 72-73. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 282., 290. o.

³⁴³ Rački: *Acta coniurationem bani Petri...* i. m. 1873. 544. o.; Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 108–110. o.

³⁴⁴ Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 290-291. o.; Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 109-110. o.

³⁴⁵ Jelenleg: Banská Bystrica.

³⁴⁶ Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 286., 289., 294. o.; Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 117., 129–137. o.

³⁴⁷ Jelenleg: Krupina.

val az ő irányításuk alatt állt.³⁴⁸ Azt az összeget, amelyet a Porta egyes politikusainak a lefizetésére szántak, az összeesküvők akkorra ígérték, amikor megkapják a 40 000 tallért. Áprilisban Baló Krétára utazott, ahol a nagyvezír a Velence elleni hadműveleteket irányította. Krétára csak június 14-én érkezett meg. A tárgyalásokat titokban folytatta a török méltóságokkal az erdélyi fejedelem, Apafi Mihály nevében, tudósítva őket arról, hogy Apafi a birtokaival és a Magyar Királysággal a Portához szeretne csatlakozni. Június 19-én Baló találkozott a nagyvezírrrel. Sem az előzetes megbeszélések során, sem a nagyvezírnek Baló nem nevezte meg az összeesküvők neveit, hanem általánosan Apafi Mihály barátaira hivatkozott és egyidejűleg kijelentette, hogy a magyarok egy megbízott személyt kívánnak küldeni, akinek a Porta megerősíti a magyarok legfontosabb feltételeinek az elfogadását – a szultán hatalmának az elfogadása után Magyarország változatlan formában megőrzi a belső állami felépítését. A nagyvezír Apafi Mihálynak írt válaszában kijelentette, hogy a Porta nem tud segítséget nyújtani a magyaroknak abból az okból kifolyólag, mivel nem régen kötötték meg a vaskvári békét és a szultán háborút visel Velence ellen. Előre lehetett tudni, hogy a Portát a Velence elleni háború idején egyáltalán nem ajánlatos belevonni egy Habsburgokkal vívott háború lehetőségébe. A megígért 40 000 tallért Baló nem kapta meg, Zrínyi és Nádasdy mindössze 5 000-et adott. Augusztus elejére Baló küldetéséből tudni lehetett, hogy a tolmács, a görög Panajotti (Athanasziosz Panaiotasz) támogatta a Habsburgok követének tartózkodását a Portában. Ezek a hírek megerősítették azokat a még májusban tett célzásokat I. Lipót részéről Nádasdy Ferenc számára, aki a nádori címet akarta megszerezni. Nádasdy írt Nagy Ferencnek Panajotti kémtevékenységéről, és kérte, értesítse arról Apafi Mihályt. Panajotti szeptember 7-én részletesen beszámolt a Habsburg követnek Baló küldetéséről. A hír, hogy Bécsben tudomást szereztek a diplomáciai kapcsolatfelvételtől a Portával, lesújtóan hatott az összeesküvők murányi csoportjára. Az összeesküvők szétforgácsolt tevékenységét jellemezte az is, hogy Zrínyi Péter nem vett részt a kapcsolatszervezésben a Portával. Ő a pénzt el-

³⁴⁸ Kapcsolatok a Portával: Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 102–108., 132–136., 150–153 o.

sősorban arra fordította volna, hogy biztosítsa a Porta semlegességét a magyar és a horvát területeken kitörő felkelés időszakára.³⁴⁹

I. Lipót a maga részéről váratlanul rajtaütött a devolúciós háború kezdetén XIV. Lajoson, először a spanyolországi Habsburgokat támogatta és még hadat gyűjtött, hogy Spanyolországba küldje, viszont nem fordított kellő figyelmet az északi vármegyékben a magyarok tevékenységére.

Októberben Apafi Mihály a királyság északi vármegyéinek követelésére új követet küldött a nagyvezírhez Inczédy Péter személyében azzal a kijelentéssel, hogy a béke megkötése nem akadályozza annak, hogy alattvalóvá fogadják az azt kérelmezőt, és a magyar nép rendelkezik az uralkodó megválasztásának ősi jogával. A Porta több mint kétszáz éven keresztül hiába próbálta karddal meghódítani a magyarokat, most pedig egyedül hajlandóak elismerni a maguk feletti protektorátust. Felvetődött, hogy szükség esetén rámutatnak Panajotti árulására. Decemberben Inczédy Krétára érkezett. A nagyvezírt igyekezett meggyőzni arról, hogy elérkezett a legkedvezőbb pillanat a Habsburgok elleni felkelés elindításához, mivel a dinasztia spanyol ága sikertelen háborút vívott Franciaországgal és az ausztriai Habsburgok nem rendelkeznek nagy haderővel. A Porta azonban elutasította a vasvári béke megsértésének szándékát. 1668. február 23-án Inczédy elindult hazafelé, de 28-án a Portában tartózkodó Habsburg-követ már tudott a tárgyalásokról, és erről azonnal értesítette Bécsset.³⁵⁰

Ebben az összeesküvők számára kedvezőtlen helyzetben, amikor az aacheni béke (1668 májusa) után XIV. Lajos elveszítette az érdeklődését a Habsburg-ellenes összeesküvés iránt, a Portával folytatott tárgyalások eredménytelenül zárultak, az összeesküvők stubnyai (1668. július 20.) és szendrői (1668. augusztus 18.) gyűlésén kidolgozták a szeptemberre kitűzött felkelés tervét. Az magába foglalta a Magyar Királyság területére irányított katonai különítmények megtámadását, amelyek új német egységekhez érkeztek, valamint a Körmöcbányáról³⁵¹ elindított jelentős

³⁴⁹ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 301–305. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 149–153. o.

³⁵⁰ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 306–307., 320–321. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 149–162., 193–194. o.

³⁵¹ Jelenleg: Kremnica.

pénzszállítmány kirablását, betörést Morvaországba és Sziléziába.³⁵² Ez ösztönözte Széchy Máriát is pénzügyi viszonyainak rendezésére.³⁵³

A stubnyai gyűlésen jelen volt Zrínyi Péter és Nádasdy Ferenc, valamint Széchy Mária bizalmi emberei: Nagy Ferenc és Bory Mihály. Döntés született a szoros viszony fenntartásáról Franciaországgal és Lengyelországgal abból a veszélyhelyzetből kiindulva, hogy a Porta hadjáratot indíthat a magyarok és a horvátok ellen. A Körmöcbányáról szállított 200 000 forint elrablásának Bory Mihály volt a kezdeményezője. A szendrői gyűlésen nem volt sem Zrínyi Péter, sem Nádasdy Ferenc. A nevükben szólalt fel Nagy Ferenc. Javasolta a fegyveres felkelés minél gyorsabb elindítását, a bányák és a hozzájuk tartozó városok megszerzését Magyarország északi vármegyéiben, utána Morvaország megtámadását. Elfogadták a pénz elrablásának tervét. Döntöttek még Szelepcsényi érsek és kincstárának elfogásáról. Az összejövetel egyes képviselői tiltakoztak Morvaország megtámadása ellen és újabb kísérletekre tettek javaslatot a Porta, vagy legalább az Erdélyi Fejedelemség támogatásának elérése végett. Döntés született arról, hogy decembertől nem később Apafi Mihály segítségét kéri. Nagy Ferenc kérésére Nádasdy szeptember 1-jén aláírta a szövetségről szóló szerződést Apafival, amit Zrínyi Péter is aláírt. Apafi, aki közvetítői szerepet vállalt a Portával történő kapcsolatfelvételben, nem volt hajlandó részt venni a Habsburgok elleni felkelésben a Porta semlegessége esetén.³⁵⁴

A tervek megalapozatlansága az összeesküvés jó néhány tagja számára nyilvánvaló volt. Ez ellen tiltakoztak az erdélyi résztvevők, valamint az északi vármegyék legerősebb birtokosának, Thököly Istvánnak (1623–1670) az emberei. Az ilyen tervek miatt először történt szakadás az összeesküvők között.³⁵⁵ A kialakult helyzet miatt az összeesküvők nem tudták megvalósítani terveiket.³⁵⁶

³⁵² Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 196–202. o.

³⁵³ Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 23., 144. o., 26. sz. megj.: a levéltári dokumentumok alapján.

³⁵⁴ Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 200–203. o.; a szerződésről: R. Várkonyi: Zrínyi Miklós szövetsége Wesselényivel... i. m. 1984. 344. o., 5. sz. megj.

³⁵⁵ Thököly István álláspontjáról: Gergely: Teleki Mihály (1634–1690)... i. m. 1908. 353–359. o.; Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 24., 144. o.

³⁵⁶ Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 211–212. o.

Az összeesküvők közötti viszony kiéleződött az egyik oldalról Széchy Mária és Zrínyi Péter, a másiktól Nádasdy Ferenc közötti személyes ellentét miatt.³⁵⁷ Az izgatás háttérében Széchy Mária állt, ami a Wesselényi-birtokok eladása miatt éleződött ki. 1668 októberében a helyzet odáig fajult, hogy Zrínyi Péter kíséretének tagjaival rá akart támadni Nádasdy birtokaira.³⁵⁸

Ez a helyzet lehetővé tette az összeesküvés tagjainak, Fekete Lászlónak és Bory Mihálynak, hogy tájékoztassák az összeesküvők tevékenységéről (Bory erre Széchy Máriától kapott felhatalmazást) Szelepcsényi esztergomi érseket és Johann Rottal (október 20-án) császári tanácsost, aki október 29-én értesítette I. Lipótot. Rottal meg akarta szerezni a nádori tisztséget, akinek Nádasdy Ferenc vetélytársa volt. Október 30-án a miniszterek és a főméltóságok megbeszélésén úgy döntöttek, hogy egyelőre nem hajtanak végre megtorló intézkedéseket, mivel nem gyűlt össze elegendő tényanyag. Apafi küldötteinek tevékenységét a Portán Panajotti információinak köszönhetően ismerték. Rottal nem akarta maga ellen fordítani a magyar főnemeselek fegyvereit, akiktől nádorrá választása függött, ezért békéltető politikához folyamodott. A megtorló módszerek alkalmazásával szemben ragaszkodott a helyzet elsimítása végett az országgyűlés összehívásához. A taktikát elfogadták és a kormány Zrínyi Pétert 1668. november 5-én beiktatta báni tisztségébe (1664. január 24-én volt kinevezve). Széchy Mária az összeesküvésről szóló tájékoztatás következtében 1669. január 12-én három év halasztást kapott hitelezőinek kifizetésére és a kincstártól kölcsön kapott 30 000 forintot.³⁵⁹

Az, hogy a vezető körök nem megtorló intézkedésekkel reagáltak az összeesküvők tevékenységére, ez a legfőbb ismérve az események kiterjedésére és jellegére nézve. Meg kell állapítani, hogy a kormány a veszély nagyságát az egész magyarországi hatalmi réteg viselkedése alapján ítélte meg. Ezt kell tennie a történészeknek is: a kormány számára ismert volt, hogy ennek a rétegnek melyik része és milyen mértékben fenyegeti Bécs

³⁵⁷ Jellemrajzukat lásd: Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 10–16., 24–34., 175–177., 347–349. o.

³⁵⁸ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 322., 330. o.

³⁵⁹ Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 215–219., 226–227. o.; Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 24. o.; Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 328–330. o.

érdekeit. Mi már kiemeltük, hogy ez a rész jelentéktelen volt, a szétforgácsolt és gyakran ellentétes tevékenységükkel veszélyt nem jelentettek.

Ilyen jellegű ténykedésükre utal Zrínyi Péter útja a királyság északi vármegyéibe 1667 decembere és 1668 januárja között. Útban odafelé Bécsben Zrínyi megtudta Grémonville-től, hogy XIV. Lajos semmit sem tud határozottan megígérni az összeesküvőknek.³⁶⁰ Az északi vármegyékben megnyilvánult Zrínyi Péter törekvése a Felső-Magyarország főkapitányi címének megszerzésére kassai³⁶¹ főhadiszállással a törökök elleni harc kibontakoztatása érdekében, így az Egerben állomásozó törökökkel szemben is. Zrínyinek volt egy utópikus elgondolása a török elleni szoros szövetség létrehozására Erdély, Havasalföld, a Moldvai Fejedelemség és Lengyelország részvételével. 1668 januárjában Zrínyi Széchy Mária egyik birtokán tárgyalásokat folytatott a lengyelországi francia orientációjú „párt” képviselőjével, Stanisław Wojeński krakkói kanonokkal, aki biztosította az összeesküvőket érdekeik támogatásáról Lengyelországban. Ezután Zrínyi több észak-magyarországi várost látogatott meg és mindenütt igyekezett meggyőzni a helyi összeesküvőket, hogy szüntessék meg kapcsolatukat a Portával és készüljenek a törökökkel vívott kegyetlen háborúra. Különösen állhatatosan próbálta meggyőzni Zrínyi erről a magyar nemesség vezetőjét, a protestáns Bocskai Istvánt.³⁶²

Zrínyi Péternek azonban nem sikerült végrehajtani a legfontosabb feladatát, amiért vállalkozott az utazásra: kibékíteni a protestánsokat és a katolikusokat. A protestánsok nem tudták elfelejteni a megtorlásokat és üldözéseket, amelyeket a katolikus egyház részéről szenvedtek el, és nem voltak hajlandóak semmiféle engedményre. Zrínyi sárospataki tartózkodása idején ismertette, igaz, csak nagy vonalakban, az összeesküvés tervét I. Rákóczi Ferencel. Zrínyi Péter azonban nem mondta el azt a gondolatát, hogy visszajuttatná I. Rákóczi Ferencet az Erdélyi Fejedelemség trónjára, akit még az erdélyi országgyűlés az édesapja életében választott meg fejedelemnek (Ferenc ekkor 7 éves volt). Rákóczi nem

³⁶⁰ Grémonville, 151. számú irat (1667. december 29.): Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio...* i. m. 1888. 110. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 313. o.

³⁶¹ Jelenleg: Košice.

³⁶² Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 167–176. o.

tudta meg, hogy ennek érdekében Zrínyi kérte a francia udvar közbenjárását.³⁶³ Zrínyi nem akarta magára haragítani Apafi Mihály³⁶⁴ híveit.

Jellemző, hogy ez a lépés, mint ahogyan Erasmus Tattenbach bevonása az összeesküvésbe, nem volt egyeztetve Zrínyi és a többi összeesküvő között. A szövetségekről sem kötöttek írásbeli szerződéseket.

Zrínyi senkivel nem egyeztetette sem Wojeńskivel, sem Velence bécsi képviselőjével, Alessandro Bernardoval folytatott tárgyalásait. Zrínyi biztosította Velence küldöttét, hogy ő, Zrínyi győzte meg az északi vármegegyék magyarjait a Portától való elzárkózástól, és neki most szándékában áll hadműveleteket indítani a Porta ellen. Kérte a küldöttet, hogy tudja meg a fegyver- és pénztámogatás biztosításának lehetőségét számára.³⁶⁵

Zrínyi Péter egyéni tetteinek megalapozatlansága külföldről is látható volt. Stanisław Wojeński sikertelenül kísérelte meg az összeesküvés támogatására biztatni a lengyel nemességet, s ezt megírta Nagy Ferencnek. A magyarok – megfogalmazása szerint – szegények és gyengék, és nincs olyan személy, aki meg tudná szervezni a dolgot, összegyűjteni maga köré a többieket, ezért Lengyelország nem bízik ebben és szeretné előzetesen kivizsgálni.³⁶⁶

Fontos határszakasznak tarthatjuk az események menetében azt, amikor a bécsi hatalom megszerezte az összes információt az összeesküvők tevékenységéről, I. Lipót kegyelmet adott Zrínyinek és Magyarország királya megbízott a hűségében (1669. június 20.). Az események Zrínyi Péter és Nádasdy Ferenc, Johann Rottal és Nádasdy Ferenc ellenségeskedésének fényében alakultak. A főméltóságok tanácskozásának idejétől (1668. december 6.) az országgyűlés összehívásának ügyében keltezhető Zrínyi Péter és Johann Rottal közeledése, akik Nádasdy ellenfelei voltak a nádori tisztség megszerzésében. Annak a veszélyétől tartva, hogy a protestánsok nem jönnek el a gyűlésre, úgy határoztak, hogy nem

³⁶³ Grémonville, 125. számú irat (1667. június 16.): Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrínio...* i. m. 1888. 92–95. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 299. o.; Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 169–171. o.

³⁶⁴ Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 314. o.; Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 233–255. o.

³⁶⁵ Bernardo, 30. számú irat (1668. február 12.): Rački: *Acta coniurationem bani Petri...* i. m. 1873. 22–24. o.

³⁶⁶ Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 322. o.; Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 170–172. o.

hívják össze. 1669 elején Rottal megkapta Széchy Máriától az összes dokumentumot, ami az összeesküvésre vonatkozott. Ezenkívül Zrínyi sem titkolta el Rottal előtt a háború kirobantásának tervét a Portával. A kormány igyekezett enyhíteni a katolikusok és az északi vármegyék protestánsai közötti ellentétet, ezért 1669. április 28-án országgyűlést hívott össze Eperjesre³⁶⁷ 13 vármegye képviselőinek a részvételével, ahol erősek voltak a protestánsok (kálvinisták) a kormánnyal való megbékélés érdekében (a következő vármegyék: Abaúj, Zemplén, Sáros, Ung, Szepes, Gömör, Bereg, Szatmár, Borsod, Torna, Szabolcs, Ugocsa, Heves). Rottal és Zrínyi a király négy képviselője között találta magát. Az egyik szeretne volna megkapni a protestánsok szavazatait nádorrá választásához, a másik az összegyűlt magyarokban a felkelés sikerének a zálogát látta.³⁶⁸

Eperjesre érkezése előtt Zrínyi Péter meglátogatta Rákóczi Ferencet központi birtokán, Sárospatakon. Ott 1669. április 25-én megfogalmaztak egy levelet XIV. Lajos részére és egy fiatal lengyel nemessel küldték el, utasításokkal látták el, hogyan folytassa a tárgyalásokat és hogyan kérjen segítséget a Porta ellen. Április 26-án Zrínyi Péter befolyásának hatására egyéni megállapodás született a katolikus Rákóczi (édesanyja, Báthory Zsófia akarata ellenére, aki akkor Munkácson³⁶⁹ élt) és a függőségében álló reformátusok között. A megállapodás csak Rákóczi birtokaira vonatkozott. A tulajdon birtokosa visszaadta a protestánsoknak egyházi javaikat és iskoláikat, hajlandó volt 4 000 forint kifizetésére a sárospataki iskola fenntartására és engedélyezte a szabad vallásgyakorlás jogát a protestánsok számára saját birtokain Erdélyben és Magyarország északi vármegyéiben. Lehetővé vált a reformátusok lojalitása Rákóczihoz.³⁷⁰

Rottalnak nem sikerült engedményeket elérnie a 13 vármegye és 8 város képviselőitől a május végéig tartó országgyűlésen. Eperjesről visszaúton Zrínyi Péter elmondott minden általa ismert tény az összeesküvőről, kiegészítve Rottal ismereteit. Bécsben Rottal teljesítette azt, amit megígért, I. Lipóttól kegyelmet kért, aki azzal a feltétellel adta meg, ha

³⁶⁷ Jelenleg: Prešov.

³⁶⁸ Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 215–219., 220–226., 231–232., 238–260. o.

³⁶⁹ Jelenleg: Мукачево.

³⁷⁰ Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 236–238. o.; levéltári iratok alapján: Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 144. o., 33. sz. megj.

ehhez hasonló a jövőben nem történik meg. Miután Zrínyi megkapta I. Lipót levelét a kegyelemről, Zrínyi újból biztosította a hűségéről a királyt.³⁷¹

Ez a tény sok mindenről árulkodik: a kormány Zrínyi Péter tevékenységének jelentéktelen méretéből és azok jelentéktelen következményeiből indult ki a főurakkal, a nemesekkel és a városlakókkal egészében fennálló viszonyai alapján. A kegyelmet nyert főúr, Zrínyi Péter cselekedetei természetesen – a kormány értékelése és a neves történészek által összegyűjtött tények alapján – nem tudták megbontani a birtokos réteg király iránti hűségét. Az általa szerzett információkat az összeesküvésről Rottal Nádasdy Ferenc elleni vádakra használta fel június 21-én a tanácskozáson Lobkowitz Vencellel (fő udvarmester) és Raimondo Montecuccolival (a császári sereg főparancsnoka) együtt, Zrínyi Péter részvétele mellett. Lobkowitz megmentette Nádasdyt a börtöntől.³⁷² Rottal és Nádasdy, valamint Zrínyi és Nádasdy szembenállása a későbbiekben is folytatódott, a róluk szerzett értesülések alapján ez nem volt „a mozgalom vezető szerepéért” zajló harc, ahogyan az egyik mai kutató értéke-li.³⁷³ Ami Nádasdyt illeti, 1669 júliusa és decembere között áttekintették az anyagokat a vádlott jelenlétében. Az eljárást Lipót kijelentése zárta le, hogy a kifejtett hűségérzést Nádasdy részéről, ő, az uralkodó, nagy örömmel fogadta és bízik abban, hogy Nádasdy betartja ígéretét. Ahogyan Zrínyi Péter esetében is, a hatalom az összeesküvők Magyarország birtokosaira gyakorolt jelentéktelen hatásából indult ki.³⁷⁴

Végző soron sikerült Zrínyi Péter törekvése arra nézve, hogy maga mellé állítsa a lengyel király személyét, Wiśniowiecki Mihályt, akit 1669. június 13-án választottak meg. Zrínyi elküldte hozzá követét szóbeli üzenetében azzal a tanáccsal, hogy ne kössön szövetséget Béccsel. Mihály megköszönte, de nem követte a tanácsot.³⁷⁵

³⁷¹ Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 256–260. o.; Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 332–341. o.

³⁷² Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 342. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 255–260. o.

³⁷³ Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 26. o.

³⁷⁴ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 356–363. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 286–292. o.

³⁷⁵ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 343., 345–350. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 261–265. o.

Zrínyi Péter kormányellenes beállítottsága visszatükröződött a Lengyelországba küldött levelében, ami a királyi kegyelem megsértésének előzményét jelentette. Ezt a hozzáállást elsősorban az táplálta, hogy a bécsi udvar nem teljesítette a bán becsvágyó elképzeléseit. Nem kapta meg a károlyvárosi³⁷⁶ székhelyű Katonai Határőrvidék főkapitányi tisztségét 1669 júniusában, majd ugyanilyen katonai tisztséget Kassa³⁷⁷ központtal az év júliusában.³⁷⁸

Zrínyi Péter viselkedésére nem tudott nem hatással lenni elsősorban az északi vármegyék magyar nemessége meghatározott köreinek törekvése (amely már régen létezett), a Habsburgok hatalmának a felcserélése a szultán hatalmára, valamint segítségnyújtás ellehetetlenülése Franciaország, Lengyelország és Velence (akkor, 1669. november 6-án szenvedtek vereséget a törököktől a Krétaért folytatott háborúban) részéről.³⁷⁹ Az északi vármegyék török irányvonalának továbbéléséről tanúskodik a negyedik kísérlet (korábban Baló László két, utána Inczedy Péter követsége) a török protektorátus elérésére Apafi Mihály közvetítésével. Az északi vármegyék magyar nemességének a kérésére, amit 1669 júniusában juttattak kifejezésre, Apafi október 26-án a Portába küldte Rozsnyai Dávidot egy a nagyvezír számára írott levéllel. Apafi azt írta, hogy nincs nyugalma a magyarok és a horvátok folyamodványai miatt, azt kérte, hogy figyelmesen hallgassák meg a követ javaslatát. Rozsnyai 1670 februárjában indult vissza azzal a válasszal, hogy nem lehet megsérteni a vasvári békét.³⁸⁰ Objektív és szubjektív tényezők egyaránt szerepet játszottak abban, hogy Zrínyi Péter a török támogatója lett. Még 1669. július 23-án Bécsben, a főméltóságok tanácskozásán Zrínyi Péter felszólalásában kritikával illette a királyt, aki nem védte meg a horvátokat a törököktől.³⁸¹ Annak az évnek a novemberében a bán, személyének képviselésében a Kulpa (horvá-

³⁷⁶ Jelenleg: Karlovac.

³⁷⁷ Jelenleg: Košice.

³⁷⁸ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 339., 349. o.; Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 145. o., 38. sz. megj.

³⁷⁹ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 355. o.

³⁸⁰ Uo. 352., 357-358. o.; Szilágyi: Rozsnyay Dávid (1641-1718)... i. m. 1867.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 273-276., 312-313. o.

³⁸¹ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 319. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 268-270. o.

tul: Kupa) folyó mentén álló erődítmény kapitányának, Franjo (Ferenc) Bukovački vezetésével küldöttséget menesztett a boszniai pasához egy levéllel, melyben az állt, hogy ő, Zrínyi Péter kész szolgálni a szultánt és ezért kérte a pasa közreműködését a tárgyalások során. Meg kell említeni, hogy ilyen kijelentést Zrínyi Péter nem először tett. 1669 tavaszán útban Eperjes³⁸² felé Johann Rottal megkérte Zrínyit, hogy fordítson le magyarról horvátra egy levelet és küldje el a Portának, amelyben Zrínyi kijelenti, mintha kész lenne általában szolgálni a törököket, de még nem ebben az évben, mivel a király békét kötött két keresztény állammal, Franciaországgal és Spanyolországgal. Rottal ilyen módon akarta megtudni a Porta valódi szándékait és viszonyát a felkelőkhöz. Ennek a lépésnek a következménye volt a boszniai pasa (Dél-Horvátország szomszédja) három küldöttsége a bánhoz, amelyek nem találták otthon Zrínyit. A negyedik küldöttség (1669 októbere) után Zrínyi hadvezérei azt tanácsolták, hogy küldjön a Portába követeket, hogy csillapítsa a törökök aktivizálódását – akik akkor már befejezték a háborút Velencével – a magyarokkal és a horvátokkal szemben. Zrínyi Péter számára ismert volt az északi vármegyék nemeseinek kívánsága, akik közbenjárását kérték a Porta protektorátusának ügyében. Bukovački számára Zrínyi oklevelet adott ki, amely tanúsította küldetése célját. 1669. november 12-én Bukovački útnak indult Szarajevón keresztül Szolunba³⁸³, ahol a szultán tartózkodott. Bukovački december 19-én érkezett meg.³⁸⁴

Zrínyi Péter szóbeli utasításai, s minden bizonnyal saját meggyőződése alapján (Bukovački még Horvátországból elindulása előtt már a Portával való kapcsolattartás híve volt) a követ Zrínyi Péter nevében a következő feltételeket javasolta: a Magyar Királyság és Horvátország kész elfogadni a szultán protektorátusát évi 12 000 tallér adó fizetése mellett, aminek a mértéke nem növekedhet; ezeket a királyságokat a szultán főhatósága alatt Zrínyi Péter fogja irányítani; a nemzetség magva szakadása esetén a magyarok és a horvátok választhatnak maguk számára új dinasztíát, amit a szultánnak kell jóváhagynia; a szultán megőrzi a Magyar és a Horvát Királyság minden ősi jogát; Zrínyi Péternek a többi terület felszabadításában a Habsburgok hatalma alól segítséget nyújt a

³⁸² Jelenleg: Prešov.

³⁸³ Jelenleg: Szaloniki.

³⁸⁴ Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 279-280. o.

budai pasa 30 000 fős sereggel, amelynek létszámát szükség esetén megnövelik; azokat a városokat, amelyeket a fegyveres felkelés időszakában elhódítanak a Habsburgoktól, át kell adni a magyaroknak és a horvátoknak; Erdély fejedelme Apafi Mihály helyett I. Rákóczi Ferenc lesz; Zrínyi rátámad az egyik Habsburg-területre, amivel okot ad a szultán számára a vasvári béke megsértésére.³⁸⁵ Krétán a nagyvezír főhadiszállásának meglátogatása után Bukovački 1670. február 16-án elindult Horvátországba, aki megbíztatta Zrínyi Pétert az ügy kedvező kimeneteléről. Valójában a törökök a reménykeltés taktikáját alkalmazták valós segítség és garanciák nélkül. Minderről december 24-én tudomást szerzett a Habsburgok követe Isztambulban (törökül: Istanbul), majd később Bécs is.³⁸⁶ Zrínyi maga írta meg az északi vármegyék nemesi képviselőinek, akik a hatalom hívására gyűltek össze Besztercebányára 1670. március 16-án, mint aki elérte a szultán beleegyezését arról, hogy Magyarországot és Horvátországot védelmébe vegye 12 000 tallér éves adó megfizetésének feltétele alapján. Zrínyi ezért arra kérte az északi vármegyéket, hogy küldjenek számára 100 000 tallért a hadsereg toborzása és a felkelés megszervezése érdekében. Ezt és a pénz elküldésével kapcsolatos kérését Zrínyi leírta Rákóczi Ferencnek 1670. március 10-én.³⁸⁷

Ebből kifolyólag az események Zrínyi Pétertől függetlenül alakultak, mint az 1669. november 28-án Körmöcbányán³⁸⁸ és 1670. január 29-én Breznóbányán³⁸⁹ megtartott megyegyűlések. Felvázolva az eseményeket, az 1670. január 24-én Kassán³⁹⁰ megtartott gyűlést a kormány betiltotta, a körmöcbányai gyűlést törvénytelennek nyilvánította. A törököktől való védelem zászlaja alatt követelték egy nemesi fegyveres testület létrehozását, amely független a bécsi hadügyi szervezettől. A Besztercebányán megtartott gyűlésen 1670. március 16-án egyértelműen

³⁸⁵ Rački: *Acta coniurationem bani Petri...* i. m. 1873. 71–72., 98–100. o.; Szilágyi: *Rozsnyay Dávid (1641–1718)...* i. m. 1867. 428. o.; Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 313–319. o.

³⁸⁶ Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 319–326. o.

³⁸⁷ Rački: *Acta coniurationem bani Petri...* i. m. 1873. 69–71. o.; Лукьяненко: *Политическая и литературная деятельность...* i. m. 1911. 354–356., 363–375. o.; Pauler: *Wesselényi Ferencz nádor...* i. m. 1. kötet, 1876. 276–279. o.

³⁸⁸ Jelenleg: Kremnica.

³⁸⁹ Jelenleg: Brezno.

³⁹⁰ Jelenleg: Košice.

megfigyelhető a fegyveres felkelés előkészületeinek tendenciája a követelés álcája mögött.³⁹¹ Fontos megjegyeznünk, hogy ezeknek a gyűléseknek a határozott kormányellenes hozzáállása nem a megyék összes nemésének, hanem csak a kisebb részének a véleményét fejezte ki.³⁹² Ezek az események megelőzték az északi vármegyékben a fegyveres felkelést, amely Zrínyi Péter felhívására kezdődött 1670. április 9-én. Horvátországban azonban a fegyveres harc korábban kezdődött el.

4. A fegyveres harc

1670. március 12–18-án kezdődött el,³⁹³ amikor Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc gyakorlatban megvalósították elgondolásukat azzal, hogy Kelet-Stájerországban rátámadtak Pettau³⁹⁴ városára.³⁹⁵ Felhívásukra kb. 2 000 ember gyűlt össze (szolgálok, polgárok, kismanesek). A főurak többsége és a középbirtokos nemesség (feudális rend) kimaradt az eseményből. Ez a jelenség – ahogy eddig is megfigyelhettük – jellemző volt az összeesküvés egész időszakára.³⁹⁶ Az események menetét részletesen visszaadják a források.³⁹⁷ Április 7-én Zrínyi és Frangepán írásban fordult a királyhoz kegyelmet kérve, április 18-án már Bécsben voltak.³⁹⁸ A Habsburg-katonai hatalom által megszállni kívánt főbb pontokat és helységeket Horvátországban ellenállás nélkül foglalták el a csapataik. A királyi csapatok elleni aktív fellépésre Zrínyi nem vállalkozott. A felke-

³⁹¹ Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 27. o.; Jankovich: Újabb források a Wesselényi-féle... i. m. 1975. 282–287. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 313–328., 294–311., 340–351. o.

³⁹² A levéltári dokumentumok kutatásának eredménye: Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 28., 146. o., 42. sz. megj.

³⁹³ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 378., 382. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 327–328. o.

³⁹⁴ Jelenleg: Ptuj.

³⁹⁵ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 380. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 328. o.

³⁹⁶ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 386–387. o.; Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 31–33. o.

³⁹⁷ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 378–453. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 328–340., 371–380. o.

³⁹⁸ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 429., 442. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 352–353., 358–363., 382–389. o.

lés a horvát területeken véletlenszerű, határozott cél nélküli összecsapásokra Frangepán és a Habsburg-hadsereg csapatai között Zágráb környékén (március 24–25-én), jelentéktelen katonai szállítmányok elfogására, valamint Franjo Bukovački embereinek kisebb megmozdulásaira korlátozódott.³⁹⁹ Nyílt, határozott tervet követő felkelés nem következett be. A kormánycsapatoknak Horvátországban a felkelés előkészítésének süket visszhangjaival volt dolguk. A résztvevők többsége igyekezett megbánást tanúsítani, buzgón kiadni bűntársaikat és a titkos iratokat rendelkezésre bocsátani. Néhányan elhagyták Horvátországot.⁴⁰⁰

A királyság északi vármegyéiben határozottabb hadi események folytak. Rögtön azután kezdődtek, amikor 1670. március 20-án megkapták Zrínyi Péter levelét. Az nem volt sem parancs, sem felhívás a felkelésre, hanem, mai szóval élve, információ: „Hála Istennek, a szultánnál elértük mindazt, amit szerettünk volna... mindannyian harci készségben állunk, csak azt a pillanatot várjuk, hogy fellobbanjon a tűz.” A továbbiakban a bán beszámolt arról, hogy nincs kétsége afelől, néhány nap múlva megérkezik a szultán rendelete, és a török határőr csapatok segítséget nyújtanak az összeesküvőknek. Éppen ezért Rákóczi ne kételkedjen benne, Zrínyiiben, ő nem hagyja cserben, csak Rákóczi se hagyja el a híveivel együtt. Ezt egy kérés követte, hogy küldjenek 50 000 tallért a hegyvidéki városok részére.⁴⁰¹

Rákóczi Ferenc és az őt követő nemesek az északi vármegyékből, akik a Rákóczi-birtokok központjában, Sárospatakon gyűltek össze április 9-én, Zrínyi Péter levelét fegyveres felhívásnak tekintették. Tizenöt nemes neve ismert, akik meghívást kaptak arra a megbeszélésre, amely a haza megőrzéséről szólt, amikor Rákóczi kihirdette Zrínyi levelét, a jelenlévők közül négyen nem ismerték a gyűlés célját.⁴⁰² Április 9-én Rákóczi parancsba adta, hogy vegyék őrizetbe a Tokajban tartózkodó

³⁹⁹ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 408–409. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 371–379. o.

⁴⁰⁰ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 452–453. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 395–401. o.

⁴⁰¹ Latin fordítás a magyar eredetiből dátumokkal (1670. március 20. és 23.): Rački: Acta coniurationem bani Petri... i. m. 1873. 82–83., 101. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 340. o.; Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 332–393. o.

⁴⁰² Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 2. kötet, 1876. 4–5. o.

Starhemberg német ezredes, aki később Bécs 1683-as védelme idején tűnt ki. Ez volt a jel, amely alapján a vármegyék vezetői egymás után hirdették ki: „A német ellenség!” A vármegyei lovas egységek és Rákóczi magán hadserege az utakat, átkelőket, átjárókat ellenőrzés alá vették. Elszigetelték a külvilágtól az északi vármegyék központját, Kassa⁴⁰³ városát. Ostrom alá vették Tokaj és Szatmár várát, ahol német helyőrségek tartózkodtak. Az első időszakban jelentős katonai erők összpontosultak a Habsburg-ellenes felkelők oldalán. Valószínűleg, egységes terv alapján léptek fel, amely szerint miután a felkelők megszilárdították helyzetüket a királyság északi vármegyéiben, a Garam (szlovákul: Hron) folyó medencéjének hegyvidéki városait foglalják el, birtokba veszik azokat az utakat és átkelőket, amelyek Morvaországba vezetnek. Végső soron azonban mindössze csak egy összecsapásra került sor a szembenálló felek között. Április 23-án a felkelők másfél ezres csapata Gombásnál, Szatmár közelében menekülésre késztetett háromszáz királyi dragonyost, miközben a németek 120 embert vesztek.⁴⁰⁴

A felkelők célja a bécsi udvarral való szakítás és a Porta hatalmának közös elismerése volt. Ebben a folyamatban, a felkelés menetében két irányvonal jelent meg. Az egyik Rákóczi és támogatóinak törekvéseiben nyilvánult meg, a központi hatalom összpontosítása és egy Habsburgoktól független magyar állam (királyság) megalapítása. Ezt a Habsburg-ellenes harcai során egy rövid időre elérte Thököly Imre (1682–1685), amikor megszilárdította a hatalmát 13 észak-magyarországi vármegyében a szultán protektorátusa alatt. A másik irányvonal a mozgalomban résztvevő gazdag nemesség érdekeit fejezte ki, akik biztosítani szerették volna a maguk számára a rendi politikai jogokat (kiváltságos réteg), beleértve a királyválasztás jogát, azaz lengyel mintára egy nemesi köztársaságot akartak létrehozni. A mozgalom ügyének kivizsgálásakor az egyik vádlott rámutatott, hogy a vármegyei ellenállás egyik vezéralakja, Bónis Ferenc zempléni nemes azt mondta: „Magyarországnak a királyválasztás mezején kell gyülekeznie, és ez az uralkodó az ország törekvéseiből adódóan bármilyen tisztséget létrehozhat, utána már az ország fogja irá-

⁴⁰³ Jelenleg: Košice.

⁴⁰⁴ Benczédi: Az 1670. évi tiszavidéki felkelés... i. m. 1975. 514–550. o.; Pauler: Wes-selényi Ferencz nádor... i. m. 2. kötet, 1876. 18–25., 26–28. o.

nyítani az ügyeket, és nem egy uralkodó.”⁴⁰⁵ Egyéb bizonyítékok alapján is feltételezhető, hogy a nemesi köztársaság eszméje elterjedt a nemesi mozgalom résztvevői között.⁴⁰⁶ A két irányvonal hatása az érdekek összetett és ellentétes képét hozta létre.

Ezek az irányvonalak megjelentek a felkelők tetteiben, amelyeket elsősorban a levéltári dokumentumok kutatása alapján tártak fel (nyomozati iratok) a mai kutatók.⁴⁰⁷ Különbözőképpen léptek fel a vármegyékben a református nemesek és I. Rákóczi Ferenc katolikus támogatói. A vármegyei nemesség képviselője a Szerencsen gyülekező, felkelésre érkező nemeseket eskütételre kényszerítette a rendi „államra” („ország-ra”). Rákóczi hívei – az ő familiárisai – kötelezték a mozgalom résztvevőit az urukhoz való hűségre. Amíg a vármegyei nemesek a jövőbeni uralkodó megválasztásához és Rákos mezején⁴⁰⁸ a király megkoronázásához készülődtek, addig a fejedelem emberei igyekeztek megszerezni a terület kulcspozícióit (a postát, a kereskedelmi adónak, a harmincadvám beszédésének helyét, a Szepesi Kamara irányítását, a kincstárt). A fejedelem hivatalnokai azt követelték, hogy a későbbiekben a nemesek birtokügyeik megoldását ne a bécsi bíróságtól várják, hanem a sárospataki udvartól. Kutatói megfigyelés alapján a kezdeményezés, Magyarország keleti vármegyéiben elsősorban „a vagyonos nemesektől, akik birtokokkal rendelkeztek” indult ki.⁴⁰⁹ „A nemességnek ez a rétege, elég kitartó és harcias nemesi öntudattal rendelkezett, amely a gazdasági bázisát akarta kibővíteni, sokrétű konfliktusba bonyolódott az akkori társadalom minden rétegével és csoportosulásával, a parasztokkal, polgárokkal, főurakkal, és természetesen a központi hatalommal.”⁴¹⁰ „Ennek a rétegnek a különböző igényei – anyagi, társadalmi és politikai – abba az irányba terelték, hogy a török alattvalók politikáját válassza az erdélyi török alatt-

⁴⁰⁵ Levéltári dokumentum: Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 29., 146. o., 45. sz. megj.

⁴⁰⁶ Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 146. o., 45. sz. megj.; Lilek E. Kritische Darstellung der ungarisch-kroatischen Verschwörung... i. m. II. Teil, 1930. 86. o.

⁴⁰⁷ Benczédi: Az 1670. évi tiszavidéki felkelés... i. m. 1975.; Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 28–31., 146–147. o.

⁴⁰⁸ A Mohács előtti Magyarországon az országgyűlések helyszíne, később az egész nemesség részvételével bonyolították le.

⁴⁰⁹ Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 30. o.

⁴¹⁰ Uo. 30. o.

valói mintára és radikálisan lépjen fel a Habsburgok hatalma ellen.”⁴¹¹ Az ilyen törekvéseket a kutató azzal kapcsolja össze, hogy az adott nemesi réteg birtokai a törökök által hódoltatott területek szomszédságában voltak, és azzal, hogy a közepes nagyságú birtokokon megfigyelhető volt a jobbágyságszervezés második hullámának kialakulása.⁴¹²

Ha az eseményeket nem történelmi kontextusban, hanem önmagukban szemléljük, a jelenségek nem adnak magyarázatot a nemesi felkelés gyors befejezésére. Az április 9-én kezdődött, és már május 1-re Tállya helységben gyülekezve a felkelők döntöttek a fegyverletételről és az engedelmességről a bécsi kormánynak.⁴¹³ Május közepére I. Rákóczi Ferenc édesanyja, Báthory Zsófia akarátának megfelelően, kifejezte készségét támogatóinak, „bolond tanácsosai” kiadására, és felajánlotta saját magánhadsergének a segítségét a lázadók elfogására, amennyiben szükség lesz rá.⁴¹⁴ A felkelést nem fojtották el, maguk a résztvevők állították le. A tízezer fős királyi (császári) hadsereg Kelet-Magyarországra csak 1670 júniusának első felében érkezett meg, ahol menekülő nemesi csapatokkal és engedelmisséget kinyilatkoztató küldöttségekkel találkozott. A sereg nagy része már augusztusban visszatérhetett az osztrák területekre. Az uralkodói körökben ez csodálkozást, valamint természetesen, megkönnyebbülést váltott ki. Szelepcsényi érsek az eseményeket „érthetetlen misztérium”-nak nevezte.⁴¹⁵

Ezt nemcsak az olyan jelentéktelen körülmények okozták, mint összességében a parasztság negatív hozzáállása a Habsburg-ellenes mozgalomhoz, de az állami adók összege alacsonyabb volt, mint a földbirtokok által begyűjtött adó mennyisége. Ehhez még hozzájárult a Habsburgok támogatása külföldről: erről nyilatkozott először a budai pasa, később

⁴¹¹ Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 31. o.

⁴¹² Uo. 30. o.

⁴¹³ Benczédi: Az 1670. évi tiszavidéki felkelés... i. m. 1975. 528. o.; Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 33. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 2. kötet, 1876. 42–44. o.

⁴¹⁴ Levéltári dokumentumok tanúsága alapján: Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 34., 148. o., 61. sz. megj.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 2. kötet, 1876. 47–48. o.

⁴¹⁵ Levéltári dokumentumok tanúsága alapján: Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 34., 148. o., 62. sz. megj.

különleges üzenetében a szultán,⁴¹⁶ a brandenburgi és a szász választófedelem, a mainzi érsek, a velencei követ és Lengyelország királya,⁴¹⁷ és 1670 márciusának végén Franciaország képviselőjében Grémonville.⁴¹⁸

Szintén nagy szerepet játszott Zrínyi Péter levele Rákóczi Ferenchez és feleségéhez, Ilonához (Zrínyi Péter leánya), valamint a felkelés résztvevőikhez (1670. április 20.), amelyet Lobkowitz Vencel első miniszter tanácsára írt meg Zrínyi és Frangepán tényleges bebörtönzéséig, amiről a parancsot I. Lipót 1670. május 1-jén írta alá.⁴¹⁹ Zrínyi igyekezett meggyőzni a felkelőket, hogy ne higgyenek az alattomos Portának, inkább büntudattal forduljanak a királyhoz.⁴²⁰ Ez lett a végeredménye Zrínyi Péter szemléletváltozásának. Az a szakasz, amely megelőzte ezt a végeredményt, a március 25-én kialakult feltételek voltak, amelyek alapján kész volt megbékélni az udvarral.⁴²¹ A feltételek a király legfőbb hatalmának az elismeréséből, a vazallus hűbérúr engedelmességéből indultak ki.

1670. április 7-én, ahogyan már említettük, Zrínyi Péter nem először tett beismerést. Ekkor azonban már nem kapott kegyelmet. Nem kaptak kegyelmet az I. Rákóczi Ferenc irányítása alatt résztvevő felkelők sem, akik a fegyveres fellépés elfojtásának fenyegetettsége nélkül, a maguk akaratából vetettek véget a felkelésnek. Sem a helyzet, illetve a protestáns nemesek törekvésének sajátossága, sem a körülmények, amelyek hozzájárultak a felkelés önkéntes befejezéséhez, nem tartalmazzák a fő okát az „érthetetlen misztérium” befejezésének. A kormány lenéző magatartásának oka Zrínyi Péter és Nádasdy Ferenc összeesküvés során folytatott tevékenységével, valamint a felkelés önkéntes leállítása végett

⁴¹⁶ Lilek E. Charakteristik der kroatischen Verschwörer Petar Zrinski, Fr. Frankopan und der Katarina Zrinska im Lichte der historischen Wahrheit. Celje, 1928. (továbbiakban: Lilek E. Charakteristik der kroatischen Verschwörer Petar Zrinski... i. m. 1928.) 114. o.

⁴¹⁷ Lilek E. Kritische Darstellung der ungarisch-kroatischen Verschwörung... i. m. I. Teil, 1928. 132. o.

⁴¹⁸ Grémonville, 200. számú irat (1670. április 3.), 226. számú irat (1670. szeptember 11.); Bogišić: Acta coniurationem Petri a Zrinio... i. m. 1888. 138–143., 171–174. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 2. kötet, 1876. 210–211. o.

⁴¹⁹ Rački: Acta coniurationem bani Petri... i. m. 1873. 223. o.; Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 461. o.

⁴²⁰ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 457. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 2. kötet, 1876. 37–40. o.

⁴²¹ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 401–403. o.; Rački: Acta coniurationem bani Petri... i. m. 1873. 114–115. o.

a protestáns nemesekkel kapcsolatosan az volt, hogy mindkét féllel tudatosították a rendek zömének (és nem 5 főúrnak a réteg 65-100 tagjából), illetve a Habsburg-dinasztia viszonyának alapvető tényét – a rendek hűségét a dinasztiahoz. Ez, ahogyan megfigyelhettük, egy teljes korszak alatt nyilvánult meg, kezdve Bethlen Gábor utolsó hadjáratának a befejezésétől (1626) a linzi békéig (1645). Az erőviszonyok felismerése arra ösztönözte a kormányt, hogy a számára komoly veszélyt nem jelentő főúri összeesküvést a lázadókkal való leszámolás ürügyén, a kincstár feltöltésére használja fel.

1670. március 19-én a Titkos Tanács (a Habsburgok legmagasabb kormányszerve) Lobkowitz első miniszter, Paul Hoher kancellár, Montecuccoli, a hadi tanács elnöke, Schwarzenberg, a császári udvari tanács vezetője, Lambert főkamrás részvételével döntést hozott az összeesküvők elleni kegyetlen büntetésről. Szeptember 3-án letartóztatták Nádasdy Ferencet. Zrínyit, Frangepánt és Nádasdyt a Hoher elnöklése alatt működő rendkívüli bíróság (iudicium delegatum) hatáskörébe utalták. A törvényszéket kizárólag németek alkották. Mindez Magyarországon ellentmondott a feudális jogrendnek.⁴²² Azokat a nemeseket, akik részt vettek a felkelésben, egy rendkívüli törvényszék ítélte el Pozsonyban⁴²³, amely magyar főurakból állt. A bíróság 221 személy ellen emelt vádat, akik közül 1671 szeptemberére 154 vádlottat elítéltek.⁴²⁴ 13 halálos ítéletet hoztak, de csak Bónis Ferencet végezték ki. Az említett személy úgy fogva tartását, mint kivégzését társaihoz képest nagyobb méltósággal viselte. A felkelés befejező szakaszában a királyság keleti részén egyedül Bónis tanúsított fegyveres ellenállást és kijelentette, hogy „kész meghalni a szabadságért”, amiért életével felelt.⁴²⁵

⁴²² Lásd a nyomozati és bírósági iratokat: Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 462–562. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 2. kötet, 1876. 118–211. o.

⁴²³ Jelenleg: Bratislava.

⁴²⁴ Lásd a levéltári dokumentumok adatait: Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 35., 148. o., 65. sz. megj.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 2. kötet, 1876. 172–211., 212–328., 329–428. o.

⁴²⁵ Levéltári dokumentumok tanúsága alapján: Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 34., 148. o., 60. sz. megj.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 2. kötet, 1876. 78., 82., 320–328., 350. o.

Mindkét bíróság igyekezett megvalósítani a kincstár törekvését – megszerezni az összeesküvés és a felkelés résztvevőinek elkobzott birtokait. A vádlott főurak csak a saját személyük védelmére és tetteik igazolására koncentráltak, nem magyarázták viselkedésüket politikai indítékokkal. 1671. április 30-án kivégezték Zrínyi Pétert, Frangepán Ferencet⁴²⁶ (Franjo Frankopánt) és Nádasdy Ferencet. Belső Ausztria Titkos Tanácsának határozata értelmében, amit I. Lipót megerősített, 1671. december 1-jén kivégezték Erasmus Tattenbachot.⁴²⁷

A kincstár javára történő birtokelkobzások valódi oka a kegyetlenség és a tömeges megtorlás volt. A kincstár javára elkobozták Zrínyi Péter (tengermelléki javadalmak), Nádasdy Ferenc, Thököly István, Wesselényi Ferenc hatalmas birtokait és vagyonát. A pozsonyi bíróság tevékenysége pénzéhesnek minősíthető. A legtöbben nem jelentek meg a bíróságon. 67 nemes az Erdélyi Fejedelemségbe szökött még hetekkel a felkelés befejezése előtt. 12 halálraítélt büntetését várbörtönre változtatták a katolicizmusra való áttéréssel együtt. Életüket elsősorban hatalmas pénzösszegekkel váltották meg. Az elítélteket a börtönbüntetés alól felmentették, ha a kincstár részére átadták birtokaik felét vagy harmadát.⁴²⁸

Az összeesküvőkkel és a felkelőkkel szembeni megtorlás módszereinek meghatározásakor a bécsi udvarban a szigorúság hívei – Paul Hoher, Raimondo Montecuccoli – kerekedtek felül. A mérsékelt büntetés híve volt Johann Rottal.⁴²⁹ A problematika legutóbbi kutatója megállapította, hogy maga a megtorlás az összeesküvőkkel szemben mérsékeltnek tűnik, összevetve egy hasonló eseménnyel Csehországban a Fehér hegyi csata (1620. november 8.) után. Ezt a megfigyelését a kutató a büntetettek számának összehasonlítására alapozza.⁴³⁰ Az összeesküvés elfojtása és a felkelés befejeződése után Magyarországon nem következett be a rend önállóságát jelentő anyagi alap felszámolása, valamint a

⁴²⁶ Teljes neve horvátul: Fran Krsto Frankopan.

⁴²⁷ Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 35. o.; Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 562–584. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 2. kötet, 1876. 409–410. o.

⁴²⁸ Levéltári dokumentumok tanúsága alapján: Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 36., 148. o., 66. sz. megj.

⁴²⁹ Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 37. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 2. kötet, 1876. 228. o.

⁴³⁰ Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 38., 149. o., 71–72. sz. megj.

rend átalakítása az abszolutizmus céljainak megfelelően, egy új, dinasztiahoz hűséges arisztokrácia kialakítása olyan mértékben, ami fél évszázaddal korábban Csehországban végbement. A különbség okát a kutató a Porta irányából leselkedő veszélyhelyzetben, a Dunamellék középső részének hadi eseményeiben, a magyar feudális rend és a Porta szövetségének veszélyében látja. Mindez megkötötte Bécs kezét.⁴³¹

A tényekből levont következtetésekkel egyet lehet érteni. Mindezek mellett azonban meg kell jegyezni, hogy ez a magyarázat a hatalom viszonylagos mértéktartó politikájáról a rendekkel kapcsolatosan nem számol azzal, hogy az összeesküvést megelőző évtizedekben a főurak és a nemesek túlnyomó része hűséges volt a Habsburg-dinasztiához. Emlékezhetünk, hogy ennek a hűségnek a talapzatán állt Zrínyi Miklós is, aki ragaszkodott a változásokhoz Bécs politikájában.⁴³² 1669 elején Zrínyi Péter kész volt elmenni a végletekig és hozzájárulni ahhoz, hogy a Magyar és a Horvát Királyság örökletes Habsburg-tartomány legyen, amint meggyőződött arról, hogy a „Habsburgok háborút kezdenek a Portával”.⁴³³ A kutatók is elismerik, hogy „a szilárdan a Habsburgok oldalán álló nemesség politikáját az motiválta, hogy a magyarok saját erejükből képtelenek voltak megszabadulni a török igától, mivel ehhez nem volt sem elegendő katonájuk, sem pénzük, sem hozzáértő hadvezérük. Ezért szükséges az uralkodó a Habsburg-dinasztiából, az ország számára céltalan és egyenesen halálos lenne egy olyan nemzeti király megválasztása, amely képtelen lenne megvédeni az országot a törökökkel szemben.”⁴³⁴ A Habsburgokhoz fűződő bizalom, akik rendelkeztek nyugat-európai országok hadi és pénzügyi támogatásával, a Magyar Királyságnak a török hódoltság alól történő felszabadulásakor, azaz 1687-ben igazolódott. A Habsburgok örökletes uralma, amelyet a rendek többsége 1655-ben elvetett, az 1687. november 7-én megtartott országgyűlésen megvalósult.⁴³⁵ A rendek és a Habsburgok erőviszonya, amelynek az 1664–1670-es főúri összeesküvés a sorsfordulója volt, elkerülhetetlenül egy ilyen véghez vezetett.

⁴³¹ Benczédi: Rendiség, abszolutizmus... i. m. 1980. 38-39. o.

⁴³² Nagy: Erdélyi fejedelmek... i. m. 1984. 280-281. o.

⁴³³ Лукьяненко: Политическая и литературная деятельность... i. m. 1911. 334. o.; Pauler: Wesselényi Ferencz nádor... i. m. 1. kötet, 1876. 232. o.

⁴³⁴ Nagy: Erdélyi fejedelmek... i. m. 1984. 280. o.

⁴³⁵ Sinkovics: Magyar történeti szöveggyűjtemény... i. m. 1968. 701–704. o.

BEFEJEZÉS

Az 1664–1670. évi főúri összeesküvés jellege és szerepe a Magyar Királyságban és Horvátországban, mint a belpolitikai harc szaka-sza meghatározható társadalmi-gazdasági, bel- és külpolitikai kontex-tusban a Magyar Királyság XVII. századi történelmében. Ez a szemlélet különbözteti meg munkánkat a korábbi kutatásoktól, amelyek szerzői termékenyen tanulmányozták a forrásokat, visszatükrözve különböző pillanatait ennek a történetnek.

A földesúri rendszer végleges megszilárdulása következtében a parasztság részvételét és befolyását kizárták a belpolitikai harcból. Megszűntek a parasztság ellenállásának feltételei a nagyfokú feudális elnyomás keretében.

A feudális rend helyzete felépítésének sajátosságaiból adódik. A túlsúlyban levő főúri birtokok előre meghatározták a főurak vezető sze-repét (az országgyűlés felsőházának tagjai) a Habsburgokkal való szem-benállás céljainak és taktikájának kialakításában.

Bethlen Gábor és I. Rákóczi György erdélyi fejedelmek Habs-burg-ellenes hadjáratainak befejezése után – amely harcot (különösen az elsőét) ismert mértékben támogatta Magyarország feudális rendje – azonban katonapolitikai segítséget érdekeinek megfelelő mértékben és ereje szerint a Porta nyújtott. Lezáródott a rendek és a Habsburgok szembenállása. A birtokosok zömének hűségét a dinasztiahoz alapvetően az országgyűlés keretei közötti szembenállás formája határozta meg. A Habsburgokhoz való hűségnek az alapját a török támadások veszélye jelentette, valamint a rendek elismerték, hogy saját erejükből lehetetlen felszabadítani a királyság területeit a török hódoltságból.

A főurak összeesküvése Magyarországon és Horvátországban 1664–1670-ben olyan körülmények között alakult ki, amikor a földes-urak többsége hűséges volt a Habsburgok iránt. A békés szembenállás fegyveres harccá alakításának kísérlete a külföldi államok segítségével, és elsősorban a Porta által, nem tartalmazott társadalmi, bel- és külpoliti-kai megalapozottságot. Éppen ezért az már eleve kudarcra volt ítélve. A rendek többségének a távolmaradása az eseményektől nem ad felhatal-mazást arra nézve, hogy azt rendi mozgalomnak nevezzük.

A Habsburg-hatalom, figyelemmel kísérve az eseményeket, le-ereszkedően viszonyult hozzájuk a lehetőségek reális értékeléséből, a

hozzájuk hűséges rendekből kiindulva. Az ürügyet a leszámolásra a királyság keleti vármegyei (a szövegben: területek) nemességének fegyveres felkelése szolgáltatta, aminek saját maguk önként vetettek véget. Az összeesküvés megtorlásának valódi oka a kincstár törekvése volt a nagy földbirtokok elkobzására, valamint a kegyelemért kifizetendő váltságdíj összegének a begyűjtése mind I. Rákóczi Ferentől, mind a kisebb magyar földbirtokosoktól.

Összességében az 1664–1670. évi eseményeket a mélyreható társadalmi-gazdasági, bel- és külpolitikai okok idézték elő, amelyek végül a Habsburgok magyarországi hatalmának a megszilárdulásához vezettek, amely 1687-ben csúcsosodott ki, amikor a feudális rétegek elismerték a dinasztia örökletes hatalmát.

BIBLIOGRÁFIA

Források

1. Вести-куранты. – Т. I. – М., 1972.
2. Acta coniurationem bani Petri et a Zrinio et com. Fr. Frangepani illustrantia. Collegit Rački Fr. – Izprave o uroti bana P. Zrinskogo I kneza Fr. Frankopana. Skupio Rački Fr. Zagrabiae, 1873.
3. Acta coniurationem Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan nec non Francisci Nadasdy illustrantia. 1668–1671. E tabularis gallicis desumpta redegit Bogišić V. Zagrabiae. 1888. /Monumenta spectantia historum salvorum meridionalium. V. 19./
4. Admirables efectos de la Providencia sucedidos en la vida de Leopoldo primero.../ab anno 1657–1687/. T. 1–3. 1696.
5. Giovanni Argenti jelentései magyar ügyekről. 1603–1623. Gyűjtötte és sajtó alá rendezte Veress E. Szeged, 1983.
6. Auer János Ferdinand pozsonyi nemes polgárnak héttoronyi fogságában írt naplója (1664). Közzéteszi Lukinich I. Bp., 1923.
7. Ausführliche und Warhafftige Beschreibung – Wie es mit denen Criminal – Prozessen... Gedruct zu Wienn... im Fahr 1671.
8. Austriaca Austeritas, in qua ostenditur... Venetiis, 1671.
9. Continuation, in qua Processus per Leopoldinum Primum... Venetiis, 1672.
10. Jobbágylevelek /1551–1848/. Összeáll. s az előszót írta H. Balázs É. Bp., 1951.
11. Baranyai B. A lengyel királykoronázás /1–37. o./. – Négy közlemény a magyar jog- és alkotmánytörténethez /39–165. o./. Karcag, 1927.
12. Baranyai B. Az örökös királyság eszméje (1655–1687) és Eszterházy Pál. – In: „Emlékkönyv Károlyi Árpád...”, Bp., 1933. 84–109. o. /“Dissertatio quo pacto seditio rebellium superioris Ungariae...” 1672. 105–109. o./
13. Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből. 1001–1949. Közreadja Beér J. és Csizmadia A. Bp., 1966. /1659: 18–196. o.; 1681: 2–196. o./
14. Beschreibung wise s mit dem Criminal Process und der darsuf zu Gratz den I. December 1671... Wien, 1672.
15. Bizozeri Simpliciano. Notizia Particolare Dello stato passato, e presente De’ Regni D’Vngheria, Croazia E Principato Di Transilvania,

- cioè Descrizione di tutti i Comitati, Citta, Fortezze e luoghi piu insigni de' medesimi loro sito, qualita, ricchezze e Genio della Nazione, fatte d'arme, assedii, prese e riprese delle Piazze, Et Azione piu memorabili de' Regnanti e Generali, che hanno comandato, o militato nelli stessi. Bologna, 1686.
16. Bizozeri Simpliciano. La sagra lega contro la potenza Ottomana. Milano, 1690.
 17. Blaškovič J. K dejinám tureckej okupácie na Slovensku. – "Historické štúdie", diel 8, Bratislava, 1963. /Prilohy: 1600–1686. s. 109–115. Prameň 1–9./
 18. Bethlen Gábor emlékezete. A szöveganyagot válogatta, a kötetet szerkesztette, az előszót /5–16. o./ és a bevezetőket /19–23., 69–70., 199–207., 259–261. o./ írta Makkai L. Bp., 1980.
 19. Bethlen Gábor krónikásai. Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemről. Összeállította, bevezette /5–10. o./ és jegyzetekkel ellátta Makkai L. Bp., 1980.
 20. Dominique Révérend. Bethlen Miklós (1642–1716) Emlékiratai. Fordította Toldy I. /15–196. o.: 1659–1690/. Az utószót /222–240. o./ és jegyzeteket /209–221. o./ írta Köpeczi B. Bp., 1984.
 21. Bontempi Gio. Andrea Angelini. Historia della Ribellione d'Ungheria. Dresda, 1672.
 22. Edward Brown. A brief account of some travels in Hungariae, Servia... London, 1673. Hrsg. von Nehring K. München, 1975. /Repr.: S. 1–144., S. 145–148., Einleitung; S. 149–165., Anmerkungen/
 23. Comazzi Giovan Battista. Istoria di Leopoldi Primo... T. 1. /1640–1663/. Vienna, 1686.; T. 2. /1664–1670/ Vienna, 1688.
 24. Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1608–1657. évi törvénycikkek. Bp., 1900. /1622–15.05.1618.: p. 174–183. – hitlevél, 1638: p. 364–371. 27.11.1625/; Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1657–1740. évi törvénycikkek. Bp., 1900 /1659: p. 130–138. 25.06.1655/
 25. A bujdosók levéltára. A gr. Teleki-család marosvásárhelyi levéltárából. Sajtó alá rendezte Deák F. Bp., 1883 /27.08.1666: 227–232. o./
 26. Utasítás a murányi udvarbíró részére 1662-ből. Másolta Döri F. – „Magyar gazdaságtörténelmi Szemle”, Bp., 1901. 267–280. o.
 27. Evlia Cselebi /1611–1684 u./ török világutazó magyarországi utazásai, 1660–1664. 2-dik kiadás. Fordította Karácson I. Az előszót és a szómagyarázatot írta, a jegyzeteket átdolgozta Fodor P. Bp., 1985.

28. Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai, 1664–1666. Fordította /4–259. o./ és jegyzetekkel kísérte Karácson I. 2. kötet, Bp., 1908. /61–73. o.: Szentgotthárd/
29. Evliya Celebi. Kniha cest. Cesty po Slovensku. Preložil /s. 33–314./ a uvod /s. 9–28./ napisal Kopcan V. Bratislava, s. a.
30. Evlija Celebi. Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama. Preveo, uvod /s. 7–55./ i komentar /s. 587–667./ napisao Hazim Sabanovic. Sarajevo, 1973.
31. Im Reiche des goldenen Apfels. Die türkischen Weltenbummlers Evliya Celebi denkwürdige Reise in das Giaurenland und in die Stadt und Festung Wien anno 1665. Übersetzt /S. 31–207./. eingeleitet /S. 9–29./ und erklärt /S. 203–266./ von Kreutel R. Graz, 1963. / Anhang: Kara Mehmed Paschas Bericht Über seine Botschaftsreise nach Wiens: S. 273–282./
32. Fabó A. Az 1662-diki országgyűlés. Bp., 1873.
33. Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich im siebzehnten Jahrhundert. Hrsg. von Fiedler J. Wien, 1866–1867 / Fontes Rerum Austriacarum, Li. Abt., Bd. 26. 27 / Zuanne Sagredo, 1665: S. 101–118; Marin Zozzi, 1671: S. 119–141./
34. Fodor F. Egy palócfalu életrajza /Nagyvisnyó/. Bp., 1930 /1640: 57. o.; Uconser, 1642: 58–59. o./
35. Francisci Erasmus. Der dritte Traur-Saal steigender und fallender Herren... Nürnberg, 1677.
36. Freschot, Casimirus: Ristretto dell’Historia d’Ungheria, 1686.
37. Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu (1113–1848). Na vydanie pripravila Gácsová A. Bratislava, 1955.
38. Gualdo Priorato conte Galeazzo. Continuatione dell’Historia di Leopoldo Cesare... Vienna, 1676.
39. Des Grafen Petri Serini Capitulations-Punkta... Anno 1670.
40. Cronici turcesti privind tarile romane. Extrase, V. 2. /sec. inceputul sec. 18/. Volum intocmit de Guboglu M. Buc., 1974. /Mehmed Halifa, 1650–1655: p. 188–202.; Münedzimbasi, 1660–1665: p. 274–275.; Silahdar..., 1662–1665: p. 319–329./
41. Hain Gáspár. Lőcsei krónikája. Lőcse, 1910–1913. /1663–1671: 296–402. o./
42. Esterházy Miklós nádor iratai. I. Kormányzattörténeti iratok. Az 1642. évi meghiúsult országgyűlés időszaka /1640 december – 1643 március/. Szerk. Hajnal I. Bp., 1930. /Iratok: 1–137. számú forrás, 1–428. o./

43. Krieg und Sieg in Ungarn. Die Ungarnfeldzüge des Grossvesirs Köprülüâde Fâzil Ahmed Pascha 1663 und 1664 nach den "Kleinodien der Historien" seines Siegelbewahrers Hasan Âga. Übersetz /S. 17–241./, eingeleitet /S. 9–16./ und erklärt /S. 243–257./ von Prokosch E. Graz, Wien, Köln, 1976.
44. Wesselényi Ferenc nádor egy érdekes levele 1664-ből /"Literae Palatinales propriae"/. Közli Hanthó L. – „Századok”, Bp., 1969. 743–744. o.
45. Hillebrand Gerardus. Politica Austriaca... 1717.
46. Histoire d’Emeric Comte de Tekeli... Cologne, 1694.
47. Histoire de Leopold... La Haye, 1739.
48. Histoire des procedures criminelles... Amsterdam, 1672.
49. Histoire des revolutions de Hongrie... La Haye, 1739. T. 1
50. Histoire des troubles de Hongrie. Paris, 1683.
51. Histoire des troubles en Hongrie... 1691., 1722.
52. Historia de las Revoluciones de Hungria. Madrid, 1687.
53. Historia de la vida y hechoes del Emperador Leopoldo I. Amberes, 1716.
54. Hornyik J. Kecskemét város története oklevéltárral. 1. kötet, Kecskemét, 1860. /Oklevéltár, 1075–1731: 1–40. számú forrás, 189–279. o.; 1601–1676: 23–37. számú forrás, 237–271. o./; 2. kötet, Kecskemét, 1861. /Oklevéltár, 1664–1690: 1–320. számú forrás, 223–512. o./; 3. kötet, Kecskemét, 1862. /Oklevéltár, 1683–1773: 1–180. számú forrás, 301–510. o./
55. Horváth L. Adatok Wesselényi Ferenc nádor pecséthasználatához. – „Levéltári Közlemények”, Bp., 1987. 1-2. szám, 99–104. o.: textus: 101-102. o.
56. Listy poddaných z rokov 1538–1848. Ne vyd. pripr. Horváth P. Bratislava, 1955 /17. sz.: prameň 4–52., s. 36–95./
57. Rabovali Turci. Výber z kroník a listov zo 16. a 17. storočia. Zostavil, upravil, úvod /s. 7–22./ a poznámky a vysvetlivky /s. 221–265./ napísal Horváth P. Bratislava, 1972. /167–1683: Prameň 25–7., s. 175–219., 1663–1664: Prameň 39–48., s. 187–197.
58. Horváth R. Zator Zrinskih i Frankopana. – In: "Posljednji Zrinski i Frankopani", Zagreb, s. a., s. 146.
59. Hudita I. Recueil de documents concernant d’histoire de pays roumains. Tires des archives France 16-e et 17-e siècles. /1556–1686: source 1–473./ Iasi, 1939 /1664–1671: source 183–227., p. 144–165., source 201, p. 153. 29.09.1667., source 209, p. 156–157. 18.01.1671/

60. The Hungarian Rebellion... London, 1672.
61. Imreg M. Francesco Moneta Rómában kiadott beszámolója Zrínyi Miklós 1663–64. évi csatáiról. – „Hadtörténelmi Közlemények”, Bp., 1985. 3. szám, 660–675. o. /ford.: 661–671. o./
62. Istvánffy Nicolaus (1538–1615) Regni Hugarici historis... /-1608; 1608–1718./... 1724.
63. Végvári levelek (Egri és váradi pasák s szolnoki bégek levelezése magyar végvári kapitányokkal és hódoltsági helységekkel) 1660–1682. Az Egyetemi Könyvtár ritkaságtárának anyagából. Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta Izsépy E. Bp., 1962 /1–71. számú forrás, 15–79. o./
64. Jankovich M. Újabb források a Wesselényi-féle hűtlenségi per történetéhez. – „Levéltári Közlemények”, Bp., 1975. 279–287. o. /1–5. számú forrás, 282–287. o., 11.03. – 03.04.1670/
65. Zrínyi Péternek a Portával való alkudozásaihoz, 1670. Közli Koncz J. – „Hadtörténelmi Közlemények”, Bp., 1891. 420. o.
66. Karácson I. Török követségi jelentés a vasvári béke megerősítéséről. – „Katolikus szemle”, II. k. Bp., 1897. 401–412. o. /15.05.1665: 404–411. o./
67. Kéri. Series banorum Dalmatiae... Tyrnaviae, 1737.
68. Kjátib Cselebi (1600 k. – 1568). Fezlikéjéből (1642–1651/2). – In: „Török történetírók”, Ford. és jegyzetekkel kísérte Karácson I. 3. kötet, Bp., 1916. 200–388. o.
69. Révay Kata Szidónia levelei férjéhez. 1656–1702. Közrebocsátja Komáromy A. Bp., 1888. /1671: 69–388. o./
70. Levéltári kutatások. Közli Komáromy A. – „Történelmi Tár”, Bp., 1899. 483–506. o. /1619–1667: 503–504. o., 3. számú forrás, 1670./
71. Montecuccoli Rajmond gróf tábornagy jelentése a császárhoz a szentgotthárdi győzelemről /1664/. Közli Koncz J. – „Hadtörténelmi Közlemények”, Bp., 1891. 707–709. o. /01.08.1664./
72. A bujdosók levelezéséből 1670-ben. A gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárából. Közli Koncz J. – „Történelmi Tár”, Bp., 1891. 236–256. o.
73. Kapy Zsigmond gazdasági utasítása /1620/. Közli Kőszeghy S. – „Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle”, Bp., 1895. 196–200. o.
74. Knott R. Ein zeitgenössischer Bericht... /3.05.1671./ Teplitz-Schönau, 1903.
75. Krnic B. Savremeni izvjestaj... /3.05.1671./ – “Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva”, Zagreb, 1909. S. 238–242.

76. Krones Fr. Aktenmässige Beiträge zur Geschichte des Tattenbach sen Processes von Jahre 1670. – “Mitteilungen des historischen Verins für Steiermark”, Band 12, Graz, 1863. S. 80–112.
77. Laszowski E. Građa za gospodarsku povijest hrvatske u 16–17. stoljeću. Izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana /1493–1696/. Zagrab, 1951. /Izvor 1–157.: 1600–1696: s. 15–157./
78. A lednicei uradalom 1699-iki rendtartása. – „Magyar Gazdaságtörténelmi szemle”, Bp., 1900. 358–361. o.
79. Briefe Kaiser Leopolds I an Wenzel... zu Lobkowitz, 1637–1674. – “Archiv für Österreichische Geschichte”, Bd. 80. Wien.
80. Levinson A. Nuntiaturberichte von Kaiserhofe Leopold. /1657. Februar bis 1669. Dezember/. – “Archiv für Österreichische Geschichte”, Band 103, Wien, 1918. S. 545–841. /21.07.1663: S. 755–756./
81. Lilek E. Kritische Darstellung der ungarisch-kroatischen Verschwörung und Rebellion /1663–1671./ Celje, I. Teil / Verschwörung und Aufstand von 1663–1670./ – 1928: II. Teil / Das Gerichtsverfahren gegen Peter Zrinski, Fr. Frankopan und ihre mitverschworene/ – 1930: III. Teil – 1930: IV. Teil – 1930.
82. Urbaria lingua Croatica conspiratica. Hrvatski urbari. Sv. I. Sabrao i protumacio Lopašić R. /1436–1697/. Zagreb, 1894. /Monumenta historice-juridica Slavorum meridionalium. Vol. 5. /1609. 1653–1650. 1697: Izvor 6–13., s. 129–378.
83. Nekoliko priloga za poviest urote Petra Zrinskoga i Franje Frankopana. Priobćio Lopašić R. – “Starine”, kn. 15. Zagrab, 1883. s. 114–155. Izvor 1–25. /1670–1671./
84. Novi prilozi za poviest urote bana Petra Zrinskoga i kneza Franje Krste Frankopana. Priobćio Lopašić R. – “Starine”, kn. 24. Zagrab, 1891. s. 41–112. Izvor 1–28., 1–6., 1–94., 1–13. /30.12.1669–12.03.1684./
85. Majláth J. Geschichte des österreichischen Kaiserstaates. Bd. 4. Hamburg, 1848. S. 66–68.
86. Kimutatások /u.n. extactusai/ a Rákóczi-birtokok terméseredményeiről és állatállományáról /1650–1660/. Közli Makkai L. – „Agrártörténeti Szemle”, Bp., Gödöllő, 1957. 3-4. szám, 270–282. o.
87. Urbáriumok. 16–17. század. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt /9–48. o./ írta Maksay F. Bp., 1959.
88. Mencke Burckhard. Leben und taten Leopold’s des Grossen. Band 2, Köln, 1708.

89. Merkwürdige Geschichte des Lebens des Emmerich Graf von Tököli... Berlin und Potsdam, 1793.
90. Regesták a külföldi levéltárakból. A török-magyar viszonyok történetéhez 1660–1664 közt /28.07.1660–19.11.1661/. Közli Marczali H. – „Történelmi Tár”, Bp., 1880. 741–759. o.
91. A magyar történet kútfontainak kézikönyve. – Enchiridion... Szerk. Marczali H. Bp., 1902. /23.06.1606: 482–492. o./
92. Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku. Diel 2. /17. storocie/ Na vydanie pripravili Marsina R. a Kušik M. Bratislava, 1959 /1601–1699: prameň 20–32./
93. Montecuccoli Raimund. Ausgewählte Schriften. Bd. 1–3. Wien–Leipzig, 1899–1900.
94. Nádasdy és Wesselényi levelezéseiből a 17-ik század közepén. Közli B. Mednyánszky D. – „Történelmi Tár”, Bp., 1880. 209–233. o. /1643–1658/. 1–10. számú forrás, 217–233. o.
95. Nádasdy Ferenc Oratio-ja az ország négy rendjéhez /1668/. Közli Veress En. – „Történelmi Tár”, Bp., 1896. 101–112. o. /Szöveg: 103–112. o./
96. Királyi, nádori s némely más nevezetes levelek Nógrádhoz (1630–1666). Az eredetiekből közli Nagy I. – „Magyar Történelmi Tár”, 10. kötet, Pest, 1861. 111–202. o. /Wesselényi F.: 1–70. számú forrás(levél), 117–198. o./
97. Egy jó középrendű nemes úr birtokállaga a 17. században /1668–1684/. Közli Nagy I. – „Történelmi Tár”, Bp., 1898. 463–480. o.
98. Függetlenségi harcok a Habsburgok ellen a 17. század első felében. Összeállította Nagy L. – In: „Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához”, 1. kötet, Bp., 1955. 193–248. o.
99. Náíma /–1716/ Tarikhjából (1636–1658/59.) – In: „Török történetírók”, 3. kötet, Ford. és jegyzetekkel kísérte Karácson I. Bp., 1916. 71–193. o.
100. Pauler Gy. A besztercebányai gyűlés. 1670. – „Századok”, Bp., 1874. 553–567. o. /10.03.1670: 555. o./
101. Frangepán Ferenc vallatása /28.04.1671/. Közli Pauler Gy. – „Történelmi Tár”, Bp., 1880. 202–206. o.
102. Pecsevi Ibráhim /1574 k. – 1651/ tarikhjából /1566–1622/ – In: „Török történetírók”, 3. kötet, Ford. és jegyzetekkel kísérte Karácson I. Bp., 1916. 71–193. o.
103. Perfetta E. Veridica Relatione... Vienna, 1671.

104. Péter K. A magyar nyelvű politikai publicistika kezdetei. A „Siralmas Panasz” keletkezéstörténete. Bp., 1973 /Függelék: „Siralmas Keoniörgeö”, Leuel, 1656/
105. Péter K. Esterházy Miklós. Bp., 1985. /„Opinio”, 02.06.1627: 73–82. o./
106. Peták E. Illusztrált velencei röplap Zrínyi Péter 1663. október 16-i csatájáról. – „Hadtörténelmi Közlemények”, Bp., 1985. 3. szám, 682–689. o. /Faxim.: 685–687. o./
107. Az 1655-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez. Közli Pettkó B. – „Történelmi Tár”, Bp., 1891. 171–176. o. /1. számú forrás – 1655.04.07., 2. számú forrás – 1655.06.04./
108. Epistolae procerum regni Hungariae. Pars 2 (1554–1711), Posonii, 1806 /1603–1692: scriptum 88–166., p. 260–516.; 22.04.1670.: scriptum 140, p. 467–471./. Collegit Pray G.
109. Privatbriefe Kaiser Leopolds I. an den Grafen F. E. Pötting. 1662–1673. Hrsg. von Pribram A. und Landwehr M. von Pragenau. Wien, I. Theil /1662–1668/ – 1903: 2. Theil /1669–1673/ – 1904 /Fontes Rerum Austriacarum. II. Abt., Bd. 56–57./
110. Purjesz I. A török hódoltság Pest megyében a 17. század második felében (Pest megye 1668. évi vizsgálati jegyzőkönyve a török ellen). – „Levéltári Közlemények”, Bp., 1958. 173–200. o.
111. Rácz I. Hajdútelepítések és kiváltságolások. – In: „A hajdúk a magyar történelemben”, Debrecen, 1969. 47–67. o./Függelék: 1616–1682: 56–67. o./
112. Rechtmässiges Urteil... 1671.
113. Rédei László történeti maradványai (1658–1663). Közli Nagy I. – „Magyar Történelmi Tár”, Pest, 1871. 17. kötet [Tartalom: VII–XII.], 1–270. o.
114. Relatio welcher Gestalt... 1671.
115. Roncaglia Vita di Leopoldo imperatore. Lucca, 1718.
116. Rozsnyay Dávid (1641–1718), az utolsó török deák, történeti maradványai. Összeszedte s jegyzetekkel és oklevéltárral kísérvé kiadta Szilágyi S., Pest, 1867. /Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, Tomus 8/ /Napló, 1663–1670: 268–313. o., 304. o. – 1667, 305. 313. o. – 20.04.1667, 242–245. o. – 10.08.1664, 26.04.1669 – 428. o./
117. Sagredo G. Relation de la cour imperiale... Paris. 1670.
118. Regesták. A csehországi helytartósági levéltárban Prágában őrzött magyar vonatkozású oklevelekből. Közli Sasinek F. – „Történelmi Tár”, Bp., 1892. 292–318. o. /317. o.: 09-10.04.1670./

119. Schenkel Johann Adam. Vollständiges Lebens-Diarium... Wien, 1702.
120. Magyar történeti szöveggyűjtemény. II/1–2. kötet /1526–1790/. Szerk. Sinkovics I. Bp., 1968. 573–630. o., 87–90. számú forrás
121. Šurmin Gj. Listovi Petra Zrinjskoga i njegove kćeri Jelene iz god. 1670. – “Vienac”, 1896. s. 747–748.
122. Szádeczky L. Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon. Okirattárral (1307–1848). 1. kötet, Bp., 1913; 2. kötet (Anyaggyűjtemény, 1307–1848.), Bp., 1913. /1609–1678: 27–42. számú forrás, 97–179. o./
123. Szalárdi János (1601–1666) siralmas magyar krónikája (1526–1662). Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt /5–66. o./ és jegyzeteket /721–763. o./ írta Szakály F. Bp., 1980.
124. Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten (1054–1717). Összegyűjtötte és jegyzetekkel kísérte Szamota I. Bp., 1891. /1632–1699: 23–29. számú forrás, 245–444. o.; 1660, 1687: Tollius Jakab, 20. számú forrás. 284–289. o.; 1669–1670: Brown, 27. számú forrás, 290–425. o./
125. Széchy K. Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664). Bp., 1. kötet – 1896.; 2. kötet – 1896. /247–289. o.: Hadi vázlatok/; 3. kötet – 1900. /1654–1657: 335–345. o./; 4. kötet – 1900. /249–285. o.: Gróf Zrínyi Miklós magyar levelei, 1633–1664/; 5. kötet – 1902. /124–202. o.: 24.07.1664 – 18.11.1664/
126. Emlékek Barsvármegye hajdanából. Közli Szerémi. – „Történelmi Szemle”, Bp., 1892. 513–558. o.: 137–172. számú forrás: 1621–1663., 716–736. o.: 173–194. számú forrás: 1663–1664., 553–558. o.: 172. számú forrás: Limitatio.
127. A Szilágysomlyai uradalom jobbágynak szolgálmányai 1669-ben. – „Magyar Gazdaságtörténeti Szemle”, Bp., 1892. 102–104. o.
128. Sztanó L. Olasz beszámoló Zrínyi Miklós 1663. november 27-én vívott Mura menti ütközetéről. – „Hadtörténeti Közlemények”, Bp., 1985. 3. szám, 676–681. o.
129. Takáts S. Szegény magyarok. Bp., 1927. /287–323. o.: Zrínyi Miklós ismeretlen levelei (1643–1657)/
130. Tafferner P. Caesarea Legatio... Viennae, 1668.
131. Teleki Mihály (1634–1690) levelezése. Szerkeszti Gergely S. Bp., 4. kötet /1667–1669/ – 1908. 5. kötet /1670–1671/ – 1910.

132. Az olasz és a magyar Frangepánok /Frangipane/ levelezése. Közli Thallóczy L. – „Történelmi Tár”, Bp., 1896. 399–418. o. /1354–1673: 1–13. számú forrás, 403–418. o./
133. Umbständige und warhafftige Relation... 1671.
134. Valvasor I. Die Ehre des Herzogtums Krain. Band 4, Laibach–Nürnberg, 1689. S. 129–131.: 2. Aufl.: 1880.
135. A bécsi nunciusok jelentései Magyarországról (1666–1683). Összegyűjtötte, a bevezető tanulmányt /9–26. o./ és magyarázatokat írta Vanyó T. A. Pannonhalma, 1935. /Okmánytár: 02.01.1666 – 04.12.1683. 1–162. számú forrás, 27–101. o./
136. A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról (1611–1786). Összegyűjt., vál. és a bev. tanulm. írta Vanyó T. A. Bp., 1986.
137. Uriszék. 16–17. századi perszövegek. Szerk. Varga E. Bp., 1958. /1582–1659/
138. Vitezovich P. (1650–1713). Kronika aliti spomen... Zagreb, 1869.
139. Vitnyédy István levelei (1652–1664). Adalékul a 17. század politikai és erkölcs-történetéhez. Közli Fabó A. 1–2. k. Pest, 1871 /1652–1664/ „Magyar Történelmi Tár”, 15-16. kötet /1-449. számú forrás, 22–267. o./
140. Vitnyédi leveleiből /1668/. Közli Szádeczky L. – „Történelmi Tár”, Bp., 1880. 20–246. o., 1–2. számú forrás
141. Wagner G. Der Wiener Hof, Ludwig XIV. und die Anfänge der Magnatenverschwörung 1664/65. “Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs”, Band 16, Wien, 1963. S. 87–150.
142. Historia Leopoldi Magni Caesaris Augusti. Tomus 1, Autor: Wagner Franciscus. Augustae Vindelicorum(Augsburg), 1719. p. 178–257.
143. Warhafftige und ausführliche Relation... Wien, 1671.
144. Drei diplomatischen Relationen aus der Zeit Kaisers Leopold's I. Hrsg. von Wolf A. – “Archiv für Kunde österreichischen Geschichts-Quellen”, Bd. 20. Wien, S. 305–331.
145. Adalékok a Batthányak 17. századi marhakereskedésének történetéhez. Közli Zimányi V. – „Agrártörténeti Szemle”, Bp., 1961. 60–84. o.
146. Zrínyi Miklós összes művei. 1-2. kötet. Kiadta Csapodi Cs., Klaniczay T. Bp., 1958.
147. Zrínyi Miklós a költő, hadvezér és hadtudományi író. Összeállította Rohonyi G. – In: „Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához”, 1. kötet, Bp., 1955. 251–295. o.

Szakirodalom

148. Алексеев В. М. Крестьянство в королевстве Венгрии и в Трансильванском княжестве в 16 – середине 17 вв. – В кн.: «История крестьянства в Европе: Эпоха феодализма». М., 1986. Т. 3, с. 368–381.
149. Ачади И. История венгерского крепостного крестьянства. Пер. с венгерского. М., 1956.
150. Бромлей Ю. В. Банская Хорватия и Военная Граница в 17 в. – В кн.: «История Югославии», Т. 1, М., 1963. с. 244–250.
151. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. М., 1983.
152. Бромлей Ю. В. Этнос и этнография. М., 1973.
153. Бромлей Ю. В. Современные проблемы этнографии. М., 1981.
154. Будилович Заговор графов Петра Зринского и Франка Франкопена. Эпизод из хорватской истории. Актовая речь. Нежин, 1678.
155. Клаиц Н., Графенауер Б. Завера хрватских и угарских великаша. – В кн.: «История народа Угославие, кн. 2. Београд, 1960. с. 691–703, 711–714.
156. Лукьяненко А. М. Политическая и литературная деятельность братьев Зринских и Франца Франкопана / Из истории политической и экономической жизни хорватов 17 в. и из истории развития у хорватов литературы и выработки литературного языка/, Том 1 /Политическая деятельность братьев Зринских и Франца Франкопана/. Киев, 1911.
157. Новичев А. Д. История Турции, Т. 1 /Эпоха феодализма, II – 18 века/, Ленинград, 1963.
158. Шовш К. К. Магнаты Хорватии в антигабсбургском сословном движении королевства Венгрии, 1664–1671 гг. – В кн.: «Славяне и их соседи. Международные отношения в эпоху феодализма». М., 1989. с. 139–152.
159. Шовш К. К. Османский вопрос в антигабсбургских движениях 17 века. – В кн.: «Славяне и их соседи. Османская империя и народы Центральной и Восточной Европы». М., 1993.
160. Шушарин В. П. Королевство Венгрия под властью Габсбургов. Позднефеодальное крепостничество. Антигабсбургские движения (1541–1703 гг.). – Области Среднего Подунавья под властью Османской Империи. – Трансильванское княжество в 1604–1690 гг. – В кн.: «История Венгрии (в трех томах)». Том 1, М., 1971. с. 299–327., 328–344., 375–405.

161. Шушарин В. П. Между Портой и Венским двором (1608–1699 гг.). – В кн.: «Краткая история Венгрии. С древнейших времен до наших дней». М., 1991. с. 111–133.
162. /Anonim/. Rec.: N 2. – „Századok”, Bp., 1873. 448–449. o.
163. Acsády I. Gróf Wesselényi Ferenc nádor halála. – „Századok”, Bp., 1884. 483–492. o.
164. Acsády I. A Széchyek Murányban. – „Századok”, Bp., 1885. 21–47., 116–125., 212–222., 306–315. o.
165. Acsády I. Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Bp., 1886. 141–158. o.
166. Acsády I. Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657–1711). Bp., 1898. /Magyar nemzet története, 7. kötet/
167. Adamček J. Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeca. Zagreb, 1980. s. 467–769.
168. Adamček J. Zrinsko-Frankopanski posjedi u 17 stoljeću. Zagreb, 1972.
169. Andreescu St. Restitutio Daciae: relațiile politice dintre țara românească, Moldova și Transilvania in Răstimpul (1601–1659). T. 2, Buc., 1989.
170. Angyal D. Késmárki Thököly Imre (1657–1705). 1. kötet, Bp., 1888. 27–31. o.
171. Angyal D. Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. Bp., 1898. /Magyar nemzet története, 6. kötet /423–524. o.: 1629–1634./
172. [175.] Bakács I. A török hódoltság korának népessége. – In: „Magyarország történeti demográfiája”, Bp., 1963. 115–142., 409–419. o.
173. [176.] Bakács I. A magyar nagybirtokos családok hitelügyletei a XVII–XVIII. században. Történeti statisztikai kötetek. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár, Budapest, 1965.
174. [177.] Barta J. ifj. Miért halt meg Zrínyi Péter. A Wesselényi összeküvés története. Bp., 1986. 15., 24. o.
175. [178.] Bartoniek E. Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Bp., 1975. 339–444. o.
176. [179.] Bartoniek E. A magyar királykoronázások története. Reprint. Bp., 1987. /I. kiad.: Bp., 1939./ 88–91., 94–95. o.
177. [180.] Benczédi L. Zrínyi Miklós és kora. – In: „Zrínyi Miklós Hadtudományi munkái”, Bp., 1957. 7–42. o.

178. [181.] Benczédi L. A magyar rendi nemzettudat sajátosságai a 16–17. században. – In: „Nemzetiség a feudalizmus korában”, Bp., 1972. 120–129. o.
179. [182.] Benczédi L. A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása (1666–1668). – „Történelmi szemle”, Bp., 1974. 4. szám, 596–630. o.
180. [183.] Benczédi L. Az 1670. évi tiszavidéki felkelés és társadalmi háttere. – „Századok”, Bp., 1975. 3-4. szám, 509–550. o.
181. [184.] Benczédi L. Az 1666. évi kállói „zenebona” (a helytörténet és az országos történet összefüggésében). – In: „Rákóczi-kori tudományok ülésszak, 1973. szeptember 20-21.”, Vaja, 1975. 84–92. o. /19.04.1666: 85. o./
182. [185.] Benczédi L. Die Leopoldinische Absolutismus und die Leibeigenschaft in Ungarn /1670–1681/. – In: “Aus der Geschichte der ostmitteleuropischen Bauernbewegungen im 16–17. Jahrhundert”, Bp., 1977. S. 71–76.
183. [186.] Benczédi L. A Habsburg abszolutizmus indítékai és megvalósulása az 1670-es évek Magyarországon. – „Történelmi szemle”, Bp., 1978. 3-4. szám, 535–556. o.
184. [187.] Benczédi L. Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a 17. század végi Magyarországon (1664–1685). Bp., 1980.
185. [188.] Benczédi L. Végváriak életviszonyai a 17. században. – In: „Magyarországi végvárak a 16–17. században”, Eger, 1983. 101–111. o.
186. [189.] Benczédi L. Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664–1685). – In: „Magyarország története”, 3/2. Bp., 1985. 1155–1272, 1823–1840. o.
187. [190.] Benczédi L. A török orientáció a 17. századvégi magyar politikában. – In: „A török orientáció a 17. századi magyar politikában. Tudományos emlékülés. 1983. március 25-26.”, Vaja, 1985. 21–33. o.
188. [191.] Benczédi L. Végváriak életviszonyai a 17. században. In: „Szomszédok hármass tükörben”, Bp., 1987. 141–157. o.
189. [192.] Benda K. A Habsburg-politika és a rendi ellenállás a 17. század elején. – „Történelmi szemle”, Bp., 1970. 404–427. o.
190. [193.] Benda K. A közép-európai államok fejlődésének sajátosságai a 17. században. – „Századok”, Bp., 1971. 2. szám, 417–419. o.
191. [194.] Benda K. A magyarországi végvári vonal fenntartásának költségei a 17. század elején. – „Magyarországi végvárak a 16–17. században /Tanulmányok/”, Eger, 1983. 49–59. o.

192. [195.] Benda K. A Habsburg-abszolútizmus és a magyar nemesség a 16. és 17. század fordulóján. – „Történelmi szemle”, Bp., 1984. 3. szám, 445–479. o.
193. [196.] Benda K., Hofer T., Papp G., Péter K., Zimányi V. „A magyar romlásának százada.” – In: „Hogyan éltek őseink?” Bp., 1980. 73–92. o.
194. [197.] Benda K., Maksay F., Szakály F., Csomasz Tóth K. A végvárok világa. – In: „Hogyan éltek elődeink?” Bp., 1980. 48–72. o.
195. [198.] Benda K., Péter K. Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben. Bp., 1987.
196. [199.] Bene S., Borien G. Zrínyi és a vadkan. Bp., 1988.
197. [200.] Béranger J. Une tentative de rapprochement entre la France et l'Empereur: Revue le traité de partage secret de la succession d'Espagne du 19 Janvier 1668. – “Revue d'histoire diplomatique”, an. 79. Paris, oct.-déc. 1965. p. 291–314.
198. [201.] Béranger J. Francia-magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején (1664–1668). – „Történelmi Szemle”, Bp., 1967, 3. szám, 275–291. o./10.08.1664: 276. o.; 1664, 1666, 1667: 291. o./
199. [202.] Béranger J. Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Paris, 1975.
200. [203.] Béranger J. Les “Gravamina”. Remontrances des diètes de Hongrie de 1655 a 1681. Recherches sur les fondements du droit d'Etat au XVIIe siècle. Paris, 1973. /“Gravamina”: 1655: p. 103–161., 1659: p. 167–222., 1662: p. 228–268., 1681: p. 280–317./
201. [204.] Bidermann H. I. Geschichte der österreichischen Gesamt-Staatsidee (1526–1804). I. Abt. /1526–1705/. Innsbruck, 1867. S. 37–38., 103–104.: 1638–1697.
202. [205.] Bogdanov V. Historijsko značenje urote Zrinskih i Frankopana u: Likovi i pokreti. Zagreb, 1957.
203. [206.] Bokes Fr. Dejiny Slovenska a Slovakov od najstarsich cias do oslobodenie. Bratislava, 1946.
204. [207.] Bösendorfer J. Zavjera Petra Šubića-Zrinskoga bana hrvatskoga (1664–1671). Zagreb, 1898. /s. 8-9., 34., 37., 41., 139./
205. [208.] Broucek P. Türkenjahr 1663 und Niederösterreich. – “Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich”, Jg. 1974. S. 179–208.
206. [209.] Cubrilovic V. Politička prošlost Hrvata. Beograd, 1939.
207. [210.] Csapodi Cs. Esterházy Miklós nádor (1583–1645). Bp., 1942.

208. [211.] Csonkás M. Adalékok a költő Zrínyi Miklós életrajzához. – „Irodalomtörténeti Közlemények”, Bp., 1955. 81–82. o.
209. [212.] Csuday J. Zrínyiek a magyar történelemben (1566–1704). Szombathely, 1884.
210. [213.] Danko I. A hajdúság eredete. – In: „A hajdúk a magyar történelemben”, Debrecen, 1969. 3–12. o.
211. [214.] Deák F. Nagyvárad elvesztése 1660-ban. Bp., 1877.
212. [215.] Degré A. Földesúri jogok a jobbágyok házasságkötése körül. „Regnum.” Egyháztörténeti évkönyv, 5. kötet /1942–1943/. Bp., 1943.
213. [216.] Degré A. Megyei közgyűlések a 16–17. századi török háborúk korában. – In: „Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából”, Bp., 1971. 35–52. o.
214. [217.] „Disputa Erdély történetéről.” – „Kritika”, Bp., 1987. 5. szám, 25–28. o.
215. [218.] Domanovszky S. Gazdaság és társadalom a középkorban. Tanulmányok. Bp., 1979.
216. [219.] Eckhart F. Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 1946.
217. [220.] Eckhart F. A földesúri büntetőbíráskodás. Bp., 1954.
218. [221.] Ember Gy. Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig. Bp., 1946.
219. [222.] Erdmannsdörfer. Deutche Geschichte vom Westfälischen Frieden bis zum Regierungsantritt Friedrichs des Grossen (1648–1740). Berlin, 1892.
220. [223.] Evans R. J. W. The Making of the Habsburg Monarchy (1550–1700). An interpretation. Oxford, 1979.
221. [224.] F. R. Smrt Petra Zrinskogo i Krsto Frankopana. – „Danica”, 1898. s. 42–57.
222. [225.] Fehér E. Művelődéstörténeti körkép I. Lipót törvényeiben. Szeged. 1927. /25. o.: 25.07.1655./
223. [226.] Feletar Djurić T. Navik on živi ki zgine pošteno, 2. dop. izd. Čakovec, 1971.
224. [227.] Felhő I. A szabad királyi városok és a magyar kamara a 17. században. – „Levéltári Közlemények”, Bp., 1946. 209–267. o.
225. [228.] Gácsová A. Boje slovenského ľudu proti feudálnemu útlaku a vykorisťovaniu. Bratislava, 1960. s. 112.
226. [229.] Görög I. Gróf Zrínyi Miklós, a költő mint államférfi. Művelődéstörténeti tanulmány. Bp., 1906. 50–54. o., 55–60. o.: 1664.

227. [230.] Granasztói Gy. Becslés Sopron 16–17. századi lélekszámára. – „Történelmi Szemle”, Bp., 1970. 3. szám, 275–325. o.
228. [231.] Granasztói Gy. A középkori magyar város. Bp., 1980.
229. [232.] Hantsch H. Die Geschichte Österreichs. Band 2 /1648–1918/, Graz–Köln–Wien, 1962. S. 26–35., 41–42.: 1660–1671.
230. [233.] Hauptmann L. Die Kroaten im Wandel der Jahrhunderte. Berlin, 1944.
231. [234.] Heckenast G. Ellenállási kísérletek a Habsburg-abszolútizmus ellen. 1665–1663. – „Magyarország története. Egyetemi tankönyv”, 2. kötet, Bp., 1972. 304–316. o.
232. [235.] Hegyi K. Egy világbirodalom végvidékén. Bp., 1982.
233. [237.] Hegyi K. A törökbirodalom magyarországi jövedelemforrásai. – „Századok”, Bp., 1965. 4-5. szám, 861–870. o.
234. [238.] Hegyi K. Török közigazgatás és jogszolgáltatás – magyar városi autonómia. – „Történelmi Szemle”, Bp., 1985. 2. szám, 227–257. o.
235. [239.] Hegyi K. A Török Birodalom a 16–17. században. – In: „Magyarország története”, 3/1. kötet (1526–1686), Bp., 1985. 101–145. o., 3/2. kötet (1526–1686), Bp., 1985. 1756–1761. o.
236. [240.] Hegyi K., Zimányi V. Az oszmán birodalom Európában. Bp., 1986.
237. [241.] Herczegh G. Magyarország külpolitikája (896–1919). Bp., 1987. 135–160. o.: 1606–1683; 156–158. o.: 1666–1671.
238. [242.] Hermann R. /Rec./: N 241 – „Hadtörténelmi Közlemények”, Bp., 1988. 2. szám, 402–409. o.
239. [243.] Hermann E. A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. /17. sz.: 230–295., 534–545. o.; 1664–1668: 283–284. o./
240. [244.] Hiller I. Nádorválasztás és európai politika. Az 1625. évi soproni országgyűlés nemzetközi diplomáciai vonatkozásai. – „Soproni Szemle”, 1989. 1. szám, 59–70. o.
241. [245.] Horányi Alexius (1736–1806). Memoria. Hungarorum... T. 2. Viennae, 1776. p. 667
242. [246.] Horváth P. O ucasti poddanych protihabsburskych stavskych povstaniach. – “Historicky Casopis”, Bratislava, 1979/3, s. 357–368. /1664: s. 360–361./
243. [247.] Horváth P., Kopcan V. Turci na Slovensku. Bratislava, 1971. s. 148–162. /1663–1664/

244. [248.] Horváth P., Vozár J. Národnostné pomery. – Rozvoj slovenskej národnosti. – In: “Dejiny Slovenska”, diel 2 /1526–1848/, Bratislava, 1987. s. 256–262., 263–272.
245. [249.] Horváth R. Povijest Hrvatske. Petrinja, 1904. s. 406–415.
246. [250.] R. Horváth J. Az 1664-ik évi Mura-Rába melléki hadjárat és a Szt. Gotthárdi csata. – „Hadtörténelmi Közlemények”, Bp., 1893. 297–331., 596–647. o.
247. [251.] Hörk J. Muzsaji Vitnyédy István (1612–1670). – „Századok”, Bp., 1907. 289–320., 400–414., 502–517. o. /1666–1670: 299–301., 404–414. o./
248. [252.] Hubay I. Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban (1480–1718). Bp., 1948.
249. [253.] Hudita I. Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII siècle (1635–1683). Paris, 1927. p. 76–82., 120–129. /22.03.1645./ ; p. 192–202., 223–225., 241–244. /1664–1668/
250. [254.] Ila B. A gömöri jobbágyság a 17–18. században az úrbérrendezésig. Bp., 1938. 3–58. o.
251. [255.] Illéssy J., Pettkó B. A királyi könyvek jegyzéke a bennük foglalt nemesség, cím, címér, előnév és honosság adományozásoknak (1527–1867). Bp., 1895.
252. [256.] Iorga N. Istoria romanilor din Ardeal si Ungaria. Ed. Ingr. de Penelea G. Buc., 1989.
253. [257.] Jansák St. Slovensko v dobe uhorského feudalizmu. Hospodárske pomery od r. 1514 do r. 1848. Bratislava, 1932. s. 21–231/33., 39.
254. [258.] Kabrde J. Hlavní rysy timarsko-sipáhiského zřízení v Osmanské říši. – “Československý časopis historický”, Praha, 1966. s. 293–310.
255. [259.] Káldy-Nagy Gy. A török hódoltság elbeszélő és okleveles kútfőiről. – „Századok”, Bp., 1972, 3. szám, 647–652. o.
256. [260.] Kalmár J. Magyarország története a 16–18. században. 3-dik jav. és bőv. kiadás. Bp., 1991.
257. [261.] Karpát J. Niekoľko pripomienok k postaveniu poddaných z historicko-právneho hľadiska. – In: “Materiál z vedeckého sympózia o charaktere feudalizmu na Slovensku v 16.–18. storočí”, Bratislava, 1972. s. 195–198. /“Historické štúdie”, diel 17/

258. [262.] Kárpáthy-Kravjánszky M. I. Rákóczi Ferenc katolizálásának politikai vonatkozásai. Bp., 1940.
259. [263.] Katona St. *Historia critica regum Hungariae stirpis Austriacae*. T. 33 /1657–1671/, Budae, 1804.
260. [264.] Kazimír St. Nagyszombat szociális-gazdasági struktúrája a késő feudalizmus korában. – „Világtörténet”, 26. szám, Bp., 1976. 69–111. o.
261. [265.] Kazimír St. Adalék a 16. és 17. századbeli árak és bérek fejlődéséhez. – „Történelmi Szemle”, Bp., 1976. 1-2. szám, 167–210. o.
262. [266.] Kerekes Gy. Nemes Almássy István kassai kereskedő és bíró (1573–1635). – „Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle”, Bp., 1902. 144–247., 300–368. o. /24.10.1625: 161., 168–170. o./
263. [267.] Kerekes Gy. A kassai polgárok zaklatása a 17. század közepén. Bp., 1915.
264. [268.] Kirilly Zs-né. K otázke predpokladov existencie druhého nevollnictva na Slovensku a v Madarsku. – In: “Materiál z vedeckého sympózia o charaktere feudalizmu na Slovensku v 16.–18. storoci”, Bratislava, 1972. s. 229–232 /“Historické štúdie”, diel 17/.
265. [269.] N. Kiss I. Nagybirtokok árutermelése és külkereskedelme a 17. századi Magyarországon. Bp., 1968.
266. [270.] N. Kiss I. K niektorým otázkam agrárneho vývoje v Uhorsku v 16–18. storoci. – In: “Materiál z vedeckého sympózia o charaktere feudalizmu na Slovensku v 16.–18. storoci”, Bratislava, 1972. s. 225–228 /“Historické štúdie”, diel 17/
267. [271.] N. Kiss I. A magyarországi katonaparasztság fejlődése és hatása (1650–1770). – In: „Magyar és török végvárak (1663–1684)”, Eger, 1985. 119–122. o.
268. [272.] Klaič N., Grafenauer B. Urota hrvatskih i ugarskih velikaša. – In: “Historija naroda Jugoslavije”, kn. 2, Zagrab, 1959. s. 736–750., 758–760.
269. [273.] Klaniczay T. Zrínyi Miklós. 2-dik, átdolg. kiadás. Bp., 1964.
270. [274.] Klaniczay T. A régi magyarországi írók nemzeti hovatartozása. – „Irodalomtörténeti Közlemények”, Bp., 1973. 2. szám, 148–153. o.
271. [275.] Komáromy A. Révai Acta szidónia levelei férjéhez (1656–1702). – „Századok”, Bp., 1888. 881–896. o.
272. [276.] Komoróczy Gy. Debrecen város képviseleti rendszere a 16–17. században. – In: „Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából”, Bp., 1971. 91–115. o.

273. [277.] Köpeczi B. Betheln Miklós francia emlékiratai. – „Irodalomtörténeti Közlemények”, Bp., 1955. 296–304. o.
274. [278.] Köpeczi B. „Franciaország a birodalom megmentője, a kereszténység bajnoka.” Az 1664-es török hadjárat és a kereszténység bajnoka. Az 1664-es török hadjárat és a vasvári béke francia szemmel. – „Vasi Szemle”, Szombathely, 1964. 502–512. o.
275. [279.] Köpeczi B. „Magyarország a kereszténység ellensége.” A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Bp., 1976. 113–130. o.
276. [280.] Köpeczi B. A haladás kérdése a Habsburg-ellenes függetlenségi harcokban. – In: „Szomszédok hármass tükörben”, Bp., 1987. 47–63. o.
277. [281.] Kosáry D. Français en Hongrie 1664. – “Revue d’histoire comparée”, Bp., 1946. p. 29–65.
278. [282.] Kosáry D. Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. 1–3. kötet, Bp., 1951., 1958.
279. [283.] Kopčan V. Turecké nebezpečenstvo a Slovensko. Bratislava, 1986. /1606–1683: s. 113–145./
280. [284.] Kopčan V. Vojna s Turkami 1663-1664 a sprisahanie F. Vešelénihó. – In: “Dejiny Slovenska”, zväzok 2, Bratislava, 1987. s. 165–184.
281. [285.] Kopčan V. Dobytie Nových Zámkov a koniec osmanskij moci na Slovensku. – “Historicky Casopis”, Bratislava, 1985. s. 664–678.
282. [286.] Kopčan V. Krajčovičova K. Slovensko v tieni polmesiaca. Martin, 1983. /1663-1664: s. 85–97./
283. [287.] Kovács F. A pozsonyi városgazdaság. Pozsony, 1918.
284. [288.] Kretschmayr H. Geschichte von Venedig. Gotha, Band 1, 1905.; Gotha, Band 2, 1920.
285. [289.] Krones Fr. Grundriss der Osterreichischen Geschichte: mit besonderer Rücksicht auf Quellen und Literaturkunde. Wien, 1882.
286. [290.] Krones Fr. Stephen Vitnyédi und seine Briefe, aus den Jahren 1656 bis 1662, in ihrer Bedeutung für die Geschichte Ungarns.
287. [291.] Kropf L. Adalék a Wesselényi-összeesküvés történetéhez. I. Sir William Hadges. – „Századok”, Bp., 1897. 309–314. o.
288. [292.] Kukuljević Sakcinsky I. Književnici u Hrvatah iz prve polovine XVII vicka s ove strans Velebita. Zagreb, 1869. s. 9–34., 67–72.
289. [293.] Kumičić E. P. Zrinski i Fr. K. Frankopan i njihovi klevetnici. Zagreb, 1899.

290. [294.] Kumičić E. Urota Zrinsko–Frankopanska /Roman/. Zagreb, 1965.
291. [295.] Kvačala J. Dejiny reformácie na Slovensku 1517–1711. Lipt. Sv Mikulas. 1935. s. 224–228.
292. [296.] Laszowski E., Deželić V. Pomilovanje Petra Zrinskoga i Franje K. Frankopana god. 1687. Epilog tragediji Zrinsko–Frankopanskoj. Zagreb, 1914.
293. [297.] Lieszkowszky J. Nádasdy, Zrínyi és Frankopán a vérpadon 1671. /A vértanúk és kortársainak eredeti följegyzései nyomán/. Bp., 1884.
294. [298.] Lilek E. Charakteristik der kroatischen Verschwörer Petar Zrinski, Fr. Frankopan und der Katarina Zrinska im Lichte der historischen Wahrheit. Celje, 1928.
295. [299.] Ljubić Š. Pregled hrvatske povijesti. Zagreb, 1864.
296. [300.] Majlát J. Egy alföldi cívis-város kialakulása. Nagykovácsos gazdaság- és társadalomtörténete a megtelepedéstől a 18. század elejéig. Bp., 1943.
297. [301.] Mailáth J. Geschichte der Magyaren. Band 3, 2-te sehr vermehrte und verbesserte Auflage. Regensburg, 1853. S. 286–322.
298. [302.] Makkai L. Erdély története. Bp., 1944.
299. [303.] Makkai L. Histoire de Transylvanie. Bp., 1946.
300. [304.] Makkai L. Paraszti és mezőgazdasági termelés a 17. században. Budapest–Gödöllő, 1957. 271. o.
301. [305.] Makkai L. Pest megye története. In: „Pest megye műemlékei”, Bp., 1958. 59–169. o. /17. sz.: 106–121. o./
302. [306.] Makkai L. Az abszolutizmus társadalmi bázisának kialakulása az osztrák Habsburgok országában. – „Történelmi Szemle”, Bp., 1960. 2-3. szám, 193–223. o.
303. [307.] Makkai L. Die Hauptzüge der wirtschaftlich-sozialen Entwicklung Ungarns im 15–17. Jahrhundert. – In: “La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie (1457–1650)”, Bp., 1963. S. 27–46.
304. [308.] Makkai L. Robot – summa – taxa. (Az örökös jobbágyság rendszerének fejlődési tendenciái a 17. század második felében.) – „Történelmi Szemle”, Bp., 1964. 2. szám, 330–337. o.
305. [309.] Makkai L. Mezőgazdasági termelés és a termelékenység Magyarországon a késői feudalizmus korában. II. Az allódiumok gabona-termelése. – „Agrártörténelmi Szemle”, Bp., 1968. 1–2. szám, 45–67. o.

306. [310.] Makkai L. Két könyv Zrínyi Miklósról. – „Századok”, Bp., 1966. 1312–1313. o./Rec.: Klaniczay T. Zrínyi Miklós. 2-dik, átdolg. kiadás. Bp., 1964.; Perjés G. Zrínyi Miklós és kora. Bp., 1965./
307. [311.] Makkai L. A kései feudalizmus korának története a magyar történelem egyetemi tankönyvében és „rövid összefoglalása”-ban. – „Történelmi Szemle”, Bp., 1968. 1–2. szám, 125–132. o.
308. [312.] Makkai L. A magyar városfejlődés és városépítés történetének vázlata. Bp., 1968.
309. [313.] Makkai L. A magyar feudális állam 1526-ig. – A késői feudalizmus kora. Első rész 1526–1711. – In: „A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája (1945–1968)”, Bp., 1971. 157–267. o.
310. [314.] Makkai L. Magyarország társadalmi és gazdasági viszonyai az „örökös jobbágyság” rendszerének megszilárdulási korszakában. – In: „Magyarország története. Egyetemi tankönyv”, 2. kötet, Bp., 1972. 222–303. o.
311. [315.] Makkai L. La structure et la productivité de l’économie agraire de la Hongrie. – In: “Spoleczenstwo – Gospodarka – Kultúra”, Warszawa, 1974.
312. [316.] Makkai L. Gelöste und ungelöste Probleme der Geschichte der Bauernbewegungen im 16–17. Jahrhundert. Bp., 1977. S. 523–529.
313. [317.] Makkai L. A magyarországi mezőgazdaság termelési és fogyasztási struktúrája a 17. század közepén. – „Mezőgazdaság – Agrártudomány – Agrártörténet”, Bp., 1979. 253–263. o.
314. [318.] Makkai L. Agrarian landscape of historical Hungary in feudal times. Bp., 1980.
315. [319.] Makkai L. La noblesse de la Hongrie historique a l’époque du féodalisme tardif 1526–1760. – In: “Noblesse française, noblesse hongroise 16e–19e siècles”, Bp., 1981. p. 163–169.
316. [320.] Makkai L. A tizenötéves háború. Erdély sorsfordulói /A törökellenes tábor felbomlása/. – A Bocskai-felkelés. – Az ellenreformáció és a harmincéves háború. Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei /1608–1648/. – A Királyság és Erdély társadalomszerkezete. – Tájak és népek. – Művelődés a 17. században. – In: „Magyarország története”, 3/1–2. kötet, Bp., 1985. 693–707., 709–773., 777–929., 986–1022., 1425–1460., 1461–1576., 1792–1804., 1807–1809., 1854–1871. o.
317. [321.] Makkai L. A történelmi Magyarország mezőgazdasági tájai a feudalizmus korában. – „Történelmi Szemle”, Bp., 1985., 3. szám, 530–539. o.

318. [322.] Makkai L. Die wirtschaftlichen Regionen Ungarns zur Zeit des späten Feudalismus. – In: “Studien zur deutschen und ungarischen Wirtschaftsentwicklung /16–20. Jahrhundert/”, Bp., 1985. S. 9–21.
319. [323.] Makkai L. Az európai feudalizmus jellegzetességei. Bp., 1987. /159–207. o.: Örökös jobbágyság és kapitalizmus/
320. [324.] Makkai L. Magyar-román közös múlt. Bp., 1989.
321. [325.] Marczali H. Magyarország története. Bp., 1911. 486–494. o.
322. [326.] Marczali H. Erdély története. Bp., 1935.
323. [327.] Marczali H. Világtörténelem – magyar történelem. Bp., 1982.
324. [328.] Margalits E. Zrínyi Péter és Frangepán Katalin. – „Katholikus Szemle”, 2. kötet, Bp., 1897. 808–846. o.
325. [329.] Márki S. Wesselényi Ferenc nádor. – In: „Magyar Helikon. Jeles magyar államférfiak életrajz-gyűjteménye”, II. osztály, 1. kötet, Pozsony–Budapest, 1884. 121–144. o.
326. [330.] Markó Á. Zrínyi Miklós. Bp., 1942.
327. [331.] Marosi E. Der ungarische Abwehrkampf gegen die Türken (1352–1718). Ein historischer Überblick. – In: “Die Türkenkriege in der historischen Forschung”, Wien, 1983. S. 119–142. /17. sz.: S. 133–134., Anm 78–85./
328. [332.] Matunák M. Život a boje na slovensko-tureckom pohraničí. Zostavil, preložil, uvod /s. 7–20./ napisal Kopčan V., Bratislava, 1983. /Nové Zámky pod tureckym panstvom, 1663–1685: s. 215–292., 312–317./
329. [333.] Mayer Th. Rec.: Obal B., 1910 – “Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung”, Band 34, Hf. I., Innsbruck, 1913. S. 182–186.
330. [334.] Mollay K. A vármegye történeti vázlata 1848-ig. – In: „Sopron és környéke műemlékei”, 1953. 37–96. o.
331. [335.] Nagy L. Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Bp., 1972.
332. [336.] Nagy L. A végvári dicsőség nyomában. Bp., 1978.
333. [337.] Nagy L. „Kuruc életünket megállván csináljuk...” Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. Bp., 1983.
334. [338.] Nagy L. Erdélyi fejedelmek a Habsburg-ellenes harcok élén. – A török veszély fokozódása a 17. század közepén. – In: „Magyarország hadtörténete”, 1. kötet, Bp., 1984. 228–303. o. /A vasvári békekötés magyarországi következményei: 289–295. o./

335. [339.] Nagy L. Debrecen a nagyhatalmak ütköző pontján. – In: „Debrecen története”, 1. kötet, Debrecen, 1984. 313–345. o. /1670: 337. o./
336. [340.] Nagy L. A „bibliás őrálló fejedelem. I. Rákóczi György a magyar históriában. Bp., 1984. /171., 172–184. o.: 1644–1645; 184–186. o./
337. [341.] Nagy L. A 17. századi végvári katonaság erkölcsi-politikai arculata. – In: „Magyar és török végvárak (1663–1684)”, Eger, 1985. 97–135. o.
338. [342.] Nagy L. „Megint fölszánt magyar világ van...” Társadalom és hadsereg a 17. század első felének Habsburg-ellenes küzdelmeiben. Bp., 1985.
339. [343.] Nagy L. Hajdúvitézek (1591–1699). Bp., 1986. 271–272. o.
340. [344.] Nagy L. Kard és szerelem. Török kori históriák. Bp., 1985.
341. [345.] Nagy L. A török világ végnapjai Magyarországon. Historiai mozaikok. Bp., 1986. /1683–1699/
342. [346.] Nagy L. Az erős fekete bég. Nádasdy Ferenc. Bp., 1987.
343. [347.] Obal B. Die Regierungspolitik in Ungarn nach dem Westfälischen Frieden während der Regierung Leopold I. Halle, 1910. S. 12., 126–175.; 1662: S. 187–217.
344. [348.] Orosz I. A hegyaljai mezővárosok társadalma a 17. században különös tekintettel a szőlőbirtok hatásaira. – In: „Agrártörténeti Tanulmányok”, Bp., 1960. 3–70. o.
345. [349.] Pach Zs. P. Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a 15–17. században. Bp., 1963.
346. [350.] Pach Zs. P. Die ungarische Agrarentwicklung im 16–17. Jahrhundert. Bp., 1964.
347. [351.] Pach Zs. P. A nemzetközi kereskedelmi útvonalak 15–17. századi áthelyeződésének kérdéséhez. – „Századok”, Bp., 1968. 5-6. szám, 864–891. o.
348. [352.] Pach Zs. P. A kelet-európai „Gurtwirtschaft” problematikájához: robotmunka és bérmunka a földesúri majorságokon a 16–17. századi Magyarországon. – „Agrártörténeti Szemle”, Bp., 1971. 1-2. szám, 2–17. o.
349. [353.] Pach Zs. P. Corvées et travail salarié dans les exploitations seigneuriales de la Hongrie des 16e et 17e siècles. – In: “Paysannerie française, paysannerie hongroise”, 16–20e siècles. Bp., 1973. p. 75–97.
350. [354.] Pach Zs. P. Európa a 16–17. században. – „Történelmi Szemle”, Bp., 1979. 2. szám, 297–340. o.

351. [355.] Pach Zs. P. Európa a 16–17. században. – In: „Magyarország története”, 3/1-2. Bp., 1985. 25–100., 1752–1756. o.
352. [356.] Pach Zs. P. Moháctól Buda visszavívásáig. – „Századok”, Bp., 1986. 5-6. szám, 917–942. o. /Magyarország történeti útjának nemzetközi háttere/
353. [357.] Pach Zs. P. Fronarbeit und Lohnarbeit auf den ungarischen Herrengütern im 16–17. Jahrhundert. – In: “Studien zur deutschen und ungarischen Wirtschaftsentwicklung /16–20. Jahrhundert/”, Bp., 1985. S. 31–41.
354. [358.] Pacurariu M. Istoria Bisericii Ortodoxe Române. T. 1–3. Buc., 1980-1981.
355. [359.] Palma C. F. Notitia Rerum Hungaricarum... Pestini... 1785. Palma C. F. Notitia Rerum Hungaricarum. 3. ed. III. Pestini-Budae-Cassoviae, 1785. p. 382–384.
356. [360.] Pascu Șt. Ce este Transilvania? Civilizatia transilvană în cadrul civilizației românești /p. 5–204./. – Was ist Siebenbürgen? Siebenbürgen im Rahmen der rumänischen Kultur /p. 205–411./. Cluj-Napoca, 1983.
357. [361.] Pascu Șt. Mit jelent Erdély? Az erdélyi civilizáció a román civilizáció keretében. Bukarest, 1984.
358. [362.] Pauler Gy. Zrínyi Péter (életrajz). – „Századok”, Bp., 1867. 89–118., 231–265. o.
359. [363.] Pauler Gy. Adalék Zrínyi Péter életéhez. – „Századok”, Bp., 1870. 334–337. o. /17.12.1668. – 14.09.1670./
360. [364.] Pauler Gy. Wesselényi Ferenc nádor összeesküvése (1666–1667). – „Budapesti Szemle”, Bp., 1873. 1–44. o.
361. [365.] Pauler Gy. Rec.:/N 2/. – „Századok”, Bp., 1873. 634–639. o. /19.12.1666. 638. o./.
362. [366.] Pauler Gy. Rec.:/Fabó A., N 32/. – „Századok”, Bp., 1874. 207–209. o.
363. [367.] Pauler Gy. Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése (1664–1671). 1-2. kötet, Bp., 1876.
364. [368.] Pauler Gy. Adalék... II. Nyílt levél. – „Századok”, Bp., 1897. 314–316. o.
365. [369.] G. Payer A. V. Armati Hungarorum. München, 1985.
366. [370.] Perjés G. A „metodizmus” és a Zrínyi-Montecuccoli vita. – „Századok”, Bp., 1961. 4-5. szám, 507–533. o.; 1962. 25–44. o. /1661–1664: 508–519. o./

367. [371.] Perjés G. Mezőgazdasági termelés, népesség, hadsereg-
élelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715).
Bp., 1963.
368. [372.] Perjés G. Zrínyi Miklós és kora. Bp., 1965.
369. 369. [373.] Perjés G. The Zrínyi-Montecuccoli Controversy. – In:
“War and Society in East Central Europe”, Volume 3, Brooklyn,
1982. pp. 335–349.
370. [374.] Péter K. Zrínyi Miklós terve II. Rákóczi György magyar ki-
rályságáról. – „Századok”, Bp., 1972. 3. szám, 653–666. o.
371. [375.] Péter K. Az 1608. évi vallásügyi törvény és a jobbágyok val-
lásszabadsága. – „Századok”, Bp., 1977. 1. szám, 93–113. o.
372. [376.] Péter K. Köznemesi publicisztika, köznemesi politika a
17. század derekán. Az Országgyűlési pasquillus. – „Történelmi
Szemle”, Bp., 1979. 2. szám, 200–224. o.
373. [377.] Péter K. A magyar romlásnak századában. 2. kiad., Bp.,
1979.
374. [378.] Péter K. A mohácsi csatától a szatmári békéig (1526–1711).
– „Századok”, Bp., 1980. 3. szám, 364–377. o.
375. [379.] Péter K. Das skythische Selbstbewusstsein des ungarischen
Adels. – In: “La Pologne et la Hongrie aux 16e-18e siècles”, Bp.,
1981. S. 121–133.
376. [380.] Péter K. Bethlen Gábor magyar királysága, az országegye-
sítés és a Porta. – „Századok”, Bp., 1983. 5. szám, 1028–1060. o.
377. [381.] Péter K. A három részre szakadt ország és a török kiűzése
(1606–1686). – In: „Magyarország történeti kronológiája”, 2. kötet,
Bp., 1983. 430–509. o.
378. [382.] Péter K. A fejedelemség virágkora (1606–1660). – In: „Er-
dély története”, 2. kötet, Bp., 1986. 617–783., 1149–1153. o.
379. [383.] Péter K. A fejedelemség virágkora (1606–1660). – In: „Er-
dély rövid története”, Bp., 1989. 266–317. o.
380. [384.] Poór J. A hajdúvárosok gazdasági és társadalmi helyzete
(1607–1720). Debrecen, 1967.
381. [385.] Pray G. Historia regum Hungariae stirpis Austriacae. Budae,
1799.
382. [386.] Puff R. Berichtigung einer geschichtlichen Irrtümer, die
Verschwörung des Grafen Tattenbach in Steiermark betreffend. –
“Österreichische Blätter für Literatur”, 1846., 1848.

383. [387.] Puff R. Beiträge zur Kenntniss des Verschwörungs-Processes der Grafen Tattenbach, Zrínyi, Frangepan u.s. w. im J. 1670. – In: „Marburgeres Taschenbuch”, Band 2, 1859. S. 168–263.
384. [388.] Racki Fr. Ban Petra Zrinski i knez trzcki Frane Krsto Frankopan na stratistu. – „Visnac”, 29.04.1871. s. 258–263.
385. [389.] Rácz I. A hajdúság története. Bp., 1957. 7., 44. o.
386. [390.] Rácz I. A hajdúk a 17. században. Debrecen, 1969.
387. [391.] Rácz I. Heiducken Freiheit im System der zweiten Leibeigenschaft. – In: „Aus der Geschichte der ostmitteleuropaischen Bauernbewagungen im 16–17. Jahrhundert”, Bp., 1977. S. 131–136.
388. [392.] Rácz I. Hajdúszabadság a második jobbágyság rendszerében Magyarországon. – In: „A hajdúk a magyar történelemben”, 3. kötet, Debrecen, 1975. 5–14. o.
389. [393.] Ráth K. Zrínyi Péter, Frangepán Ferencz Kristóf és Nádasdy Ferencz grófok elleni tanúvallatás. – „Győri Történelmi és Régészeti Füzetek”, 1963. 315. o.
390. [394.] Redlich O. Weltmacht des Barock. Österreich in der Zeit Kaiser Leopolds I. 4., durchges. Aufl. Wien, 1961. /1645–1671: S. 200–272./
391. [395.] Ratkos P. Vyvin feudálnej renty na Slovensku v 16–18. storočí. – In: „Material z vedeckého sympózia o charaktere feudalizmu na Slovensku v 16–18. storočí”, Bratislava, 1972. /„Historické studie”, diel 17/
392. [396.] Rúzsás L. Városi fejlődés a Dunántúlon a 16–17. században. Bp., 1966.
393. [397.] Salamon F. Magyarország a török hódítás korában. 2-dik jav. kiadás. Bp., 1886. 407–426. o. /1660–1671/
394. [398.] Salamon F. Ungarn im Zeitalter der Türkenherrschaft. Leipzig, 1887.
395. [399.] Schiller B. Az örökös főrendiség eredete Magyarországon. Bp., 1900 /Oklevelek melléklete. 1509–1697: 309–323. o./
396. [400.] Scheichl F. Leopold I. und die Österreichische Politik Während des Devolutionskrieges (1667–1668). Leipzig, 1888.
397. [401.] Sebestyén J. Gyulaffi Lestár történeti maradványainak művelődéstörténeti vonatkozásai. Bp., 1905.
398. [402.] Sinkovics I. Le “servage héréditaire” en Hongrie aux 16–17e siècles. – In: “La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie (1457–1650)”, Bp., 1963. p. 47–89.

399. [403.] Šišić F. Ban Petar grof Zrinski i Fr. K. knez Frankopan stratištu. Zagreb, 1891.
400. [404.] Šišić F. Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine. – In: “Posljednji Zrinski i Frankopani”, Zagreb, 1907. s. 9–124.
401. [405.] Šišić F. Zrinsko–Frankopanska katastrofa. – In: “Veliki Ciril–Metodoski koledar”, 1908.
402. [406.] Šišić F. Hrvatska Povijest. 2 dio /1526–1790/ Zagreb, 1908. s. 101–108.
403. [407.] Šišić F. Zavjera Zrinsko–Frankopanska 1664–1671. Zagreb, 1879. s. 157–233.
404. [408.] Šišić F. Pregled povijesti hrvatskoga naroda. Zagreb, 1962.
405. [409.] Šišić F. Zavjera Petra Zrinskoga i Frane Frankopana. – “Brastvo”, Tom 16, Zagreb, 1921.
406. [410.] Smiciklas T. Poviest Hrvatska. Dio 2 /1526–1848/. Zagreb, 1879. s. 157–233.
407. [411.] Spiesz A. Rec.: /N 350/. – “Studia Historica Slovaca”, T. 4, Bratislava, 1966. s. 275–277.
408. [412.] Spiesz A. Absolutistické snahy Habsburgovcov a uhorské stavy v druhej polovici 17. a na zaciatku 18. stor. – “Historický Časopis”, Bratislava, 1979/2, s. 208–220.
409. [413.] Spiesz A. A Habsburgok abszolutisztikus törekvései és a magyarországi rendiség a 17. század második felében, valamint a 18. században. – In: „Szomszédok hármás tükörben”, Bp., 1987. 103–123. o.
410. [414.] Stavrovský E. K niektorým otázkam triedneho boja poddaných na severovýchodnom polsko-slovenskom pohraničí v období pozdneho feudalizmu. – “Historické šudie”, diel 10, Bratislava, 1965. s. 88–109.
411. [415.] Suchy M. Úlohy habsburskej monarchie a protihabsburské stavovské povstania. – “Historicky časopis”, Bratislava, 1975/1, s. 73–110.
412. [416.] Sugár I. Lehanyatlik a török félhold. Bp., 1983.
413. [417.] Sugár P. F. Southeastern Europe under Ottoman Rule (1354–1804). Seattle–London, 1977. pp. 195–202.
414. [418.] Süle R. A. Vitatott kérdések és szemléleti különbségek a magyar és román történetírásban. – „Alföld”, Debrecen, 1988. 2. szám, 36–54. o.
415. [419.] Szabó I. A jobbágy megnevesítése. – „Turul”, Bp., 1941. 11–21. o.

416. [420.] Szabó I. Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp., 1948.
417. [421.] Szabó I. Jobbágyok–parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből. Bp., 1976.
418. [422.] Szakály F. Parasztvármegyék a 17. és 18. században. Bp., 1969.
419. [423.] Szakály F. Das Bauerntum und die Kämpfe gegen die Türken bzw. gegen Habsburg in Ungarn im 16–17. Jahrhundert. – In: “Aus Geschichte der ostmitteleuropäischen Bauenbewegungen im 16–17. Jahrhundert”, Bp., 1977. S. 251–266.
420. [424.] Szakály F. Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp., 1981.
421. [425.] Szakály F. Végvár és hódoltság. – In: „Magyarországi végvárak a 16–17. században /Tanulmányok/”, Eger, 1983. 87–99. o.
422. [426.] Szakály F. Határvédelem és társadalom a török korban. – „Historia”, Bp., 1984. 5-6. szám, 17–19. o.
423. [427.] Szederkényi N. Heves vármegye története. 3. kötet /1596–1687/, Eger, 1891. /Okmánytár, 1601–1687: 1–23. számú forrás, 424–474. o./
424. [428.] Székely Gy. Zrínyi Miklós, a költő és államférfi. Pécs, 1964. 8–9., 12–13. o.
425. [429.] Székely Gy. La Hongrie et la domination Ottomane (15e–17e siècles). – In: “Studia turco-hungarica”, Tomus 2, Bp., 1975. 43–74. o.
426. [430.] Szekfű Gy. Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány. Bp., 1983.
427. [431.] Szekfű Gy. Magyar történet 1607–1780. 2-dik bőv., teljes kiadás. Bp., 1935. Repr.: Debrecen, 1990. 145–178. o.
428. [432.] Szendrey I. Debrecen, a mezőváros. – In: „Debrecen története 1693-ig”, 1. kötet, Debrecen, 1984. 131–311. o.
429. [433.] Szillaba S. A törökség 1660–1664-ben. Evlia Cselebi nyomán. Bp., 1905. 23–34. o.: 1663.
430. [434.] Szilágyi S. Zrínyi Péter és társai ligája s a rendkívüli törvénytörések. Lipcse, 1867.
431. [435.] Szűcs J. Das Städtewesen in Ungarn im 15–17. Jahrhundert. – In: “La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie (1457–1650)”, Bp., 1963. S. 97–164. /16–17. Jh.: S. 129–164./
432. [436.] Takáts S. Magyar műkincsek pusztulása a Wesselényi-féle összeesküvés idején. – „Archeológiai Értesítő”, Bp., 1900. 147–150. o.
433. [437.] Takáts S. A magyar gyalogság megalakulása. Bp., 1908.

434. [438.] Takáts S. Rajzok a török világból. 1–3. kötet, Bp., 1915–1917.; 4. kötet, Bp., 1928.
435. [439.] Takáts S. Szegény magyarok. Bp., 1927.
436. [440.] Takáts S. Művelődéstörténeti tanulmányok a 16–17. századból. Bp., 1961.
437. [441.] Tarnóc M. Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában. Bp., 1978. /193–218. o.: A történetírás/
438. [442.] Teply K. Das österreichische Türkenkriegszeitalter. – In: “Die Türkenkriege in der historischen Forschung”, Wien, 1983. S. 5–51.
439. [443.] Tirnitz J. Sopron szabad királyi város külső tanácsa 1526–1711. – In: „Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából”, Bp., 1971. 53–79. o.
440. [444.] Tolnai G. Régi magyar főurak. Életforma és műveltség az újkorban. Bp., 1939. 11., 117–118., 120., 122. o.
441. [445.] Tolnai G. Fejedelmi Erdély. Tizenhat tanulmány. Bp., 1984. /102–127. o.: Bethlen Miklós/
442. [446.] Topolski J. Narodziny kapitalizmu w Europie 14–17. wieku. Warszawa, 1965.
443. [447.] Topolski J. A nagybirtok gazdaságának refeudalizálódása Közép- és Kelet-Európában /15–18. század/. – „Világtörténet”, 20. szám, Bp., 1970. 32–45. o.
444. [448.] Tóth E. A gyászévtized /1671–1681/ és a gályarabság. – „Theológia Szemle”, Bp., 1959. 7–8. szám, 279–291. o.
445. [449.] Trócsányi Zs. Teleki Mihály /Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig/. Bp., 1972. 53–90. o.: 1666–1670/
446. [450.] Turóczi László. Ungaria suis cum regibus compendio data. 1768.
447. [451.] Ujhelyi P. Az állandó hadsereg története. I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657–1780). Bp., 1914. 112–113., 196–197., 201. o.
448. [452.] Várdy B. A magyar történettudomány és a szellemtörténeti iskola. – Hungarian Historiography and the Geistesgeschichte School. Cleveland, Ohio, 1974. pp. 15–58., 59–77.
449. [453.] Várdy B. S. The Ottoman Empire in Historiography. A Re-Evaluation by Sándor Takáts. Pittsburgh, 1977. p. 11
450. [454.] Varga J. Jobbágrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767. Bp., 1969.
451. [455.] Varga J. J. A 16–17. századi végvári katonaság szervezetének kérdései (különös tekintettel a főúri parancsnokság alatt álló du-

- nántúli katonaságra). – In: „Magyarországi védvárak a 16–17. században”, Eger, 1983. 119–131. o.
452. [456.] R. Várkonyi Á. Vita az abszolutizmus kérdéseiről. – „Történelmi Szemle”, Bp., 1962. 1. szám, 89–101. o.
453. [457.] R. Várkonyi Á. A Habsburg-abszolutizmus és a magyarországi jobbágyság a 17–18. század fordulóján. – „Századok”, Bp., 1965. 4-5. szám, 679–718. o.
454. [458.] R. Várkonyi Á. Küzdelmek a Habsburg abszolutizmus ellen. – In: „Magyarország története”, 3. kiad., 1. kötet, Bp., 1971. 253–281. o. /1663–1670: 269–273. o./
455. [459.] R. Várkonyi Á. Történelmi személyiség: válság és fejlődés a 17. századi Magyarországon. – „Századok”, Bp., 1972. 3. szám, 609–642. o.
456. [450.] R. Várkonyi Á. A török kiűzésének eszméje a magyar politikai gondolkodásban a 17. század közepén. – „Történelmi Szemle”, Bp., 1974. 4. szám, 495–501. o.
457. [451.] R. Várkonyi Á. Török világ és magyar külpolitika. Bp., 1975.
458. [452.] R. Várkonyi Á. Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a 17. századról. Bp., 1978.
459. [453.] R. Várkonyi Á. A magyar politikai kultúra ismeretlen fejezete. – „Kortárs”, Bp., 1982. 9. szám, 1433–1446. o.
460. [454.] R. Várkonyi Á. Végvár: állam, társadalom, mentalitás. – In: „Magyarországi végvárak a 16–17. században /Tanulmányok/”, Eger, 1983. 7–21. o.
461. [455.] R. Várkonyi Á. Zrínyi Miklós szövetsége Wesselényivel és Nádasdyval a török ellen 1663-ban. – „Történelmi Szemle”, Bp., 1984. 3. szám, 341–369. o.
462. [456.] R. Várkonyi Á. Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711). – In: „Erdély története”, 2. kötet, Bp., 1986. 784–971., 1153–1170. o. /1661–1671: 791–805., 846–858., 1159–1160. o./
463. [457.] R. Várkonyi Á. Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711). – In: „Erdély rövid története”, Bp., 1989. 318–363. o.
464. [458.] R. Várkonyi Á. Gazdaság és társadalom a 17. század második felében. – „Történelmi Szemle”, Bp., 1979. 1. szám, 109–126. o.
465. [459.] R. Várkonyi Á. Országgyesítő kísérletek /1648–1664/. – Gazdaság és társadalom a 17. század második felében /1648–1686/. – A török háború Bécstől Budáig /1683–1686/. – In: „Magyarország története”, 3/2. Bp., 1985. 1043–1154., 1273–1424., 1577–1636., 1812–1823., 1841–1854., 1871–1876. o.

466. [460.] Varsík B. Národnostný profil Uhorska a národnostné aspekty protihabsburgského odboja. – “Historický časopis”, Bratislava, 1978/1, s. 63–74.
467. [461.] Veselá-Prenosilová Z. Ke vztahu slovenského lidu k osmanské expanzi. – “Československý časopis historický”, Praha, 1975/5, s. 687.
468. [462.] Wagner G. Das Türkenjahr 1664. Eine europäische Bewährung. Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vasvár). Eisenstadt, 1964.
469. [463.] Wallerstein I. A modern világgazdasági rendszer kialakulása. A tőkés mezőgazdaság és az európai világgazdaság eredete a 16. században. Ford... Bp., 1983.
470. [464.] Weisz J. Lehrbuch der Weltgeschichte. Band 5, Hälfte 1, Wien, 1872. S. 902–905.
471. [465.] Wellmann I. Abhängigkeitsverhältnis der Bauern im spatfeudalen Ungarn. – In: “Studien zur deutschen und ungarischen Wirtschaftsentwicklung /16–20. Jahrhundert/”, Bp., 1985. S. 107–124.
472. [466.] Wenzel G. Magyarország mezőgazdaságának története. Bp., 1887.
473. [467.] Wenzel G. Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez. Bp., 1884.
474. [468.] Werner E., Markov W. Geschichte der Türken... Berlin, 1978. Werner E., Markov W. Geschichte der Türken von den Anfängen bis zur Gegenwart. Berlin, 1978.
475. [469.] Wittmann T. Az erdélyi fejedelmek és a magyarországi uralkodó osztály függetlenségi és rendi küzdelmei (1607–1664). – In: „Magyarország története. Egyetemi tankönyv”, 2. kötet, Bp., 1972. 164–221. o.
476. [470.] Wolf A. Fürst Wenzel Lobkowitz, erster Geheimer Rath Kaiser Leopold's I. (1609–1677). Sein Leben und Wirken. Wien, 1869 /1663–1666: S. 119–158.; S. 128–130: 01.08.1664.; 19.01.1668: S. 173.; 1666–1670: S. 236–284., 284–334./
477. [471.] Zimányi V. A források. – „Agrártörténeti Szemle”, Bp., 1968. 1–2. szám, 38–43. o.
478. [472.] Zimányi V. A rohonc-szalónaki uradalom és jobbágysága a 15–17. században. Bp., 1968. 31., 110., 114. o.
479. [473.] Zimányi V. Az 1610–1630-as évek problémái. – „Történelmi Szemle”, Bp., 1968. 1–2. szám, 133–140. o.

480. [474.] Zimányi V. A nagymartoni kerület gazdaság- és társadalomtörténete a 16. századtól 1767-ig. – „Századok”, Bp., 1972. 1. szám, 5–53. o. /17. sz.: 17–34. o./
481. [475.] Zimányi V. Magyarország az európai gazdaságban (1600–1650). Bp., 1976.
482. [476.] Zimányi V. Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácstól a 16. század végéig. – „Századok”, Bp., 1980. 4. szám, 511–574. o.
483. [477.] Zimányi V. Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácstól a 16. század végéig. – Gazdaság és társadalom a 17. század első felében. /1. A mezőgazdaság fejlődése. 2. Az ipar helyzete/. – In: „Magyarország története”, 3/1-2., Bp., 1985. 285–391., 937–986., 1767–1775., 1804–1809. o.
484. [478.] Zimányi V. Grundherr und Bauer am Markt im Ungarn des 16. und 17. Jahrhunderts. – In: “Studien zur deutschen und ungarischen Wirtschaftsentwicklung /16–20. Jahrhundert/”, Bp., 1986. S. 73–83.
485. [479.] Zimányi V. Economy and Society in Sixteenth and Seventeenth Century Hungary (1526–1650). Bp., 1987.
486. [480.] Zinkeisen J. W. Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. Band 1, Hamburg, 1840. Band 2, Gotha, 1854. Band 3-4.
487. [481.] Zoltai L. Debrecen a török uralom végén. A város háztartása (1662–1692). – „Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle”, Bp., 1903. 289–341., 404–425. o.; 1904. 45–55., 117–140., 206–295. o.
488. [482.] Zsilinszky M. A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. 2. kötet (A bécsi békekötéstől a linczi békekötésig, 1608–1647), Bp., 1891.; 3. kötet (1647–1687), Bp., 1893.
489. [483.] Zsiray L. A vázsonykői végvár története. – In: „Tanulmányok Veszprém megye múltjából”, Veszprém, 1984. 241–275. o. /1650–1683: 265–273. o./

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ (<i>A könyvsorozat szerkesztőbizottsága</i>)	5
ELŐSZÓ (<i>Orosz Ildikó, Csatáry György</i>)	7
SOÓS KÁLMÁN: BELPOLITIKAI HARC A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN A XVII. SZÁZAD 60-AS ÉVEIBEN (Az 1664–1670. évi főnemesi összeesküvés)	11
BEVEZETÉS	13
I. FEJEZET. FORRÁSOK ÉS IRODALOM	15
II. FEJEZET. A MAGYAR KIRÁLYSÁG FŐÚRI RÉTEGE A XVII. SZÁZAD ELEJÉN	27
1. A feudális társadalmi rendszer fejlődésének eredményei	27
2. A magyar társadalom szociális szerkezete	32
3. A belpolitikai küzdelem külpolitikai feltételei a Magyar Királyságban a XVII. század 60-as éve előtti	60
III. FEJEZET. AZ 1664–1670-ES FŐNEMESI ÖSSZEESKÜVÉS	71
1. A belpolitikai harc fő szakaszai a Magyar Királyság- ban 1664-ig	71
2. Az összeesküvés megszervezése	80
3. Az összeesküvők tevékenysége (1666 augusztusa – 1670 áprilisának eleje)	91
4. A fegyveres harc	107
BEFEJEZÉS	117
BIBLIOGRÁFIA	119
Források	119
Szakirodalom	129

S 79 Калман Шовш

Внутрішньополітична боротьба в Угорському Королівстві в 60-х роках XVII століття (змова аристократії у 1664–1670 роках): Монографія / Автор: Калман Шовш. Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2022. – 156 с. (угорською мовою) – Наша спадщина. Книга 4. Серія Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II / Редакційна колегія серії: Ільдико Орос, Степан Черничко (головні редактори), Дюло Фодор (заступник головного редактора) та Олександр Добош (відповідальний редактор) [та ін.].

ISBN 978-617-7868-70-4 (Серія)

ISBN 978-617-8046-56-9

Серію «Наша спадщина» було започатковано Закарпатським угорським інститутом імені Ференца Ракоці II у 2020 році з метою підтримки культури закарпатських угорців та її популяризації серед українців. До серії входять як такі пов'язані з історією, науковим та культурним життям Закарпаття книги, які вже раніше видавалися, так і ті, що раніше не публікувалися й існували лише в рукописах. Книги видаються угорською й українською мовами. Пропоноване видання, що є четвертою книгою серії, – це переклад угорською мовою російськомовної дисертації Калмана Шовша «Внутрішньополітична боротьба в Угорському Королівстві в 60-х роках XVII століття (змова аристократії у 1664–1670 роках)» на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, захищеної 1993 року в Інституті слов'янознавства та балканістики Російської академії наук.

У кандидатській дисертації Калмана Шовша із залученням архівних історичних джерел та широкого кола наукової літератури проаналізовано малодосліджену, але важливу подію в історії розчленованого на три частини після битви при Могачі Угорського Королівства – антигабсбурзьку змову аристократів під проводом Ференца Вешелені та Пейтера Зріні у 1664-1670-х роках.

УДК 94(439)“1664/1670”

Наукове видання
Серія «НАША СПАДЩИНА»
КНИГА 4

(Серія Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II)

Калман Шовш
ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА
В УГОРСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ В 60-Х РОКАХ XVII СТОЛІТТЯ
(змова аристократії у 1664–1670 роках)

Монографія

2022 р.

Підготовлено до друку Видавничим відділом спільно з Науково-дослідним центром імені Тиводора Легоцьки та кафедрою історії та суспільних дисциплін
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Редакційна колегія серії:

Головні редактори: *Ільдико Орос*, канд. пед. наук, доцент (президент ЗУІ ім. Ф.Ракоці II) та *Степан Черничко*, докт. філол. наук, професор (ректор ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Заступник головного редактора: *Дюло Фодор*, канд. геогр. наук, доцент (проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Відповідальний редактор: *Олександр Добош* (начальник Видавничого відділу, ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Члени редакційної колегії: *Борнобаши Кейс*, докт. філос. у гал. гуман. наук за спеціальн. «Етнографія та культурна антропологія» (кафедра історії та суспільних дисциплін), *Єва Гуттерер* (кафедра педагогіки та психології), *Каталін Кучінка*, канд. фіз.-мат. наук (кафедра математики та інформатики), *Ержебет Когут*, докт. філос. у гал. природн. наук за спеціальн. «Ботаніка та садівництво» (кафедра біології та хімії), *Шандор Генці*, докт. філос. у гал. природн. наук за спеціальн. «Науки про Землю (Петрографія)» (кафедра географії та туризму), *Єва Кіш*, докт. іст. наук, старший науковий співробітник (кафедра обліку і аудиту), *Василь Чордаш* (кафедра філології), *Степан Коложварі*, докт. філос. у гал. природн. наук за спеціальн. «Біологія» (Науково-дослідний центр ім. Іштвана Фодора), *Рейка Матей* (Науково-дослідний центр ім. Ангала Годинки) та *Слизова Молнар Д*, докт. філос. у гал. гуман. наук за спеціальн. «Історія» (Науково-дослідний центр ім. Тиводора Легоцьки)

Автор:

Калман Шовш

Переклад угорською мовою:

Борнобаши Кейс, докт. філос. у гал. гуман. наук за спеціальн. «Етнографія та культурна антропологія» та *Ласло Браун*, докт. філос. у гал. гуман. наук за спеціальн. «Історія»

Редагування угорського тексту та упорядкування й оформлення покликань:

Слизова Молнар Д, докт. філос. у гал. гуман. наук за спеціальн. «Історія»,
Олександр Добош та Юрій Чотарі, канд. іст. наук

Технічне редагування та верстка: *Мелінда Орбан*

Коректура: *Ільдико Гріца-Вариаб*

Дизайн обкладинки: *Ласло Веждел*. На обкладинці використано фотографію виставленого в Національному музеї Угорщини художнього полотна, на якому зображено момент страти учасників змови під проводом Ф.Вешелені. Зображення завантажено з сайтів із вільним і безкоштовним доступом (Wikipedia, Wikimedia Commons).

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр "Опацої Чере Янош" при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II*

Відповідальний за випуск: *Олександр Добош* (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Книга видана не з комерційною метою чи для отримання або збільшення вигоди, а винятково для збереження, розвитку та популяризації угорської культури.

Підготовку і публікацію четвертої книги серії «Наша спадщина» здійснено за підтримки Кураторії «Domus» АН Угорщини.

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II» (Затверджено протоколом загальних зборів Благодійного фонду За ЗУІ, протокол №1 від 09.12.2019р., прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці II, протокол №2 від 11.11.2019р., зареєстровано Центром надання адміністративних послуг Берегівської міської ради, 12.12.2019р.) та ТОВ «РІК-У» (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) Свідомство про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

Здано у роботу 16.12.2021. Підписано до друку 15.06.2022.

Шрифт «Times New Roman». Папір офсетний, щільністю 80 г/м². Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 12,7. Формат 70х100/16. Замовл. № 21К. Тираж 300.